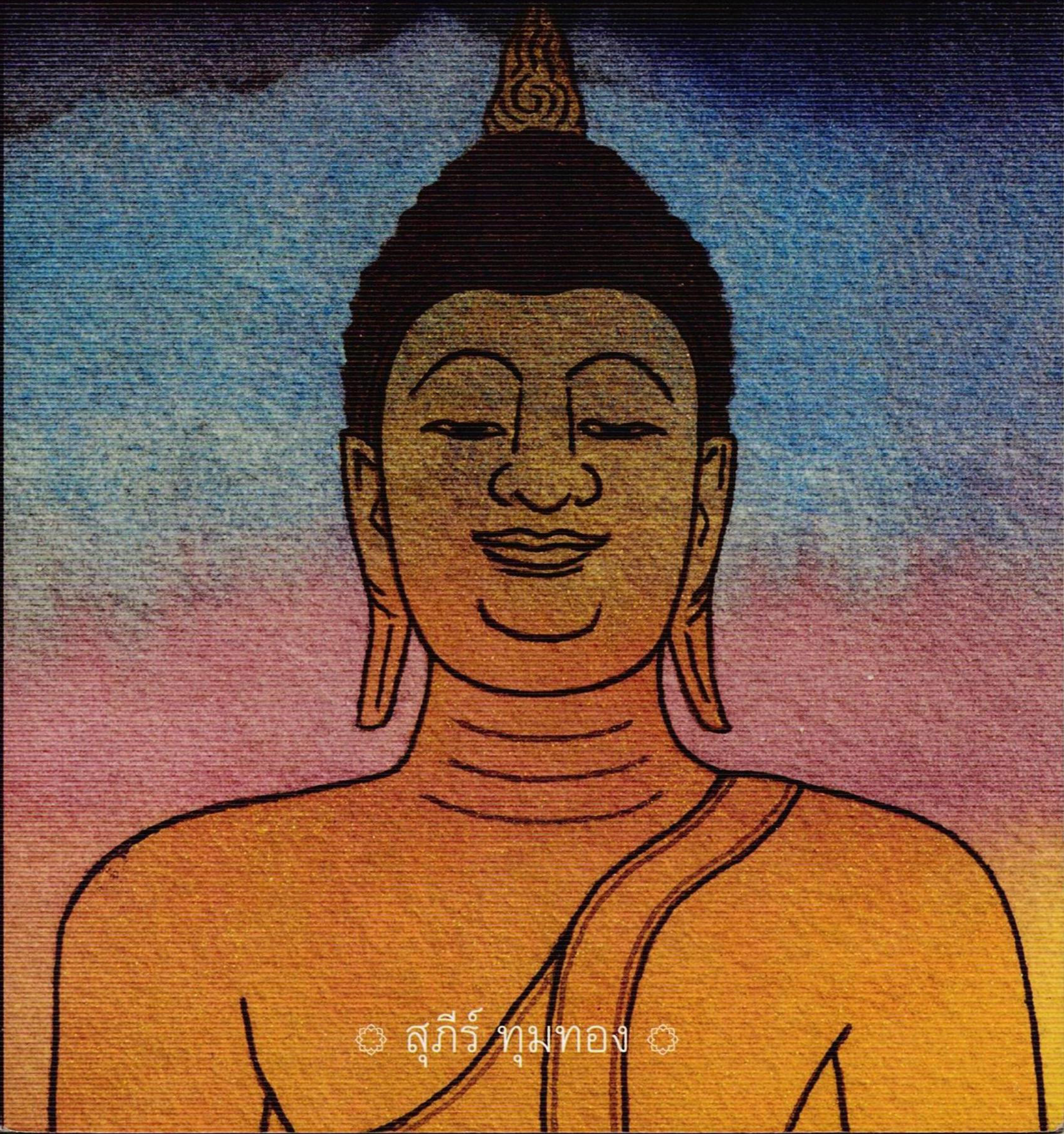
อุทเทสแห่งสติปัฏฐาน

สุภีร์ ทุมทอง

อุทเทสแห่งสติปัฏฐาน สุภีร์ ทุมทอง

อุทเทสแห่งสติปัฏฐาน

สุภีร์ ทุมทอง

อุทเทสแห่งสติปัฏฐาน

สุภีร์ ทุมทอง
www.ajsupee.com

พิมพ์ครั้งที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒
จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม
ISBN : ๙๗๘-๖๑๖-๔๘๕-๕๔๒-๓

พิสูจน์อักษร
สุดารัตน์ โตวิวัฒน์

ภาพประกอบ
มนต์ชัย ขาวสำอางค์

แบบปก / รูปเล่ม
กาพพิมพ์

พิมพ์ที่
บริษัท กาพพิมพ์ จำกัด
๔๕/๑๒-๑๔, ๓๓ หมู่ ๔ ถ.บางกรวย-จงถนอม
ตำบลบางขนุน อำเภอบางกรวย
จังหวัดนนทบุรี
โทรศัพท์ ๐-๒๘๗๙-๙๑๕๔-๖
โทรสาร ๐-๒๘๗๙-๙๑๕๓

แจกเป็นธรรมทาน ห้ามจำหน่าย

คำนำ

หนังสือ "อุทเทสแห่งสติปัฏฐาน" นี้ เป็นหนังสืออธิบายความหมาย องค์ธรรม และเนื้อความของบทพยัญชนะในบาลีอุทเทสแห่งมหาสติปัฏฐานสูตร ผู้เขียนได้ศึกษาค้นคว้าจากคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาเป็นหลักนำมาเรียบเรียงให้ต่อเนื่องกัน มุ่งเน้นให้เข้าใจบทบาลีต่าง ๆ โดยละเอียด เพราะการจะศึกษาเรื่องสติปัฏฐานให้ชัดเจนและนำไปปฏิบัติได้อย่างถูกต้องตรงตามพุทธประสงค์นั้น **หากได้เข้าใจบาลีอุทเทสดีแล้ว ก็จะเป็นประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าต่อไปได้มาก** นอกจากการอธิบายตามแนวอรรถกถาแล้ว ผู้เขียนได้รวบรวมคำอธิบายตามแนวคัมภีร์เนตติปกรณ์มานำเสนอไว้ด้วย

นอกจากนั้น ในหนังสือเล่มนี้ ยังมีคำอธิบายเรื่องอื่น ๆ ที่ผู้เขียนได้ศึกษาค้นคว้าไว้ พิจารณาดูแล้วเห็นว่าจะเป็นประโยชน์สำหรับผู้สนใจบ้างพอสมควร จึงได้นำมาพิมพ์รวมกันไว้ คือ พระคาถาที่ ๑ ยมกวรรค พระคาถาที่ ๑ โอวาทปาติโมกข์ และการจัดหมวดหมู่พระพุทธพจน์ รวมแล้วหนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาอยู่ ๔ เรื่อง แต่ตั้งชื่อตามเรื่องที่มีเนื้อหามากกว่า

ขออนุโมทนาผู้ที่เกี่ยวข้องในการทำหนังสือเล่มนี้ และขอขอบคุณญาติธรรมทั้งหลายที่มีเมตตาต่อผู้เขียนเสมอมา หากมีความผิดพลาดประการใด อันเกิดจากความด้อยสติปัญญาของผู้เขียน ก็ขอขมาต่อพระรัตนตรัยและครูบาอาจารย์ทั้งหลาย และขออโหสิกรรมจากท่านผู้อ่านไว้ ณ ที่นี้ด้วย

สุภีร์ ทุมทอง

ผู้เขียน

๒๑ มกราคม ๒๕๖๒

สารบัญ

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อชื่อคัมภีร์ในงานเขียนนี้ อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฏกํ ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙ ดังต่อไปนี้

คำย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

การอ้างอิงพระไตรปิฎกอ้างทั้งฉบับภาษาบาลีและภาษาไทย ใช้ระบุชื่อคัมภีร์ และระบุถึง เล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ เช่น ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๓/๒๔๘ หมายถึง คัมภีร์ทีฆนิกาย มหาวัคคปาลิ ภาษาบาลี เล่ม ๑๐ ข้อ ๓๗๓ หน้า ๒๔๘, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑-๒ หมายถึง คัมภีร์ทีฆนิกาย มหาวรรค ภาษาไทย เล่ม ๑๐ ข้อ ๓๗๓ หน้า ๓๐๑ ถึงหน้า ๓๐๒ เป็นต้น

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา. (บาลี) = วินยปิฏก มหาวิภงฺคปาลิ (ภาษาบาลี)
วิ.มหา. (ไทย) = วินัยปิฎก มหาวิภังค์ (ภาษาไทย)
วิ.จู. (บาลี) = วินยปิฏก จูฬวคฺคปาลิ (ภาษาบาลี)
วิ.จู. (ไทย) = วินัยปิฎก จูฬวรรค (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี. (บาลี) = สุตฺตนฺตปิฏก ทีฆนิกาย สีลกฺขนฺธวคฺคปาลิ (ภาษาบาลี)
ที.สี. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค (ภาษาไทย)
ที.ม. (บาลี) = สุตฺตนฺตปิฏก ทีฆนิกาย มหาวคฺคปาลิ (ภาษาบาลี)
ที.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
ที.ปา. (บาลี) = สุตฺตนฺตปิฏก ทีฆนิกาย ปาฏิกวคฺคปาลิ (ภาษาบาลี)
ที.ปา. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค (ภาษาไทย)

ม.มู. (บาลี) = สุตฺตนฺตปิฏก มชฺฌิมนิกาย
มูลปณฺณาสกปาลิ (ภาษาบาลี)

ม.มู. (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์
(ภาษาไทย)

ม.อุ. (บาลี) = สุตฺตนฺตปิฏก มชฺฌิมนิกาย อุปริปณฺณาสก
(ภาษาบาลี)

ม.อุ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์
(ภาษาไทย)

สํ.นิ. (บาลี) = สุตฺตนฺตปิฏก สํยุตฺตนิกาย นิทานวคฺคปาลิ
(ภาษาบาลี)

สํ.นิ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค
(ภาษาไทย)

สํ.ข. (บาลี) = สุตฺตนฺตปิฏก สํยุตฺตนิกาย
ขนฺธวารวคฺคปาลิ (ภาษาบาลี)

สํ.ข. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย
ขันธวารวรรค (ภาษาไทย)

สํ.สฬา. (บาลี) = สุตฺตนฺตปิฏก สํยุตฺตนิกาย
สฬายตนวคฺคปาลิ (ภาษาบาลี)

สํ.สฬา. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย
สฬายตนวรรค (ภาษาไทย)

สํ.ม. (บาลี) = สุตฺตนฺตปิฏก สํยุตฺตนิกาย
มหาวคฺคปาลิ (ภาษาบาลี)

สํ.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
องฺ.เอกก. (บาลี)	= สุตฺตนฺตปิฏก องฺคุตฺตรนิกาย เอกกนิปาตปาลิ (ภาษาบาลี)
องฺ.เอกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต (ภาษาไทย)
องฺ.ติก. (บาลี)	= สุตฺตนฺตปิฏก องฺคุตฺตรนิกาย ติกนิปาตปาลิ (ภาษาบาลี)
องฺ.ติก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต (ภาษาไทย)
องฺ. จตุกฺก. (บาลี)	= สุตฺตนฺตปิฏก องฺคุตฺตรนิกาย จตุกฺกนิปาตปาลิ (ภาษาบาลี)
องฺ. จตุกฺก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต (ภาษาไทย)
องฺ.ทสก. (บาลี)	= สุตฺตนฺตปิฏก องฺคุตฺตรนิกาย ทสกนิปาตปาลิ (ภาษาบาลี)
องฺ.ทสก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต (ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (บาลี)	= สุตฺตนฺตปิฏก ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปทปาลิ (ภาษาบาลี)
ขุ.ธ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท (ภาษาไทย)

ขุ.อิติ. (บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฏก ขุทฺทกนิกาย อิติวุตฺตกปาลิ (ภาษาบาลี)
ขุ.อิติ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ (ภาษาไทย)
ขุ.เถร. (บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฏก ขุทฺทกนิกาย เถรคาถาปาลิ (ภาษาบาลี)
ขุ.เถร. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา (ภาษาไทย)
ขุ.ป. (บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฏก ขุทฺทกนิกาย ปฏิสมฺภิทามคฺคปาลิ (ภาษาบาลี)
ขุ.ป. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค (ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สงฺ. (บาลี)	=	อภิธมฺมปิฏก ธมฺมสงฺคณีปาลิ (ภาษาบาลี)
อภิ.สงฺ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี (ภาษาไทย)
อภิ.วิ. (บาลี)	=	อภิธมฺมปิฏก วิภงฺคปาลิ (ภาษาบาลี)
อภิ.วิ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก วิภังค์ (ภาษาไทย)

อรรถกถา ฎีกา และปกรณวิเสส

คัมภีร์อรรถกถาภาษาบาลี คัมภีร์ฎีกาภาษาบาลี ปกรณวิเสสภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ใช้ระบุชื่อคัมภีร์และระบุถึง ข้อ/หน้า หากไม่มีข้อจะระบุถึงหน้า, เฉพาะ ขุ.ธ.อ. ใช้ฉบับฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ระบุ เล่ม/หน้า

อรรถกถา

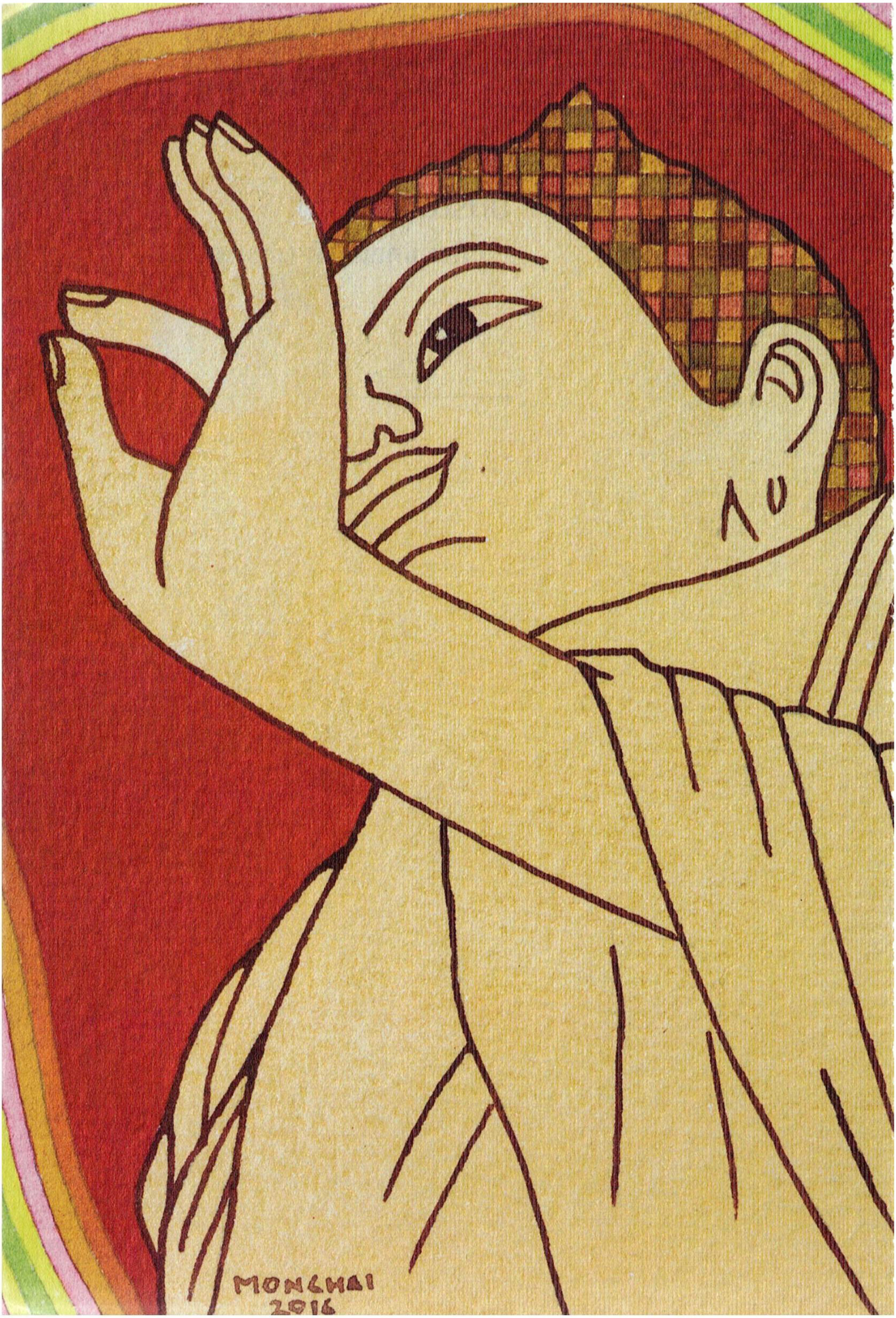
วิ.มหา.อ. (บาลี)	=	สมนฺตปาสาทิกา วินยปิฏกฏฺจกถา (ภาษาบาลี)
ที.ม.อ. (บาลี)	=	ทีฆนิกาย สุมงฺคลวิลาสินี มหาวคฺคอฏฺจกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.อ. (บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปทอฏฺจกถา (ภาษาบาลี)

ฎีกา

สารตฺถ.ฎีกา (บาลี)	=	สารตฺถทีปนีฎีกา (ภาษาบาลี)
ที.ม.ฎีกา (บาลี)	=	ทีฆนิกาย ลีนตฺถปฺปกาสนี มหาวคฺคฎีกา (ภาษาบาลี)

ปกรณวิเสส

สงฺคห. (บาลี) = อภิธมฺมตฺถสงฺคห (ภาษาบาลี)

MONCHAI
2016

๑

อุทเทสแห่งสติปัฏฐาน

สติปัฏฐาน ๔ เป็นหลักธรรมหมวดแรกในโพธิปักขิยธรรม เป็นชุด**มรรคภาวนา**[๑] เป็นธรรมฝ่ายที่ควรเจริญ เป็นธรรมหมวดสำคัญที่พระพุทธองค์ทรงฝากไว้ ให้พุทธบริษัทพร้อมเพรียงกันประชุม สอบทานอรรถะกับอรรถะ พยัญชนะกับพยัญชนะ พึงสังคายนาร่วมกัน ไม่วิวาทกัน[๒] ควรเรียน เสพเจริญ ทำให้มาก จะเป็นเหตุให้พรหมจรรย์นี้ดำรงอยู่ได้นาน เพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อความสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อความเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย[๓] เป็นธรรมที่เป็นที่พึ่งได้[๔] เพราะทำให้ถึงพระนิพพานอันเป็นที่พึ่งที่แท้จริง

---

๑ ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑๙๙/๑๒๙, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๙๙/๑๘๕.
๒ ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๗๗/๑๑๐, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๗๗/๑๓๘.
๓ ดูรายละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๘๔/๑๐๗, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๔/๑๓๑.
๔ ดูรายละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๕/๙๑, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๕/๑๑๑.

รายละเอียดของสติปัฏฐาน ๔ นั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้โดยละเอียดและชัดเจนในมหาสติปัฏฐานสูตร คัมภีร์ทีฆนิกาย มหาวรรค และคัมภีร์มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ พระพุทธองค์ทรงแสดงที่นิคมกัมมาสธัมมะ แคว้นกุรุ มีเนื้อหาที่ละเอียดสุขุมลุ่มลึก แสดงข้อปฏิบัติอันเป็นมรรคเบื้องต้นเป็นทางดำเนินให้ถึงนิพพาน **ผู้ที่เห็นโทษภัยในวัฏฏะสงสารต้องการถึงนิพพานจะต้องมาดำเนินตามทางนี้** ซึ่งมีอานิสงส์ในการนำสิ่งไม่น่าปรารถนา ๔ ประการออกไป ได้แก่ (๑) โสกะ (๒) ปริเทวะ (๓) ทุกข์ (๔) โทมนัส นำสิ่งที่มีคุณค่าน่าปรารถนามาให้ ๓ ประการ ได้แก่ (๑) ความบริสุทธิ์ของจิต (๒) อริยมรรค (๓) พระนิพพาน[๕] พระองค์ทรงแสดงกรรมฐานเพื่อบรรลุถึงความเป็นพระอรหันต์จำนวน ๒๑ หมวดในพระสูตรเดียว โดยจำแนกรายละเอียดตามอารมณ์กรรมฐาน ได้แก่ (๑) กายานุปัสสนา เป็นรูปกรรมฐานมี ๑๔ หมวด (๒) เวทนานุปัสสนา เป็นนามกรรมฐานมี ๑ หมวด (๓) จิตตานุปัสสนา เป็นนามกรรมฐานมี ๑ หมวด (๔) ธัมมานุปัสสนา เป็นรูปกรรมฐานและนามกรรมฐานมี ๕ หมวด[๖]

---

๕ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓/๓๔๙-๕๐.

๖ กายานุปสฺสนาวเสน จุทฺทสฺ จาเนสุ เวทนานุปสฺสนาวเสน เอกสฺมึ จาเน ตถา จิตฺตานุปสฺสนาวเสน ธมฺมานุปสฺสนาวเสน ปญฺจสุ จาเนสูติ เอวํ เอกวีสติยา จาเนสุ, ที.ม.ฏีกา (บาลี) ๓๗๓/๓๔๘.

พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวถึงสาเหตุที่พระพุทธองค์ทรงแสดงพระสูตรนี้ที่แคว้นกุรุว่า ที่แคว้นกุรุนั้นอากาศดีและปัจจัยอุดมสมบูรณ์ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาที่แคว้นนี้ เป็นผู้มีร่างกายและจิตใจที่เหมาะสมอยู่เสมอ ทำให้มีกำลังปัญญาเหมาะสมพร้อมจะรับเอาธรรมเทศนาที่ลึกซึ้งได้ นอกจากมหาสติปัฏฐานสูตรนี้แล้ว พระพุทธองค์ยังได้ทรงแสดงพระสูตรที่มีเนื้อหาลึกซึ้งอีกหลายพระสูตร เช่น มหานิทานสูตร รัฏฐปาลสูตร มาคัณฑิยสูตร อาเนญชสัปปายสูตร เป็นต้น[๗] อีกอย่างหนึ่ง พุทธบริษัททั้ง ๔ ที่แคว้นกุรุนี้ รู้จักสติปัฏฐานเป็นอย่างดี พากันประกอบความเพียรในการเจริญสติปัฏฐานอยู่เสมอ โดยที่สุดแม้บุคคลที่เป็นทาสกรรมกรเป็นต้น ก็พูดคุยกันเกี่ยวกับเรื่องสติปัฏฐานทั้งนั้น ในสถานที่ต่าง ๆ มีท่าน้ำเป็นต้น ก็ไม่มีเรื่องการพูดคุยกันเรื่องอื่น พูดคุยกันแต่เรื่องสติปัฏฐาน เพื่อให้สติปัฏฐานเจริญก้าวหน้ามากขึ้นแก่พุทธบริษัทเหล่านั้น พระพุทธองค์จึงตรัสมหาสติปัฏฐานสูตรนี้[๘]

---

๗ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓/๓๔๐.

๘ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓/๓๔๐-๓๔๑.

ในงานเขียนนี้ ผู้เขียนจะอธิบายเฉพาะส่วนที่เป็นอุทเทสของสติปัฏฐาน ที่ปรากฏในบาลีมหาสติปัฏฐานสูตรและพระสูตรอื่น ๆ อีกมากมาย เพื่อให้เข้าใจชัดในบาลีแต่ละบทว่ามีความหมาย องค์ธรรม และเนื้อความอย่างไร เมื่อเข้าใจอุทเทสแล้ว ก็จะศึกษาในรายละเอียดได้อย่างชัดเจนต่อไป

บาลีมหาสติปัฏฐานสูตร ส่วนอุทเทส มีว่า

เอกายโน อยํ ภิกฺขเว มคฺโค สตฺตานํ วิสุทฺธิยา โสกปริเทวานํ สมติกฺกมาย ทุกฺขโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคมาย ญายสฺส อธิคมาย นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยาย, ยทิทํ จตฺตาโร สติปฏฺฐานา.

กตเม จตฺตาโร. อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ กาเย กายานุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ, เวทนาสุ เวทนานุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ, จิตฺเต จิตฺตานุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ, ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ.[๙]

---

๙ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๓/๒๔๘, ม.มู. (บาลี) ๑๒/๑๐๖/๗๗.

ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้ เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุญายธรรม เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน ทางนี้คือสติปัฏฐาน ๔ ประการ

สติปัฏฐาน ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๒. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๓. พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๔. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้[๑๐]

---

๑๐ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑-๓๐๒, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๐๖/๑๐๑.

การอธิบายตามแนวอรรถกถานั้น ท่านพระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายไปตามลำดับบทบาลีทีละบท ทำให้เกิดความเข้าใจอย่างชัดเจนว่า บทพยัญชนะนั้นแปลความหมายว่าอย่างไร ได้แก่สภาวะอะไร มีรายละเอียดอย่างไร มีกี่ประเภทอย่างไรบ้าง เป็นต้น เมื่ออธิบายครบทุกบทแล้ว จึงสรุปเนื้อความในภายหลัง หากมีบทใดในอรรถกถายังไม่ชัดเจน สมควรอธิบายเพิ่มเติม พระฎีกาจารย์ท่านก็จะอธิบายเนื้อความบทในอรรถกานั้น ผู้เขียนจะอาศัยคำอธิบายจากคัมภีร์อรรถกถาบาลีและคัมภีร์ฎีกาบาลีของมหาสติปัฏฐานสูตร[๑๑] นำมาวิเคราะห์ เรียบเรียงและสรุปความ ดังนี้

ก. ลักษณะและความหมายของมรรค

เอกายโน มีความหมายเท่ากับ เอกมคฺโค เพราะคำว่า อายน เป็นชื่อของ มคฺค ดังนั้น ในประโยค เอกายโน อยํ ภิกฺขเว มคฺโค จึงมีเนื้อความเท่ากับ เอกมคฺโค อยํ ภิกฺขเว มคฺโค คือเป็นทางเอก ทางเดียว ไม่ใช่ทาง ๒ แพร่ง หรือไม่ใช่ทาง

---

๑๑ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๔๐-๓๕๘, ที.ม.ฏีกา (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๔๗-๓๗๔.

๒ สาย[๑๒] หมายถึง เป็นทางสายเดียวทอดยาวตลอดไปจนถึงจุดหมายคือพระนิพพาน ไม่มีทางแยกไปทางซ้ายหรือแยกไปทางขวา ไม่มีแยกไปเกิดติดค้างที่ภพใดภพหนึ่ง มีแต่ตรงไปนิพพานเท่านั้น **ทางไปนิพพานอื่นไม่มี**[๑๓]

เอกายน แยกศัพท์ออกเป็น เอก + อายน โดยคำว่า เอก ในมหาสติปัฏฐานสูตรนี้ พระอรรถกถาจารย์แสดงว่ามีความหมาย ๔ ประการ ได้แก่

(๑) **ทางอันบุคคลพึงไปผู้เดียว**[๑๔] หมายถึง ผู้ที่จะเดินทางนี้ ต้องละการคลุกคลีด้วยหมู่คณะ ปลีกตัวออกไปเป็นผู้ที่มีจิตสงัด ไม่คลุกคลีด้วยอำนาจกิเลสนิวรณ์ต่าง ๆ จึงมาเดินไปตามทางนี้ได้ หากมีการคลุกคลีด้วยหมู่คณะ มีความเพลิดเพลินยินดีในกามคุณ ยินดีในการทำงาน ยินดีในการนอน หรือมีจิตเกลือกกลั้วไปด้วยกิเลสนิวรณ์ต่าง ๆ ไม่อาจจะดำเนินไปตามทางนี้ได้ ผู้เดินทางนี้ ต้องมีจิตเด็ดเดี่ยว ไม่ห่วงญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง หรือสังคม เห็นโทษของเกิดตาย

---

๑๒ น ทฺวิธา ปถภูโต; ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๔๑.

๑๓ น หิ นิพฺพานคามิมคฺโค อญฺโญ นตฺถิ; ที.ม.ฏีกา (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๔๙.

๑๔ วิเคราะห์ว่า เอเกน อยิตพฺโพติ เอกายโน; ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๔๒.

ในวัฏฏะสงสาร ที่มีสาเหตุมาจากตัณหา ปลีกออกมาเพื่อปฏิบัติตามมรรค เพราะมรรคคือสติปัฏฐานนี้ เป็นเหตุพาสัตว์ทั้งหลายออกจากวัฏฏะสงสารไปสู่พระนิพพาน

(๒) **ทางของท่านผู้เป็นเลิศประเสริฐสูงสุด**[๑๕] หมายถึงเป็นทางของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐเลิศกว่าสรรพสัตว์ทั้งหลาย เป็นผู้ที่ไม่มีผู้ใดในโลกเสมอเหมือน เพราะความเป็นพระพุทธเจ้านั้น สำเร็จมาจากเหตุปัจจัยที่ยิ่งใหญ่ มีบารมี ๓๐ และมหาบริจาค ๕ ประการ ทรงบำเพ็ญบารมีเต็มบริบูรณ์ ทรงคิดค้นพิจารณาจนมีปัญญาเห็นแจ้งอริยสัจด้วยพระองค์เอง โดยไม่ต้องฟังผู้อื่น มีพระสัพพัญญุตญาณและคุณสมบัติอื่น ๆ ที่เต็มบริบูรณ์ ทรงตั้งพระศาสนาสั่งสอนเวไนยสัตว์ให้รู้ตาม **แม้ชนเหล่าอื่นจะดำเนินไปตามทางนี้ได้ก็เป็นเพราะฟังคำแนะนำบอกสอนก่อนจึงดำเนินตามได้** แม้ท่านพระสารีบุตรผู้เลิศทางปัญญา ก็ไม่สามารถเห็น

---

๑๕ วิเคราะห์ว่า เอกสฺส อยโน เอกายโน; ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๔๒.

ธรรมได้ด้วยตนเอง เมื่อได้ฟังธรรมจากท่านพระอัสสชิเสียก่อน จึงเห็นธรรมได้ ดังนั้น ทางนี้จึงชื่อว่าเป็นทางของพระพุทธเจ้า เพราะพระพุทธองค์ทรงสร้างขึ้น และทรงรอบรู้แง่มุมชัดเจน ครอบคลุม ส่วนสาวกทั้งหลายเป็นเพียงผู้เดินตามมรรค เท่านั้น ดังท่านพระอานนท์กล่าวว่า

> พราหมณ์ ไม่มีภิกษุสักรูปหนึ่งเลยที่ประกอบด้วยธรรมครบทุกข้อทุกประการ อย่างที่พระผู้มีพระภาคผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นทรงประกอบพร้อมแล้ว เพราะพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงยังมรรคที่ยังไม่อุบัติให้อุบัติ ทรงยังมรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิด ตรัสบอกมรรคที่ไม่มีใครบอกได้ ทรงทราบชัดมรรค **ทรงรู้แจ้งมรรค ทรงฉลาดในมรรค ส่วนสาวกทั้งหลายในบัดนี้เป็นผู้ดำเนินตามมรรค** ในภายหลัง จึงประกอบพร้อมอยู่[๑๖]

---

๑๖ ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๗๙/๕๙, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๗๙/๘๕.

(๓) **ทางที่เป็นไปในที่เดียว**[๑๗] หมายถึง มรรคคือสติปัฏฐานนี้ เป็นไปในธรรมวินัยนี้เท่านั้น มีอยู่เฉพาะในพระพุทธศาสนาอย่างเดียว ไม่ได้เป็นไปในลัทธิคำสอนอื่น ๆ ศาสดาอื่น ๆ ไม่ได้ตรัสรู้สัจธรรม จึงไม่อาจบอกมรรคที่แท้จริงได้ มีแต่พระพุทธเจ้าที่ทรงตรัสรู้สัจธรรม จึงทรงบอกมรรคที่แท้จริงได้ และพระพุทธเจ้าก็มีเพียงพระองค์เดียวเท่านั้นในคราวหนึ่ง ๆ มรรคนี้จึงมีอยู่เฉพาะในพระพุทธศาสนา ผู้เดินตามมรรคนี้จึงถึงความสงบจากกิเลสได้อย่างแท้จริง **นอกพุทธศาสนาไม่มีมรรค ไม่มีพระอริยเจ้าผู้สงบจากกิเลส** ดังที่พระพุทธองค์ตรัสกับสุภัททปริพพาชกว่า

> สุภัททะ ในธรรมวินัยที่ไม่มีอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมไม่มีสมณะที่ ๑ ย่อมไม่มีสมณะที่ ๒ ย่อมไม่มีสมณะที่ ๓ ย่อมไม่มีสมณะที่ ๔ ในธรรมวินัยที่มีอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมมีสมณะที่ ๑ ย่อมมีสมณะที่ ๒ ย่อมมีสมณะที่ ๓ ย่อมมีสมณะที่ ๔ สุภัททะ ในธรรมวินัยนี้มีอริยมรรคมีองค์ ๘ สมณะที่ ๑ มีอยู่ในธรรมวินัยนี้เท่านั้น สมณะที่ ๒ มีอยู่ในธรรมวินัยนี้เท่านั้น สมณะที่ ๓ มีอยู่ในธรรมวินัยนี้เท่านั้น

---

๑๗ วิเคราะห์ว่า เอกสฺมึ อยโนติ เอกายโน; ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๔๒.

> สมณะที่ ๔ ก็มีอยู่ในธรรมวินัยนี้เท่านั้น ลัทธิอื่นว่างจากสมณะทั้งหลายผู้รู้ทั่วถึง สุภัททะ ถ้าภิกษุเหล่านี้เป็นอยู่โดยชอบ โลกจะไม่พึงว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย[๑๘]

(๔) ทางไปสู่ที่เดียว[๑๙] หมายถึง มรรคคือสติปัฏฐานนี้ย่อมพาสัตว์ทั้งหลายผู้ปฏิบัติตามไปสู่ที่เดียวคือพระนิพพานเท่านั้น แม้ว่า ในตอนเริ่มต้น มีการปฏิบัติที่แตกต่างกันบ้างโดยอาศัยกรรมฐาน คือกาย เวทนา จิต ธรรม แม้ในกายก็ยังแยกประเภทไปถึง ๑๔ หมวดมีลมหายใจเข้าออกเป็นต้น แต่ภายหลังก็จะถึงพระนิพพานที่เดียวกันนั่นเอง ดังที่ท้าวสหัมบดีพรหมกราบทูลว่า

> พระผู้มีพระภาคผู้ทรงเห็นธรรม
> อันเป็นส่วนที่สุดสิ้นแห่งชาติ
> ทรงอนุเคราะห์ด้วยความเกื้อกูล
> ทรงรู้จักทางอันเป็นทางเดียว
> ซึ่งเหล่าบัณฑิตได้ข้ามมาก่อนแล้ว
> จักข้าม และกำลังข้ามโอฆะได้ด้วยทางนี้[๒๐]

---

๑๘ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๔/๑๓๒-๓, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๔/๑๖๒.
๑๙ วิเคราะห์ว่า เอกํ อยตีติ เอกายโน; ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๔๒.
๒๐ สํ.ม. (บาลี) ๑๙/๔๐๙/๑๖๒, สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๔๐๙/๒๖๗.

มรรคคือสติปัฏฐานนี้ พระพุทธองค์ทรงประสงค์เอา**มรรคที่เป็นเบื้องต้น**[๒๑] เป็นระดับโลกิยะ เป็นสิ่งที่เกิดได้บ่อย ๆ มีอารมณ์ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม ปฏิบัติเพื่อให้เกิดปัญญาเห็นตามความเป็นจริง เป็นยถาภูตญาณทัสสนะ ละกิเลสได้แบบข่มไว้และแบบชั่วคราว เป็นข้อปฏิบัติที่จะเป็นเหตุให้บรรลุถึงอริยมรรคในโอกาสต่อไป ไม่ใช่มรรคที่เป็นโลกุตตระ ซึ่งหากเป็นอริยมรรคนั้นจะเกิดเพียงมรรคละครั้งเดียว เป็นโสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ ละกิเลสได้อย่างเด็ดขาด ไม่กลับมาเกิดอีกเลย

คำว่า **มคฺค** ในที่นี้มี ๒ ความหมาย คือ (๑) เพราะเป็นสภาวะที่เป็นเหตุให้ถึงพระนิพพาน (๒) เพราะเป็นสภาวะที่ผู้ต้องการพระนิพพานต้องดำเนินไป[๒๒] ดังนั้น มรรคจึงเป็นสิ่งความจำเป็นสำหรับผู้ต้องการถึงพระนิพพาน ผู้ปรารถนาความพ้นทุกข์อย่างแท้จริง จำเป็นต้องเดินตามมรรคนี้เท่านั้น **ไม่มีทางอื่นใดนอกจากนี้** สมดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า

---

๒๑ ปุพฺพภาคสติปฏฺฐานมคฺโค; ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๔๒.

๒๒ นิพฺพานคมนฏฺเฐน นิพฺพานตฺถิเกหิ มคฺคนียฏฺเฐน จ; ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๔๔.

บรรดามรรค มรรคมีองค์ ๘ ประเสริฐที่สุด
บรรดาสัจจะ อริยสัจ ๔ ประเสริฐที่สุด
บรรดาธรรม วิราคธรรมประเสริฐที่สุด
บรรดาสัตว์สองเท้า ตถาคตผู้มีจักษุประเสริฐที่สุด
ทางเพื่อความหมดจดแห่งทัสสนะ
คือทางนี้เท่านั้น มิใช่ทางอื่น
เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายจงดำเนินไปตามทางนี้แล
เพราะทางนี้เป็นทางลวงมารให้หลง
ด้วยว่า เธอทั้งหลายดำเนินไปตามทางนี้แล้ว
จักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้[๒๓]

ข. อานิสงส์ของสติปัฏฐาน

เมื่อแสดงความหมายและลักษณะของมรรคแล้ว ท่านพระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายอานิสงส์ของสติปัฏฐาน ตามที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ต่อไป

---

๒๓ ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๗๓–๒๗๕/๖๔, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๗๓–๒๗๕/๑๑๗.

สตฺตานํ วิสุทฺธิยา - เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย หมายถึง เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลายที่มีจิตเศร้าหมอง เร่าร้อนด้วยกิเลสมีราคะเป็นต้น สัตว์ทั้งหลายเศร้าหมองก็เพราะจิตเศร้าหมอง บริสุทธิ์เพราะจิตบริสุทธิ์สะอาด จิตเศร้าหมองเพราะมีกิเลสอันเป็นสิ่งที่ให้เศร้าหมองเกิดขึ้นประกอบกับจิต ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า

> ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้นแล เธอทั้งหลายควรพิจารณาจิตของตนเนือง ๆ ว่า จิตนี้เศร้าหมองแล้วด้วยราคะ โทสะ โมหะ เป็นเวลานาน สัตว์ทั้งหลายเศร้าหมองเพราะจิตเศร้าหมอง สัตว์ทั้งหลายบริสุทธิ์เพราะจิตผ่องแผ้ว[๒๔]

ความบริสุทธิ์ผ่องแผ้วของจิต มีได้ด้วยอริยมรรคเท่านั้น ผู้ที่ท่านบริสุทธิ์แล้วทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย พระอริยสาวกทั้งหลายนับจำนวนไม่ถ้วน ทั้งหมดก็บริสุทธิ์ได้ด้วยทางอันเดียวกันนี้ ทางอื่นไม่มี สติปัฏฐานเป็นจุดเริ่มต้นของมรรคนั้น[๒๕]

---

๒๔ สํ.ข. (บาลี) ๑๗/๑๐๐/๑๑๙, สํ.ข. (ไทย) ๑๗/๑๐๐/๑๙๑-๑๙๒.

๒๕ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๔๔.

โสกปริเทวานํ สมติกฺกมาย - เพื่อก้าวล่วงโสกะและปริเทวะ หมายถึง เพื่อละโสกะและปริเทวะ อันเป็นความทุกข์เสียดแทงบีบคั้นทางใจ โสกะและปริเทวะเกิดขึ้นเนื่องจากการกระทบกับสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา สัตว์ทั้งหลายมีความยินดีติดข้องในสิ่งต่าง ๆ เมื่อสิ่งนั้นแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป หรือประสบกับความเสื่อมต่าง ๆ มีญาติพี่น้องตายไป ทรัพย์สินเสียหาย เจ็บป่วยเป็นโรคเป็นต้น โสกะและปริเทวะจึงเกิดขึ้นตามปริมาณของความยินดีติดข้องเหล่านั้น ติดข้องมากก็ทุกข์มาก ติดข้องน้อยก็ทุกข์น้อย **ไม่มีความติดข้องใด ๆ ก็ไม่ต้องเป็นทุกข์เลย** เมื่อปฏิบัติมรรคคือสติปัฏฐาน รู้กายตามความเป็นจริง รู้เวทนาตามที่เป็นจริง รู้จิตตามที่เป็นจริง รู้ธรรมทั้งหลายตามที่เป็นจริง เกิดปัญญาเข้าใจสัจธรรม เห็นทุกข์โดยความเป็นทุกข์ ก็จะละความยินดีติดข้อง ทำให้โสกะและปริเทวะไม่เกิดขึ้น หรือเมื่อโสกะเป็นต้นเกิดขึ้นแล้ว ก็สามารถทำให้ลดลงและหมดไปได้[๒๖]

---

๒๖ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๔๔-๓๔๕.

ทุกฺขโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคมาย - เพื่อความดับไปของทุกข์และโทมนัส หมายถึง เพื่อกำจัดทุกข์ ๒ ประการ ได้แก่ (๑) ทุกข์ทางกาย เรียกว่าทุกข์ (๒) ทุกข์ทางใจ เรียกว่าโทมนัส

เมื่อปฏิบัติอยู่ในสติปัฏฐาน หากประสบกับเหตุการณ์อันทำให้เกิดความทุกข์กาย กายจะแตกสลายด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นโรคร้าย มีโจรใจโหดจะมาฆ่าทำร้ายทุบตี หรือสัตว์ร้ายจะมาทำร้ายให้ถึงแก่ความตาย ก็ไม่มีความกลัว ไม่มีความหวาดหวั่นหรือสะทกสะท้าน แม้เมื่อทุกข์ทางกายเกิดขึ้นอย่างรุนแรง ก็ไม่เร่าร้อนกระวนกระวาย สามารถข่มเวทนา พิจารณาเห็นสัจธรรมตามความเป็นจริง จนสามารถบรรลุธรรมได้

เมื่อเกิดในภัยต่าง ๆ เช่น มรณภัยในคราวจะตายหมดหนทางออก เกิดโทมนัสเสียใจอย่างรุนแรง ก็สามารถข่มความทุกข์ใจนั้น พิจารณาความจริงด้วยปัญญา บรรลุธรรมได้ เช่น เรื่องท้าวสักกเทวราช ในคราวจะสิ้นอายุ ได้ตรวจสอบพิจารณาตนเองดู ทราบว่าจะไปเกิดในนรก เกิดความหวาดกลัวและมีความโทมนัสเป็นอย่างยิ่ง ทรงคิดว่า พระพุทธองค์เท่านั้นจะทรงทำให้โทมนัสของเราให้หมดไปได้ บุคคลอื่น ๆ ไม่สามารถทำได้ จึงได้มาทูลถามปัญหาและฟังธรรม เกี่ยวกับเหตุปัจจัยที่สัตว์ไม่ได้ความไร้เวรตามความปรารถนา พระพุทธองค์

ทรงแสดงพระธรรมเทศนาเกี่ยวกับกรรมฐานด้านเวทนา ปาติโมกขสังวร อินทรียสังวร โดยแจกแจงสิ่งต่าง ๆ ออกเป็น ๒ ด้าน คือฝ่ายควรเสพกับฝ่ายไม่ควรเสพ ท้าวสักกเทวราชได้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน สิ้นชีวิตแล้ว กลับไปเกิดเป็นท้าวสักกะตามเดิม เทวดาองค์อื่น ๆ ไม่ทราบว่าท้าวสักกะสิ้นชีวิตแล้วเกิดใหม่ มีเฉพาะพระพุทธเจ้ากับท้าวสักกะเท่านั้นที่ทราบ[๒๗] พระอรรถกถาจารย์ยังได้ยกตัวอย่างอื่น ๆ มีเรื่องพระเถระทุบท้าว พระเถระที่ถูกเสือกัดและเรื่องสุพรหมเทพบุตร เป็นต้น[๒๘]

ญายสฺส อธิคมาย - เพื่อบรรลุญายธรรม, ญายะ คืออริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อันเป็นระดับโลกุตตระ มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ สามารถเผาทำลายกิเลสได้โดยสิ้นเชิง สติปัฏฐานที่เป็นระดับโลกิยะ อันเป็นส่วนเบื้องต้นนี้ เมื่อเจริญมาก ๆ กระทำให้มาก ๆ อบรมให้เต็มสมบูรณ์ ย่อมเป็นไปเพื่ออริยมรรคอันเป็นโลกุตตระ[๒๙]

---

๒๗ ดูรายละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๕๗-๓๗๑/๒๓๖-๒๔๗, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๕๗-๓๗๑/๒๘๕-๓๐๐.

๒๘ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๔๕-๓๔๘.

๒๙ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๔๘.

นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยาย - เพื่อกระทำให้แจ้งพระนิพพาน ทำให้รู้จัก ทำให้เข้าถึงภาวะไร้กิเลส ภาวะไร้ทุกข์ อันเป็นจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา เมื่อทำให้แจ้งนิพพาน มีนิพพานเป็นอารมณ์แล้ว ความเร่าร้อนทั้งมวล ความเศร้าหมองทั้งมวล ความมัวเมาลุ่มหลงทั้งมวลก็สลายไป[๓๐]

พระพุทธองค์ทรงกล่าวสรรเสริญสติปัฏฐานอันเป็นเอกายนมรรค เพื่อให้ภิกษุเกิดความอุตสาหะ ขยันหมั่นเพียร กล้าหาญ ไม่ท้อถอยถอดใจเมื่อเจออุปสรรค ทุ่มเทแรงกายแรงใจในการเดินตามมรรคนี้ เพราะเป็นทางดีเลิศ มีคุณค่าอานิสงส์มากมาย **โดยการนำสิ่งที่เป็นภัยอันตรายไม่น่าปรารถนา ๔ ประการออกไป** ได้แก่ (๑) โสกะ ความเศร้าโศกที่แผดเผาจิตใจ (๒) ปริเทวะ ความพร่ำเพ้อรำพันออกมาทางวาจาด้วยอำนาจความเศร้าโศกที่รุนแรง (๒) ทุกข์ ความไม่สบายเจ็บปวดทรมานทางกาย (๔) โทมนัส ความเป็นทุกข์ไม่แช่มชื่นเบิกบานทางใจ และ**มรรคนี้ได้นำสิ่งที่มีคุณค่ามาให้ ๓ ประการ** ได้แก่ (๑) ความบริสุทธิ์ ความสะอาดหมดจดแห่งจิต ทำให้จิตหมดจดจากสิ่งเศร้าหมองเร่าร้อน

---

๓๐ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๔๘.

(๒) ญายธรรม ทำให้เข้าถึงอริยมรรคที่เผาทำลายกิเลสได้อย่างแท้จริง กิเลสไม่กลับกำเริบมาอีก (๓) พระนิพพานอันเป็นประโยชน์อันสูงสุด เป็นธรรมะสูงสุดที่ท่านผู้รู้ทั้งหลายมีพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอริยเจ้าทั้งหลายยกย่องสรรเสริญ[๓๑]

ค. สภาวะสติปัฏฐาน

ยทิทํ - เป็นคำนิบาต ไม่มีการเปลี่ยนรูปของบท มีความหมายเพื่อระบุชี้ชัดถึงมรรคที่มีคุณสมบัติดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า ได้แก่มรรคใด ได้แก่สภาวะธรรมอะไร บาลีมีความหมายเท่ากับ เย อิเม[๓๒] ภาษาไทยนิยมแปลว่า ได้แก่

จตฺตาโร - เป็นคำกำหนดจำนวน แสดงให้ทราบชัดว่าสติปัฏฐานมีเพียง ๔ เท่านั้น ไม่น้อยไปกว่านี้ คือไม่ใช่ ๓ หรือไม่ใช่ ๒ หรือไม่ใช่ ๑ และไม่มากไปกว่านั้น คือไม่ใช่ ๕ ไม่ใช่ ๖ ไม่ใช่ ๗ เป็นต้น เพราะพระพุทธองค์ทรงกำหนดธรรมด้วยพระสัพพัญญุตญาณ แล้วทรงตั้งขึ้น นำมาประกาศแสดง บอกสอนเวไนยสัตว์ สติปัฏฐานตามที่เป็นจริงในหลัก

---

๓๑ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓/๓๔๙-๓๕๐.

๓๒ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๐.

แห่งสัจธรรมมีเพียง ๔ เท่านั้น พระพุทธองค์ทรงประกาศให้ทราบตามความจริงนั้น ทรงกำหนดจำนวนให้ชัดเจน ทำให้ไม่ลังเลสงสัย และไม่หลงงมงายในเรื่องสติปัฏฐานนี้[๓๓]

สติปฏฺฐานา - บาลีคำนี้ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมีความหมาย ๓ อย่าง ได้แก่ (๑) อารมณ์ของสติ (๒) การที่พระศาสดาไม่ทรงดีพระทัยหรือเสียพระทัย เมื่อสาวกทั้งหลายปฏิบัติแตกต่างกันไป ๓ ลักษณะ (๓) สติ มีอธิบายและตัวอย่างดังนี้

(๑) อารมณ์ของสติ[๓๔]

คำว่า สติปัฏฐาน ความหมายที่ ๑ หมายถึงอารมณ์ของสติ ได้แก่ กาย เวทนา จิต ธรรม เพราะอารมณ์เหล่านี้เป็นที่ตั้งของสติ เป็นเหตุให้สติตั้งขึ้นและเจริญงอกงามเพิ่มพูนได้ จึงเรียกว่า สติปัฏฐาน แปลว่า ที่ตั้งแห่งสติ ที่ตั้งให้เกิดสติ หรืออารมณ์ที่ทำให้เกิดสติ เช่น พระพุทธองค์ตรัสว่า

> ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงความเกิดและความดับแห่งสติปัฏฐาน ๔ ประการ เธอทั้งหลายจงฟัง

---

๓๓ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๐.

๓๔ สติโคจร, วิเคราะห์ว่า สติยา ปฏฺฐานํ สติปฏฺฐานํ, ปธานํ ฐานนฺติ วา ปฏฺฐานํ; ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๐.

ความเกิดแห่งกาย เป็นอย่างไร

คือ เพราะอาหารเกิด กายจึงเกิด เพราะอาหารดับ กายจึงดับ เพราะผัสสะเกิด เวทนาจึงเกิด เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะนามรูปเกิด จิตจึงเกิด เพราะนามรูปดับ จิตจึงดับ เพราะมนสิการเกิด ธรรมจึงเกิด เพราะมนสิการดับ ธรรมจึงดับ[๓๕]

ในพระสูตรนี้ พระพุทธองค์ตรัสคำว่า สติปัฏฐาน ๔ หมายถึง กาย เวทนา จิต ธรรม กายเป็นที่ประชุมของรูปประกอบขึ้นจากมหาภูตรูป ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม เป็นหลัก และมีอุปาทายรูปคือประสาทต่าง ๆ เป็นต้น อาศัยอยู่ในกายนี้ นอกจากนั้นยังมีสภาวะนามธรรมอื่น ๆ เกิดดับอยู่ในกายนี้ ทรงแสดงเหตุเกิดและเหตุดับ สรุปได้ดังนี้ **อาหารเป็นเหตุของกาย ผัสสะเป็นเหตุของเวทนา นามรูปเป็นเหตุของจิต มนสิการเป็นเหตุของธรรม** เมื่อเหตุเกิด ผลก็เกิด เมื่อเหตุดับ ผลก็ดับ สติปัฏฐาน ในความหมายนี้ หมายถึง ฐานะอันเป็นที่ตั้งของสติ เป็นที่ตั้งมั่นของสติ เหมือนแผ่นดินเป็นที่ยืนของช้างหรือที่ยืนของม้าเป็นต้น

---

๓๕ สํ.ม. (บาลี) ๑๙/๔๐๘/๑๖๑, สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๔๐๘/๒๖๕-๒๖๖.

(๒) ความที่พระศาสดาก้าวข้ามความขัดเคืองและความพอใจในสาวกทั้งหลายผู้ปฏิบัติแตกต่างกันไป ๓ ลักษณะ[๓๖]

คำว่า สติปัฏฐาน ความหมายที่ ๒ หมายถึง ความที่พระศาสดาไม่ทรงดีพระทัยหรือเสียพระทัย เมื่อสาวกทั้งหลายปฏิบัติแตกต่างกันไป ๓ ลักษณะ ได้แก่ การเสพคุ้นกับการตั้งสติให้มั่นคง เป็นไปในสาวกซึ่งมีแตกต่างกัน ๓ ลักษณะซึ่งเป็นคุณสมบัติสำคัญอย่างหนึ่งของผู้เป็นศาสดา สมควรสั่งสอนหมู่คณะ คือ ไม่รักใคร่ ไม่ขัดเคือง ไม่ถูกโทสะครอบงำ ไม่ถูกราคะครอบงำ มีพระทัยเป็นกลาง มีสติสัมปชัญญะอยู่ มีความเคารพธรรม แสดงธรรม ประกาศธรรม **สั่งสอนธรรมอย่างถูกต้องสมบูรณ์ตามธรรม ด้วยความอนุเคราะห์เกื้อกูลเพื่อประโยชน์และความสุขแก่เวไนยสัตว์เท่านั้น** ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า

> เรากล่าวคำนี้ไว้ว่า พึงทราบสติปัฏฐาน ๓ ที่พระอริยเสพ ซึ่งเมื่อเสพ ชื่อว่าเป็นศาสดาควรเพื่อสั่งสอนคณะ เพราะอาศัยเหตุอะไร เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น

---

๓๖ ติธา ปฏิปนฺเนสุ สาวเกสุ สตฺถุโน ปฏิฆานุนยวีติวตฺตตา, วิเคราะห์ว่า สติยา ปฏฺจานํ สติปฏฺจานํ, ปฏฺจเปตพฺพโต ปฏฺจานํ; ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๐.

ภิกษุทั้งหลาย ศาสดาในโลกนี้เป็นผู้อนุเคราะห์ แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล อาศัยความเอ็นดู จึงแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายว่า "นี้เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่เธอทั้งหลาย นี้เป็นไปเพื่อสุขแก่เธอทั้งหลาย" สาวกทั้งหลายของศาสดานั้นย่อมไม่ฟัง ไม่เงี่ยโสตสดับ ไม่ตั้งจิตรับรู้ และประพฤติหลีกเลี่ยงคำสอนของศาสดา ในข้อนั้น ตถาคตไม่มีใจยินดี ไม่ชื่นชม และไม่ถูกโทสะรั่วรด มีสติสัมปชัญญะอยู่

ภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่า สติปัฏฐานประการที่ ๑ ที่พระอริยเสพ ซึ่งเมื่อเสพ ชื่อว่าเป็นศาสดาควรเพื่อสั่งสอนคณะ

อีกประการหนึ่ง ศาสดาเป็นผู้อนุเคราะห์ แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล อาศัยความเอ็นดูจึงแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายว่า "นี้เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่เธอทั้งหลาย นี้เป็นไปเพื่อสุขแก่เธอทั้งหลาย" สาวกทั้งหลายของศาสดานั้น บางพวกไม่ฟัง ไม่เงี่ยโสตสดับ ไม่ตั้งจิตรับรู้ และประพฤติหลีกเลี่ยงคำสอนของศาสดา บางพวกฟังด้วยดี เงี่ยโสตสดับ ตั้งจิตรับรู้ ไม่ประพฤติหลีกเลี่ยงคำสอนของศาสดา ในข้อนั้น ตถาคตก็ไม่มี

ใจยินดี ไม่ชื่นชม ไม่มีใจยินดีก็มิใช่ ไม่ชื่นชมก็มิใช่ เว้นความมีใจยินดีและความไม่มีใจยินดีทั้ง ๒ อย่างนั้นแล้วจึงเป็นผู้วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่

ภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่า สติปัฏฐานประการที่ ๒ ที่พระอริยเสพ ซึ่งเมื่อเสพ ชื่อว่าเป็นศาสดาควรเพื่อสั่งสอนคณะ

อีกประการหนึ่ง ศาสดาเป็นผู้อนุเคราะห์ แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล อาศัยความเอ็นดูจึงแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายว่า "นี้เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่เธอทั้งหลาย นี้เป็นไปเพื่อสุขแก่เธอทั้งหลาย" สาวกทั้งหลายของศาสดานั้น ย่อมฟังด้วยดี เงี่ยโสตสดับ ตั้งจิตรับรู้ ไม่ประพฤติหลีกเลี่ยงคำสอนของศาสดาในข้อนั้น ตถาคตมีใจยินดี ชื่นชม และไม่ถูกราคะรั่วรดมีสติสัมปชัญญะอยู่

ภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่า สติปัฏฐานประการที่ ๓ ที่พระอริยเสพ ซึ่งเมื่อเสพ ชื่อว่าเป็นศาสดาควรเพื่อสั่งสอนคณะ[๓๗]

---

๓๗ ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๓๑๑/๒๘๔-๒๘๕, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๑๑/๓๗๗-๓๗๙.

ในพระสูตรนี้ พระพุทธองค์ทรงแยกสาวกผู้ฟังธรรมออกเป็น ๓ กลุ่ม ได้แก่ (๑) กลุ่มที่ไม่ปฏิบัติตามคำสอน (๒) กลุ่มที่ปฏิบัติตามคำสอนบ้าง ไม่ปฏิบัติตามคำสอนบ้าง (๓) กลุ่มที่ปฏิบัติตามคำสอน เมื่อสาวกเป็น ๓ ลักษณะนี้ ผู้เป็นศาสดาต้องไม่หวั่นไหว ไม่โกรธขัดเคืองกลุ่มที่หนึ่ง ไม่รักใคร่กลุ่มที่สาม และต้องเว้นทั้งชอบและไม่ชอบในพวกที่สอง ผู้ที่จะเป็นศาสดาควรเสพคุ้นเคยกับสติปัฏฐานทั้ง ๓ แบบนี้ สติปัฏฐานในความหมายนี้ หมายถึง สิ่งควรให้ตั้งขึ้นและเป็นไปในสาวกที่มีความแตกต่างกัน ควรตั้งขึ้นและเป็นไปด้วยสติ

(๓) สติ[๓๘]

คำว่า สติปัฏฐาน ความหมายที่ ๓ หมายถึง สติ ได้แก่สภาวะสติ ซึ่งเป็นสภาวะที่เข้าไปตั้งมั่นในอารมณ์ **เมื่อมีสติตั้งมั่นแล้ว ก็สามารถเจริญปัญญา ด้วยการพิจารณาอารมณ์นั้น ๆ ให้ความจริงได้** สตินั่นเองเป็นตัวปัฏฐานตั้งมั่นคง ไม่ใช่สภาวะอื่น เช่น พระพุทธองค์ตรัสว่า

---

๓๘ สติเยว สติปฏฺฐานํ, วิเคราะห์ว่า สติ จ สา ปฏฺฐานญฺจาติ สติปฏฺฐานํ; ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๐.

> อานนท์ ธรรมอันเป็นเอกคืออานาปานสติสมาธิที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้สติปัฏฐาน ๔ ประการบริบูรณ์ สติปัฏฐาน ๔ ประการที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้โพชฌงค์ ๗ ประการบริบูรณ์ โพชฌงค์ ๗ ประการที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้วิชชาและวิมุตติบริบูรณ์[๓๙]

ตามพระสูตรนี้ ท่านพระอรรถกถาจารย์สรุปว่า พระพุทธองค์ตรัสสติปัฏฐานในความหมายที่ ๓ นี้ ได้แก่ สติอย่างเดียว ที่เป็นสภาวะก่อให้เกิดความตั้งมั่น ทำให้สามารถเจริญธรรมฝ่ายปัญญาอื่น ๆ ต่อไปได้ ทำให้โพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์ อริยมรรคเกิดขึ้น เป็นจักษุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง เห็นแจ้งอริยสัจ ๔ ทำให้ถึงวิมุตติที่ไม่กลับมากำเริบอีกต่อไป[๔๐]

สรุปว่า คำว่า **สติปัฏฐาน** ในมหาสติปัฏฐานสูตรนี้ **หมายเอาสติ ซึ่งเป็นความหมายที่ ๓ นี้ เพราะเป็นธรรมที่ควรเจริญ เป็นภาเวตัพพธรรม จัดอยู่ในกลุ่มโพธิปักขิยธรรม เป็นอุบายวิธีฝึกให้เกิดวิปัสสนาปัญญา เพื่อให้เกิดญาณต่าง ๆ จนถึงมัคคญาณต่อไป**, สติปัฏฐานในความหมายที่ ๑

---

๓๙ สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๙๘๙/๒๘๕, สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๙๘๙/๔๗๓.

๔๐ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๐.

เป็นกาย เวทนา จิต ธรรม จัดเป็นทุกขสัจ จัดอยู่ในกลุ่มอุปาทานขันธ์ ๕ เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรอบรู้ เป็น**ปริญเญยยธรรม,** สติปัฏฐานความหมายที่ ๒ เป็นความตั้งมั่นคงด้วยสติของพระศาสดาในการสั่งสอนสาวก

สติปัฏฐานโดยสภาวะธรรมเป็นอย่างเดียวคือสติ แต่ในบาลีใช้รูปบทเป็นพหูพจน์ว่า **สติปฏฺฐานา** เพราะสตินั้นมีมาก เกิดได้บ่อย ๆ มีอารมณ์หลายอย่าง คือกาย เวทนา จิต ธรรม สตินี้ใช้ในการปฏิบัติส่วนเบื้องต้น จึงต้องเจริญให้มาก กระทำให้มาก สติที่เกิดขึ้นจึงมีเป็นจำนวนมาก ส่วนคำว่า มคฺโค เป็นคำเอกพจน์ เพื่อมุ่งแสดงว่า ทางมีสายเดียวและต้องดำเนินไปอย่างเดียวเท่านั้น เป็นทางทำให้ถึงพระนิพพาน และผู้ปรารถนาพระนิพพานต้องเดินทางนี้เท่านั้น จะเดินทางอื่นหรือจะไม่เดิน นิ่งเฉยเสียไม่ได้ **สติแม้จะตั้งมั่นทำกิจให้สำเร็จในอารมณ์ต่างกันมีกายเป็นต้น แต่ก็ย่อมดำเนินไปจนถึงพระนิพพานได้ในภายหลังและผู้ปรารถนาพระนิพพานต้องเดิน** ดังนั้น **มคฺโค** จึงมีรูปเป็นเอกพจน์ เพราะเป็นสายเดียวและต้องดำเนินไปอย่างเดียวเท่านั้น ส่วน **สติปฏฺฐานา** มีรูปเป็นพหูพจน์ เพราะสติมีมากเพราะความแตกต่างของอารมณ์[๔๑]

---

๔๑ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๑.

มติของท่านพระอรรถกถาจารย์สรุปว่า **สติปัฏฐานมีเพียงอย่างเดียวด้วยอำนาจลักษณะการระลึกและการประมวลลงในที่เดียวกัน**[๔๒] ที่แยกเป็น ๔ นั้นตามประเภทของอารมณ์ อุปมาเหมือนว่า พระนครที่มีประตู ๔ ด้าน ชนทั้งหลายผู้ที่มาจากด้านทิศตะวันออก ก็ถือเอาสิ่งของที่เกิดขึ้นด้านทิศตะวันออกแล้วเข้าไปสู่พระนครทางประตูด้านทิศตะวันออกนั่นเอง ชนทั้งหลายผู้ที่มาจากด้านทิศใต้ ทิศตะวันตก และทิศเหนือก็โดยทำนองเดียว อุปมานี้อธิบายเรื่องสติปัฏฐาน ๔ ได้ดังนี้

ชนทั้งหลายผู้มาจากด้านทิศตะวันออก เหมือนผู้ปฏิบัติที่ดำเนินมาทางกายานุปัสสนา เจริญกายานุปัสสนาโดยวิธี ๑๔ อย่าง ท้ายที่สุดก็รวมลงที่พระนิพพานนั่นเอง ด้วยอริยมรรคที่เกิดขึ้นด้วยอานุภาพของกายานุปัสสนา ชนทั้งหลายผู้มาจากด้านทิศใต้ เหมือนผู้ปฏิบัติที่ดำเนินมาทางเวทนานุปัสสนา เจริญเวทนานุปัสสนาโดยวิธี ๙ อย่าง ท้ายที่สุดก็รวมลงที่พระนิพพานนั่นเอง ด้วยอริยมรรคที่เกิดขึ้นด้วยอานุภาพของเวทนานุปัสสนา ชนทั้งหลายผู้มาจากด้านทิศตะวันตก เหมือนผู้ปฏิบัติที่ดำเนินทางจิตตานุปัสสนา เจริญจิตตานุปัสสนา

---

๔๒ บาลีว่า สรณวเสน เจว เอกตฺตสโมสรณวเสน จ; ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๒.

โดยวิธี ๑๖ อย่าง ท้ายที่สุดก็รวมลงที่พระนิพพานนั่นเอง ด้วยอริยมรรคที่เกิดขึ้นด้วยอานุภาพของจิตตานุปัสสนา ชนทั้งหลายผู้มาจากด้านทิศเหนือ เหมือนผู้ปฏิบัติที่ดำเนินทางธัมมานุปัสสนา เจริญธัมมานุปัสสนาโดยวิธี ๕ อย่าง ท้ายที่สุดก็รวมลงที่พระนิพพานนั่นเอง ด้วยอริยมรรคที่เกิดขึ้นด้วยอานุภาพของธัมมานุปัสสนา สติปัฏฐานจึงมีอย่างเดียวด้วยอำนาจการระลึกถึงอารมณ์ ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะตัวของสติ และรวมลงในที่เดียวกันคือพระนิพพานเมื่ออริยมรรคเกิดขึ้น[๔๓]

ง. ประเภทของสติปัฏฐาน

ต่อจากนั้น พระพุทธองค์ทรงจำแนกประเภทของสติปัฏฐานตั้งขึ้นเป็นอุทเทส แยกออกไปตามอารมณ์ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม ในอุทเทสนี้ ได้แสดงถึงวิธีการปฏิบัติที่เป็นสติปัฏฐาน ๔ คือ กายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา และธัมมานุปัสสนา โดยอาศัยอานุภาพของธรรม ๓ อย่าง คือ**ความเพียร สติ ปัญญา** และทำให้สามารถละนิวรณ์ได้ ท่านพระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายไปตามลำดับบทต่อไปว่า

---

๔๓ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๒-๓๕๓.

กตเม จตฺตาโร - เป็นกเถตุกัมยตาปุจฉา[๔๔] คือคำถามที่ทรงประสงค์จะตอบเอง เพราะไม่มีสิ่งใด ๆ ที่ควรรู้อันพระพุทธองค์ไม่ได้ทรงรู้ด้วยพระปัญญา พระองค์ทรงรู้ทรงเห็นทุกประการ จึงไม่มีคำถามถึงสิ่งที่ตนยังไม่รู้ ไม่มีคำถามเทียบเคียงความรู้กับบัณฑิตเหล่าอื่น และไม่มีถามเพื่อตัดความลังเลสงสัย ทรงเหลือคำถาม ๒ ประเภท ได้แก่ (๑) กเถตุกัมยตาปุจฉา คำถามที่ประสงค์จะตอบเอง และ (๒) อนุมติปุจฉา ทรงถามเพื่อให้ผู้ฟังได้ตอบตามความรู้ความเข้าใจในเรื่องนั้น ๆ

อิธ - คือ ในพระศาสนานี้[๔๕] แสดงถึงที่อาศัยของผู้ปฏิบัติธรรม ผู้ที่มีปัญญาเห็นโทษภัยของวัฏฏะทุกข์ มุ่งหาทางเพื่อออกจากทุกข์ มีพระศาสนานี้ คือ พระธรรมวินัยเป็นที่อาศัยในการศึกษา ฟังธรรม จดจำ นำไปพิจารณา และนำไปปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ต่อไป **ความพ้นทุกข์ย่อมไม่มีสำหรับผู้ไม่มีที่อาศัย** ที่อาศัยที่พึ่งพิงได้คือพระธรรมวินัยนี้เท่านั้น

---

๔๔ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗/๒-๓๗/๓/๓๕๓.

๔๕ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗/๒-๓๗/๓/๓๕๓.

ภิกฺขเว - เป็นคำเรียกผู้จะรับพระธรรมเทศนา[๔๖] ผู้รับเทศนานั้น แม้จะยังไม่ได้บวชเป็นพระภิกษุหรือเป็นเทวดาเป็นต้น พระองค์ก็ทรงเรียกด้วยคำนี้ เช่น ทรงเรียกปัญจวัคคีย์ที่ยังไม่ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ ในตอนที่ทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตรว่า ภิกษุทั้งหลาย ที่สุด ๒ ประการ บรรพชิตไม่พึงเสพ[๔๗] **ที่ทรงเรียกก่อน ก็เพื่อให้เกิดความตั้งใจจดจ่อในการฟังพระธรรมเทศนา** อันเป็นโอกาสที่หาได้ยากยิ่งในสังสารวัฏ การจะมีพระพุทธเจ้ามาตรัสรู้แต่ละพระองค์ก็เป็นการยาก เพราะต้องอาศัยการบำเพ็ญบารมีมากมายและยาวนาน การเกิดเป็นมนุษย์ก็เป็นการยาก การมีโอกาสได้ฟังพระสัทธรรมก็เป็นการยาก รวมถึงความยากอื่น ๆ อีกมากมาย มีการประกอบด้วยศรัทธาเป็นต้น จึงควรใช้โอกาสนี้ให้ดีที่สุด พระพุทธองค์จึงตรัสเตือนก่อน เพื่อให้ภิกษุที่ยังส่งจิตไปเรื่องอื่นหรือกำลังทำกรรมฐานด้านสมถะหรือวิปัสสนาอยู่ ให้วางเรื่องและภาระเหล่านั้นเสีย ตั้งใจฟังและใส่ใจพระธรรมตามที่พระองค์ทรงแสดงอย่างเต็มที่

---

๔๖ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๓.

๔๗ บาลีว่า เทฺวเม ภิกฺขเว อนฺตา ปพฺพชิเตน น เสวิตพฺพา; สํ.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๘๑/๓๖๗, สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๒.

ภิกฺขุ - เป็นคำแสดงถึงบุคคลผู้จะทำการปฏิบัติสติปัฏฐานให้สมบูรณ์[๔๘] เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเหล่าอื่นก็สามารถปฏิบัติสติปัฏฐานให้สมบูรณ์ได้เช่นเดียวกัน แต่ตรัสถึงภิกษุเพราะภิกษุเป็นพุทธบริษัทผู้สูงสุด เป็นภาชนะรับคำสอนของพระพุทธเจ้าทุกประการ ดำเนินตามแบบฉบับของพระพุทธเจ้า ตั้งแต่การดำรงชีวิตด้านกายภาพ เป็นนักบวชสละญาติมิตรและทรัพย์สิน สมาทานรักษาสิกขาบท และข้อปฏิบัติปลีกย่อยอื่น ๆ อย่างสมบูรณ์[๔๙] เมื่อพระองค์ตรัสระบุถึงภิกษุ ก็เป็นอันตรัสถึงพุทธบริษัทเหล่าอื่นทั้งหมดด้วย และทรงแสดงความเป็นภิกษุด้วยการปฏิบัติ เพราะว่าผู้ใดก็ตาม เมื่อปฏิบัติธรรม ฝึกฝนพัฒนาตน ทำให้กิเลสต่าง ๆ สงบระงับไป มีคุณธรรมเหมาะสมแล้ว ก็ถึงการนับว่าเป็นภิกษุด้วยกันทั้งนั้น[๕๐] ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า

---

๔๘ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๓.
๔๙ เสฏฺฐจตุตา ภิกฺขูติ อาห; ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๓.
๕๐ ปฏิปตฺติยา ภิกฺขุทสฺสนโต ภิกฺขูติ อาห; ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๓.

บุคคลจะแต่งตัวแบบใดก็ตาม
ถ้าเขาเป็นผู้สงบ ฝึกตนได้
เป็นผู้แน่นอน ประพฤติพรหมจรรย์
ละเว้นการเบียดเบียนสรรพสัตว์ ประพฤติสม่ำเสมอ
ควรเรียกบุคคลเช่นนั้นว่า พราหมณ์ สมณะ หรือ
ภิกษุก็ได้[๕๑]

ดังนั้น **ภิกษุ** ในที่นี้จึงใช้ในความหมาย ๒ ประการ ได้แก่ (๑) เพราะภิกษุเป็นบริษัทที่สูงสุด สามารถรับเอาข้อปฏิบัติได้สมบูรณ์ทุกประการ (๒) เพราะความเป็นภิกษุมีด้วยการปฏิบัติ ทำให้มีคุณธรรมของภิกษุ นอกจากนั้นแล้ว คำว่า ภิกษุ ยังมีความหมายในแง่มุมได้อีก เช่น เป็นผู้เห็นโทษภัยในวัฏฏะสงสาร เป็นผู้มีศักยภาพที่สามารถทำลายกิเลสได้ เป็นต้น

---

๕๑ ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๔๒/๔๒, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๔๒/๗๕.

กาเย - ในกาย ได้แก่ ในรูปกาย[๕๒] เพราะคำว่ากายนั้น หากใช้ในความหมายว่าเป็นกลุ่ม เป็นที่รวม ก็หมายถึงสิ่งต่าง ๆ ได้หลากหลาย เช่น นามกาย หมายถึง กลุ่มของนาม เวทนา สัญญา สังขาร, เวทนากาย กลุ่มของเวทนา, ตัณหากาย กลุ่มของตัณหา, ธัมมกาย กลุ่มหรือที่รวมของคุณธรรม เป็นต้น ในที่นี้ หมายเอารูปกายเท่านั้น

คำว่า **กาย** ในที่นี้มีความหมาย ๒ อย่าง ได้แก่ (๑) เป็นที่รวมของอวัยวะน้อยใหญ่ มีแขน ขา ศีรษะ เป็นต้น และเป็นที่รวมของธรรมทั้งหลาย มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น เหมือนกับกายช้าง กายม้า และกายรถยนต์เป็นต้น[๕๓] (๒) เป็นที่เกิดของสิ่งน่าเกลียดน่าขยะแขยง มีแต่สิ่งที่มีกลิ่นเหม็นเกิดอยู่ในร่างกายนี้[๕๔]

---

๕๒ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๓.

๕๓ สมูหฏฺเฐน กาโย; ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๓.

๕๔ กุจฺฉิตานํ อาโยติ กาโย; ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๓.

กายานุปสฺสี - กาย + อนุปสฺสี แปลความหมายว่า ผู้มีปกติเห็นบ่อย ๆ ในกาย หรือผู้เห็นบ่อย ๆ ซึ่งกาย[๕๕], มีการใช้คำว่า กาย เป็นครั้งที่ ๒ เพื่อแสดงถึงการแยกกระจายความเป็นกลุ่มก้อนไม่ให้ปะปนกัน คือไม่ใช่ให้พิจารณาเห็นเวทนาในกาย ไม่ใช่เห็นจิตในกาย ไม่ใช่เห็นธรรมทั้งหลายในกาย ให้เห็นกายในกายเท่านั้น ให้เห็นกายเป็นกาย อันเป็นที่ประชุมของมหาภูตรูปและอุปาทายรูป **เห็นเป็นวัตถุที่มีส่วนประกอบต่าง ๆ มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง หรือธาตุดินเป็นต้น เหมือนคนลอกกาบกล้วยออกจากต้นกล้วย และเหมือนคนแบกำมือเปล่าออก**

พิจารณากายนี้ ไม่ให้ปรากฏเป็นชาย เป็นหญิง เป็นสัตว์ เป็นบุคคล หรือไม่ให้ปรากฏเป็นธรรมอย่างอื่น นอกจากการประชุมของมหาภูตรูปและอุปาทายรูปตามที่เป็นจริงเท่านั้น ผู้ปฏิบัติต้องพิจารณาเห็นว่า เป็นที่ประชุมของกาย ที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา และไม่สวยงามเท่านั้น อย่าไปเห็นเป็นอย่างอื่น อย่าเป็นอย่างผู้ที่ไม่ได้ปฏิบัติสติปัฏฐาน คนไม่มีปัญญาพากันยึดถือกันผิด ๆ ไปเห็นกายที่ไม่เที่ยงว่าเป็นของเที่ยง เห็นกายที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข เห็นกายที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตา เห็นกายที่ไม่สวยงามว่าสวยงาม[๕๖]

---

๕๕ กาเย อนุปสฺสนสีโล กายํ วา อนุปสฺสมาโน; ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๓

๕๖ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๔.

คำว่า อนุปสฺสี นี้ โดยสภาวะได้ปัญญา ดังในคัมภีร์อภิธรรมปิฎก วิภังค์ ได้ขยายความไว้ว่า

ในคำว่า พิจารณาเห็น นั้น การพิจารณาเห็นเป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ นี้เรียกว่า การพิจารณาเห็น ภิกษุเป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงแล้วด้วยดี เข้าถึงแล้ว เข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้วด้วยการพิจารณาเห็นนี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า พิจารณาเห็น[๕๗]

อีกนัยหนึ่ง ให้พิจารณาเห็นกายเหล่านี้ทั้งหมดในกายนี้เท่านั้น[๕๘] ได้แก่ ที่ประชุมของส่วนต่าง ๆ ในกายนี้ เริ่มตั้งแต่ลมหายใจเข้าออก อิริยาบถของกาย การกระทำของกายตามอำนาจสัมปชัญญะ สิ่งปฏิกูลน่าเกลียดในร่างกาย ธาตุ ๔ และกายที่ตายแล้ว เหลือแต่สรีระที่เขานำไปทิ้งที่ป่าช้า มีกระดูกผุป่นเป็นที่สุด

---

๕๗ อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๓๕๗/๒๓๐-๒๓๑, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๕๗/๓๐๘.

๕๘ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๓.

ที่พระพุทธองค์ทรงแจกแจงไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร หรือกายที่ท่านพระสารีบุตรกล่าวไว้ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคว่า

> ภิกษุเป็นผู้พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ อย่างไร
> คือ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นกองปฐวีธาตุโดยความไม่เที่ยง... ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นกองอาโปธาตุ ฯลฯ กองเตโชธาตุ ฯลฯ กองวาโยธาตุ ฯลฯ กองผม ฯลฯ กองขน ฯลฯ กองผิว ฯลฯ กองหนัง ฯลฯ กองเนื้อ ฯลฯ กองเอ็น ฯลฯ กองกระดูก ฯลฯ พิจารณาเห็นกองไขกระดูก โดยความไม่เที่ยง[๕๙]

อีกนัยหนึ่ง พิจารณาเห็นกายเป็นสักว่าที่ประชุมของผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้นในกาย **ไม่เห็นแม้เพียงสิ่งเดียวในกายนี้ ที่จะยึดถือได้ว่า เป็นตัวเรา หรือเป็นของเรา** เห็นเป็นเพียงแต่การประชุมของธรรมล้วน ๆ เท่านั้น เป็นสิ่งที่มีขึ้นมาจากกรรมเก่าและเป็นไปตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย[๖๐]

---

๕๙ ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๓๕/๔๔๑, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๕/๕๙๒-๕๙๓.
๖๐ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๔.

อีกนัยหนึ่ง พิจารณาเห็นที่ประชุมแห่งอาการมีลักษณะไม่เที่ยงเป็นต้น ตามหลัก**อนุปัสสนา ๗ อย่าง** ได้แก่ (๑) อนิจจานุปัสสนา พิจารณาเห็นอยู่บ่อย ๆ โดยความเป็นของไม่เที่ยง (๒) ทุกขานุปัสสนา พิจารณาเห็นอยู่บ่อย ๆ โดยความเป็นของบีบคั้น (๓) อนัตตานุปัสสนา พิจารณาเห็นอยู่บ่อย ๆ โดยความเป็นของไม่มีตัวตน (๔) นิพพิทานุปัสสนา พิจารณาเห็นบ่อย ๆ โดยความเป็นของน่าเบื่อหน่าย (๕) วิราคานุปัสสนา พิจารณาเห็นบ่อย ๆ โดยความเป็นของไม่น่าเพลิดเพลินยินดี (๖) นิโรธานุปัสสนา พิจารณาเห็นบ่อย ๆ โดยความเป็นของที่ดับสนิท (๗) ปฏินิสสัคคานุปัสสนา พิจารณาเห็นบ่อย ๆ โดยความเป็นของควรสละคืนไว้กับโลก ควรมุ่งตรงไปพระนิพพานเท่านั้น[๖๑]

การเจริญสติปัฏฐานด้วยการเจริญอนุปัสสนาทั้ง ๗ นี้ก็เพื่อละความสำคัญมั่นหมายผิด ๆ ทั้งหลายนั่นเอง ดังที่ท่านพระสารีบุตรกล่าวไว้ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคว่า

---

๖๑ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๕.

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกองปฐวีธาตุโดยความไม่เที่ยง ไม่พิจารณาเห็นโดยความเที่ยง พิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นสุข พิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นอัตตา ย่อมเบื่อหน่าย ไม่ยินดี ย่อมคลายกำหนัด ไม่กำหนัด ย่อมทำราคะให้ดับ ไม่ให้เกิด ย่อมสละคืน ไม่ยึดถือ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยง ย่อมละนิจจสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ย่อมละสุขสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา ย่อมละอัตตสัญญาได้ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมละนันทิได้ เมื่อคลายกำหนัด ย่อมละราคะได้ เมื่อทำราคะให้ดับ ย่อมละสมุทัยได้ เมื่อสละคืน ย่อมละอาทานะได้ ภิกษุพิจารณาเห็นกายด้วยอาการ ๗ อย่างนี้ กายย่อมปรากฏ ไม่ใช่สติ สติปรากฏด้วย เป็นตัวระลึกด้วย ภิกษุพิจารณาเห็นกายนั้นด้วยสตินั้นและด้วยญาณนั้น เพราะเหตุนั้น จึงเรียกการพิจารณาเห็นกายในกายว่า **สติปัฏฐานภาวนา**[๖๒]

---

๖๒ ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๓๕/๔๔๑, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๕/๕๙๒.

สรุปความว่า **กาเย กายานุปสฺสี** ตามที่ท่านพระอรรถกถาจารย์อธิบาย คือ ผู้มีสติปัญญาพิจารณาเห็นกายแยกออกมาจากเวทนา จิต และธรรม ไม่ให้สับสนปนเปกัน กายเป็นส่วนของกายเท่านั้น เวทนาก็เป็นส่วนของเวทนาต่างหากจากกาย จิตก็แยกต่างหากจากกาย ธรรมก็แยกต่างหากจากกาย

การมีปัญญาพิจารณาเห็นที่เป็นสติปัฏฐาน อันเป็นไปเพื่อละความยึดถือผิด ๆ ในกายได้ ให้ทำโดย ๔ แบบ ได้แก่ (๑) เห็นกายเป็นที่ประชุมของมหาภูตรูปและอุปาทายรูปเท่านั้น (๒) พิจารณากายย่อยทั้งหมด ตั้งแต่ลมหายใจจนกระทั่งถึงกระดูกผุป่นเป็นผุยผง มีอยู่ในกายนี้เท่านั้น (๓) พิจารณากายให้เห็นว่า ไม่มีแม้สักสิ่งเดียวที่จะยึดถือได้ว่า เป็นตัวเรา เป็นของเรา (๔) พิจารณากายตามหลักอนุปัสสนา ๗ ประการ

การมีปัญญาพิจารณาทั้ง ๔ แบบตามที่พระอรรถกถาจารย์ท่านแนะนำไว้นี้ แท้ที่จริงก็คล้ายกันหรือคาบเกี่ยวกันนั่นเอง สรุปโดยย่อ คือให้พิจารณาเห็นกายว่าเป็นสักว่ากาย เป็นส่วนประกอบของผม ขน เล็บเป็นต้น ซึ่งล้วนเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่สวยงาม ไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน ไม่มีสิ่งใดควรยึดถือในกายนี้

วิหรติ - เป็นกิริยาอาการของผู้ปฏิบัติสติปัฏฐานที่ดำเนินชีวิตให้เป็นไป ดูแล รักษา เยียวยาอัตตภาพ บริหารชีวิตให้ไปด้วยอิริยาบถต่าง ๆ ทำให้ร่างกายสืบต่อไปได้[๖๓]

อาตาปี - เป็นลักษณะของผู้มีวิริยะอย่างแรงกล้า เป็นความเพียรที่สามารถทำกิเลสให้เร่าร้อน เผาทำลายกิเลสในภพทั้ง ๓[๖๔] ต่อสู้กับกิเลสนิวรณ์ได้ คือ กล้าหาญ บากบั่น ก้าวไปข้างหน้า ไม่หยุดอยู่กับที่ ไม่อ่อนแอ ไม่ท้อแท้ให้กับอุปสรรคต่าง ๆ มีฉันทะความพอใจอย่างต่อเนื่อง ไม่ทิ้งธุระหน้าที่ ซึ่งธุระหน้าที่ของพุทธบริษัทคือทำตนให้พ้นจากทุกข์ด้วยการทำกิจหน้าที่ต่ออริยสัจให้สมบูรณ์ ได้แก่ **กิจกำหนดรู้ในทุกข์ กิจในการละสมุทัย กิจในการกระทำให้แจ้งนิโรธ กิจในการทำอริยมรรคให้เกิดขึ้น** อาตาปีนี้โดยสภาวะได้แก่วิริยะ ดังในคัมภีร์อภิธรรมปิฎก วิภังค์ ได้ขยายความไว้ว่า

---

๖๓ วิหรตีติ อิริยติ; ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๕.

๖๔ ตีสุ ภเวสุ กิเลเส อาตาเปตีติ อาตาโป, อาตาโป อสฺส อตฺถีติ อาตาปี; ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๕.

ในคำว่า มีความเพียร นั้น **ความเพียร** เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความขวนขวาย ความพยายาม ความอุตสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความมุ่งมั่นอย่างไม่ท้อถอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความเอาใจใส่ธุระ วิริยะ วิริยินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ นี้เรียกว่า ความเพียร ภิกษุเป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงแล้วด้วยดี เข้าถึงแล้ว เข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้วด้วยความเพียรนี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า มีความเพียร[๖๕]

สมฺปชาโน - เป็นผู้ประกอบด้วยญาณปัญญาที่ใช้ในการฝึกปฏิบัติ[๖๖] สัมปชัญญะนั้นมีอยู่ ๔ ประการ ได้แก่ (๑) สาตถกสัมปชัญญะ ปัญญาที่รู้ประโยชน์หรือไม่เป็นประโยชน์ แล้วเลือกสิ่งที่เป็นประโยชน์ (๒) สัปปายสัมปชัญญะ ปัญญาที่รู้จักความเหมาะสมหรือไม่เหมาะสม แล้วเลือกสิ่งที่เหมาะสม

---

๖๕ อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๓๕๙/๒๓๑, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๕๙/๓๐๘.
๖๖ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๕.

(๓) โคจรสัมปชัญญะ ปัญญาที่รู้จักเลือกอารมณ์ให้จิต เพื่อรักษาจิตให้สะอาดเป็นกุศลได้อย่างต่อเนื่อง (๔) อสัมโมหสัมปชัญญะ ปัญญาที่ไม่หลงยึดเอารูปนามว่าเป็นตัวตน หรือไม่หลงไปเห็นรูปนามว่ามีตัวตน **ในการปฏิบัติสติปัฏฐานนั้น ใช้อสัมโมหสัมปชัญญะเป็นหลัก** คือการมีปัญญาพิจารณาเห็นกายว่าเป็นกายเป็นต้น ไม่เป็นตัวตน ไม่มีตัวตน สัมปชัญญะ ๓ ประการข้างต้นเป็นเครื่องช่วยหนุนให้สติมีกำลังเพิ่มขึ้น สัมปชัญญะนั้นโดยสภาวะได้แก่ปัญญา ดังในคัมภีร์อภิธรรมปิฎก วิภังค์ได้ขยายความไว้ว่า

ในคำว่า มีสัมปชัญญะ นั้น **สัมปชัญญะ** เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจัย ความเลือกสรร ความวิจัยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาเหมือนปฏัก ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศัสตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือ ปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ

นี้เรียกว่า สัมปชัญญะ ภิกษุเป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงแล้วด้วยดี เข้าถึงแล้ว เข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้วด้วยสัมปชัญญะนี้ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า มีสัมปชัญญะ[๖๗]

สติมา - เป็นผู้ประกอบด้วยสติที่ใช้ในการกำหนดกายเป็นต้น[๖๘] เพราะต้องใช้สติในการกำหนดอารมณ์ก่อน ปัญญาจึงจะสามารถพิจารณาอารมณ์นั้นได้ **หากขาดสติแล้วอนุปัสสนาก็ไม่อาจจะมีได้** สติจึงมีความจำเป็นในทุกกรณี ดังพระพุทธองค์ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ก็เราแลกล่าวว่า สติจำต้องประสงค์ในที่ทุกสถาน[๖๙] ในคัมภีร์อภิธรรมปิฎก วิภังค์ ได้ขยายความสติไว้ว่า

ในคำว่า มีสติ นั้น **สติ** เป็นไฉน

สติ ความตามระลึก ความหวนระลึก สติ กิริยาที่ระลึก ความทรงจำ ความไม่เลื่อนลอย ความไม่หลงลืม สติ สตินทรีย์ สติพละ สัมมาสติ นี้เรียกว่า สติ ภิกษุเป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้ว

---

๖๗ อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๓๖๐/๒๓๑, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๖๐/๓๐๘.

๖๘ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๕.

๖๙ สติญฺจ ขฺวาหํ ภิกฺขเว สพฺพตฺถิกํ วทามิ; สํ.ม. (บาลี) ๑๙/๒๓๔/๑๐๒, สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๒๓๔/๑๗๔.

เข้ามาถึงแล้วด้วยดี เข้าถึงแล้ว เข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้วด้วยสตินี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า มีสติ[๗๐]

สรุปความว่า **อาตาปี สมฺปชาโน สติมา** เป็นธรรม ๓ ประการ ที่มีอานุภาพในการทำให้กรรมฐานสำเร็จได้[๗๑] **หากขาดธรรม ๓ ประการนี้แล้ว การทำกรรมฐานย่อมไม่ประสบความสำเร็จ** เพราะผู้ไม่มีความเพียร กล้าหาญ อดทน บากบั่น กิเลสนิวรณ์ มีความเกียจคร้าน ท้อถอย หดหู่ ฟุ้งซ่าน เป็นต้น ย่อมทำอันตราย ผู้ที่ไม่มีสัมปชัญญะย่อมไม่สามารถที่จะกำหนดแยกแยะรูปนาม หรือไม่สามารถกำหนดอุบายหรือไม่ใช่อุบายได้ แยกแยะสิ่งถูกกับสิ่งผิดไม่ได้ ก็เป็นอันตรายต่อการปฏิบัติ ส่วนผู้ไม่มีสติ ก็ย่อมไม่สามารถจะมีสัมปชัญญะได้ สติสัมชัญญะนี้จำเป็นต้องใช้ในกรรมฐานทั้งปวง โดยเฉพาะกรรมฐานที่มีประโยชน์ต่อผู้ปฏิบัติทั้งปวง ๔ อย่าง ผู้ปฏิบัติควรบริหารอยู่เสมอ ได้แก่ **พุทธานุสสติ เมตตา มรณัสสติ อสุภภาวนา**[๗๒]

ธรรม ๓ ประการนี้ จึงจำเป็นต้องใช้ในการทำกรรมฐานอยู่เสมอ เป็นองค์มรรคที่ต้องใช้ประจำ ได้แก่ (๑) อาตาปี

---

๗๐ อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๓๖๑/๒๓๑, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๖๑/๓๐๙.

๗๑ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๕.

๗๒ สพฺพตฺถกกมฺมฏฺฐานนฺติ พุทฺธานุสฺสติ เมตฺตา มรณสฺสติ อสุภภาวนา จ. อิทญฺหิ จตุกฺกํ โยคินา ปริหริยมานํ “สพฺพตฺถกกมฺมฏฺฐาน”นฺติ วุจฺจติ; ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ.ฏีกา ๓๗๓/๓๗๐.

เป็นสัมมาวายามะ (๒) สัมปชาโน เป็นสัมมาทิฏฐิ (๓) สติมา เป็นสัมมาสติ

พระผู้มีพระภาคครั้นทรงแสดงกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ด้วยคำว่า กาเย กายานุปสฺสี วิหรติ ทรงแสดงองค์ประกอบที่ช่วยให้การปฏิบัติสำเร็จ ด้วยคำว่า อาตาปี สมฺปชาโน สติมา แล้วจึงทรงแสดงส่วนของการละกิเลส ด้วยคำว่า วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ

วิเนยฺย - ละกิเลสด้วยอาการ ๒ อย่าง ได้แก่ (๑) ตทังควินัย ละด้วยเงื่อนไขคือความเห็นถูกต้อง ก็ละความเห็นผิดนั้น ๆ ไปด้วยวิปัสสนา (๒) วิกขัมภนวินัย ละด้วยการข่มไว้ เพราะมีกำลังจิตมากเป็นระดับมหัคคตะ ก็สามารถข่มกันกิเลสไม่ให้เกิดขึ้นได้ชั่วคราว สติปัฏฐานที่ทรงแสดงในมหาสติปัฏฐานสูตรนี้เป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้น จึงละกิเลสได้ด้วยอาการ ๒ นี้เท่านั้น[๗๓] ส่วนการละกิเลสทั้งหมดนั้นมีอยู่ ๕ ประการ ดังในมัคคังคนิทเทส คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคอธิบายว่า

---

๗๓ ตทงฺควินเยน วา วิกฺขมฺภนวินเยน วา วินยิตฺวา; ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๕-๓๕๖.

สัมมาทิฏฐิมีนิโรธ ๕ อะไรบ้าง คือ (๑) วิกขัมภนนิโรธ (๒) ตทังคนิโรธ (๓) สมุจเฉทนิโรธ (๔) ปฏิปัสสัทธินิโรธ (๕) นิสสรณนิโรธ, นิโรธในการข่มนิวรณ์ของภิกษุผู้เจริญปฐมฌาน, นิโรธในการละทิฏฐิด้วยองค์นั้น ๆ ของภิกษุผู้เจริญสมาธิที่เป็นส่วนแห่งการชำแรกกิเลส, สมุจเฉทนิโรธของภิกษุผู้เจริญโลกุตตรมรรคที่ให้ถึงความสิ้นไป, ปฏิปัสสัทธินิโรธในขณะแห่งผล และนิสสรณนิโรธที่เป็นความดับคืออมตธาตุ[๗๔]

โลเก - ในโลกกล่าวคือในกาย[๗๕] กายนั้นได้ชื่อว่าโลก เพราะมีลักษณะแตกสลายได้ และแม้อุปาทานขันธ์ ๕ ก็ได้ชื่อว่าโลกเช่นเดียวกัน เพราะเมื่อมีสติปัญญาพิจารณากายเห็นชัดกาย ก็ย่อมละความติดข้องในกาย และเมื่อเกิดปัญญาด้วยอานุภาพของกายานุปัสสนาแล้ว ก็ย่อมละความติดข้องในเวทนา ในจิต และในธรรมด้วยเช่นกัน เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา ธัมมานุปัสสนาก็ทำนองเดียวกัน ดังในคัมภีร์อภิธรรมปิฎก วิภังค์ ได้ขยายความไว้ว่า “กายนั้นนั่นแหละชื่อว่าโลก อุปาทานขันธ์ทั้ง ๕ ก็ชื่อว่าโลก นี้เรียกว่า โลก”[๗๖]

---

๗๔ ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๒๔/๔๓๒, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๔/๕๘๐.

๗๕ โลเกติ ตสฺมึเยว กาเย; ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๖.

๗๖ อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๓๖๒/๒๓๑, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๖๒/๓๐๙.

อภิชฺฌาโทมนสฺสํ - อภิชฺฌา + โทมสฺส, **อภิชฌา** ได้แก่ความเพ่งเล็ง อยากได้ ติดข้อง จ้องจะเอา มีจิตจ่อมุ่งหมายต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่น่าพึงพอใจ โดยสภาวะได้แก่**ตัณหา** ดังในคัมภีร์อภิธรรมปิฎก วิภังค์ ได้ขยายความไว้ว่า “อภิชฌา เป็นไฉน ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ ความกำหนัดนักแห่งจิต นี้เรียกว่า อภิชฌา”[๗๗]

ส่วน **โทมนสฺส** ได้แก่ ความรู้สึกทุกข์ทางใจ รู้สึกไม่สบายทางใจ โดยสภาวะได้แก่**โทมนัสสเวทนา** ดังในคัมภีร์อภิธรรมปิฎก วิภังค์ ได้ขยายความไว้ว่า “โทมนัส เป็นไฉน ความไม่สำราญทางใจ ความทุกข์ทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัส นี้เรียกว่า โทมนัส”[๗๘]

อภิชฌาและโทมนัสดังที่กล่าวมานี้ถูกกำจัด สงบ ระงับ ดับไป ดับไปอย่างราบคาบ ถูกทำให้พินาศไป ถูกทำให้สิ้นไปในกายนี้ ไม่เกิดอภิชฌาและโทมนัสเพราะกายนี้เป็นเหตุ

---

๗๗ อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๓๖๒/๒๓๑-๒, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๖๒/๓๐๙.
๗๘ อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๓๖๒/๒๓๒, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๖๒/๓๐๙.

อีกนัยหนึ่ง อธิบายสติปัฏฐานเป็นการละนิวรณ์ ๒ ประการ ได้แก่ อภิชฌาสงเคราะห์เป็นกามฉันทนิวรณ์, โทมนัสสงเคราะห์พยาปาทนิวรณ์ และมีความหมายที่พิเศษเพิ่มเติมอีก ๓ ประการ สรุปความหมายดังตาราง

ตารางที่ ๑.๑ แสดงความหมายของอภิชฌาและโทมนัส

อภิชฌา	โทมนัส
ความเพ่งเล็งอยากได้ คือตัณหา	ความทุกข์ทางใจ คือโทมนัสเวทนา
กามฉันทนิวรณ์	พยาปาทนิวรณ์
ความยินดีเพลิดเพลิน ที่มีกายสมบัติเป็นมูล	ความยินร้ายทุกข์ใจ ที่มีกายวิบัติเป็นมูล
ความยินดีติดข้องอย่างยิ่ง ในกาย	ความไม่ยินดี ในการอบรมฝึกหัดกาย
การเพิ่มความสวยงาม และความสุขเป็นต้น ซึ่งเป็นสิ่งไม่มีจริง ในร่างกายเข้าไปในกาย	การนำเอาความไม่สวยงาม และความเป็นทุกข์เป็นต้น ซึ่งเป็นสิ่งมีจริง ออกไปจากร่างกาย

ตามความหมายพิเศษนี้ ท่านพระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า พระพุทธองค์ตรัสอานุภาพของความเพียร และความเป็นผู้สามารถในการประกอบความเพียรของผู้ปฏิบัติ คือ ความเป็นผู้พ้นแล้วจากความยินดียินร้าย เป็นผู้สามารถข่มความยินดีและความไม่ยินดีได้ เป็นผู้ไม่เพิ่มสิ่งที่ไม่เป็นความจริงเข้าไปและไม่นำสิ่งที่เป็นความจริงออกไป ผู้ปฏิบัติที่สามารถทำได้อย่างนี้ จิตจะเป็นสมาธิ มีความตั้งมั่นดี สามารถประกอบความเพียรเจริญปัญญาให้สูงยิ่งขึ้นไปได้[๗๙]

พระพุทธองค์ทรงแสดงกรรมฐานการพิจารณากายให้เห็นความจริงบ่อย ๆ อันเป็นส่วนของกายานุปัสสนา ด้วยพระดำรัสว่า กาเย กายานุปสฺสี, ทรงแสดงการบริหารกายพอเป็นไปได้สำหรับผู้ปฏิบัติกรรมฐาน ด้วยพระดำรัสว่า วิหรติ, ทรงแสดงสัมมัปปธาน ด้วยพระดำรัสว่า อาตาปี, ทรงแสดงธรรมที่เป็นเหตุให้ทำกิจสำเร็จได้ เป็นธรรมที่เป็นเครื่องมือบริหารกรรมฐานให้เป็นไปและเจริญงอกงาม ด้วยพระดำรัสว่า สมฺปชาโน สติมา หรือ**ทรงแสดงสมถะด้วยพระดำรัสว่า สติมา ทรงแสดงวิปัสสนาด้วยพระดำรัสว่า สัมปชาโน**, ทรงแสดงกำลังแห่งภาวนา ด้วยพระดำรัสว่า วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ[๘๐]

---

๗๙ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๖.

๘๐ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๖.

เวทนาสุ - ในเวทนาทั้งหลายที่เป็นระดับโลกิยะเท่านั้น กล่าวคือสุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา[๘๑]

เวทนานุปสฺสี - เวทนา + อนุปสฺสี, แปลความหมายว่า ผู้มีปกติเห็นบ่อย ๆ ในเวทนาทั้งหลาย หรือผู้เห็นบ่อย ๆ ซึ่งเวทนา, มีการใช้คำว่า เวทนา เป็นครั้งที่ ๒ เพื่อแสดงถึงการแยกกระจายความเป็นกลุ่มก้อนไม่ให้ปะปนกัน คือไม่ใช่ให้พิจารณาเห็นกายในเวทนา ไม่ใช่เห็นจิตในเวทนา ไม่ใช่เห็นธรรมทั้งหลายในเวทนา **ให้เห็นเวทนาในเวทนาเท่านั้น ให้เห็นเป็นความรู้สึกที่ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา** ผู้ปฏิบัติพึงเห็นสุขเวทนาโดยความเป็นทุกข์ พึงเห็นทุกขเวทนาโดยความเป็นลูกศร พึงเห็นอทุกขมาสุขเวทนาโดยความเป็นของไม่เที่ยง ดังพระผู้มีพระภาคตรัสว่า

เวทนา ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ (๑) สุขเวทนา (๒) ทุกขเวทนา (๓) อทุกขมสุขเวทนา เธอทั้งหลายพึงเห็นสุขเวทนาโดยความเป็นทุกข์ พึงเห็นทุกขเวทนาโดยความเป็นลูกศร พึงเห็นอทุกขมสุขเวทนาโดยความไม่เที่ยง เพราะภิกษุเห็นสุขเวทนาโดยความเป็นทุกข์ เห็นทุกขเวทนาโดยความเป็นลูกศร เห็นอทุกขมสุข

---

๘๑ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๘.

เวทนาโดยความไม่เที่ยง ภิกษุนี้เราเรียกว่า มีความเห็นชอบ ตัดตัณหาได้ เพิกถอนสังโยชน์แล้ว ได้ทำที่สุดแห่งทุกข์ เพราะรู้แจ้งมานะได้โดยชอบ

ภิกษุใดเห็นสุขเวทนาโดยความเป็นทุกข์
เห็นทุกขเวทนาโดยความเป็นลูกศร
เห็นอทุกขมสุขเวทนาที่มีอยู่โดยความไม่เที่ยง
ภิกษุนั้นมีความเห็นชอบ ย่อมกำหนดรู้เวทนาทั้งหลายได้
เธอครั้นกำหนดรู้เวทนาแล้ว ไม่มีอาสวะในปัจจุบัน
ตั้งอยู่ในธรรม จบเวท ตายไป ย่อมไม่เข้าถึงการบัญญัติ[๘๒]

และเวทนาทั้งหมดพึงเห็นโดยเป็นทุกข์ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า

ดีละ ดีละ ภิกษุ เรากล่าวเวทนาไว้ ๓ ประการนี้ คือ (๑) สุขเวทนา (๒) ทุกขเวทนา (๓) อทุกขมสุขเวทนา เรากล่าวเวทนาไว้ ๓ ประการนี้ สมจริงดังคำที่เรากล่าวว่า ความเสวยอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งนั้นเป็นทุกข์

---

๘๒ สํ.สฬา. (บาลี) ๑๘/๒๕๓/๑๙๐, สํ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๒๕๓/๒๗๓-๒๗๔.

คำที่ว่า **ความเสวยอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งนั้นเป็นทุกข์** นั้นเรากล่าวหมายถึงความที่สังขารทั้งหลายนั้นแลไม่เที่ยง ฯลฯ มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา ฯลฯ มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ฯลฯ มีความแตกไปเป็นธรรมดา ฯลฯ มีความดับไปเป็นธรรมดา ฯลฯ มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา ฯลฯ[๘๓]

หรือพิจารณาเหตุผลที่สุขเวทนาเป็นทุกข์ เป็นต้น ตามคำตอบของท่านพระธัมมทินนาเถรีอรหันต์ที่ตอบคำถามวิสาขอุบาสกว่า "สุขเวทนาเป็นสุขเพราะตั้งอยู่ เป็นทุกข์เพราะแปรไป ทุกขเวทนาเป็นทุกข์เพราะตั้งอยู่ เป็นสุขเพราะแปรไป อทุกขมสุขเวทนาเป็นสุขเพราะรู้ เป็นทุกข์เพราะไม่รู้"[๘๔] และพึงเห็นเวทนาด้วยอำนาจอนุปัสสนา ๗ อย่างมีอนิจจานุปัสสนาเป็นต้น

---

๘๓ สํ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๒๕๙/๑๙๙, สํ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๒๕๙/๒๘๔-๒๘๕.

๘๔ ม.มู. (บาลี) ๑๒/๔๖๕/๔๑๔, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๖๕/๕๐๕.

จิตฺเต - ในจิตที่เป็นโลกิยะเท่านั้น[๘๕] ให้พิจารณาด้วยอำนาจอนุปัสสนา ๗ อย่างในจิต ๑๖ อย่างที่จำแนกไว้ในนิทเทส โดยการจำแนกจิตต่าง ๆ แบ่งโดยอารมณ์ อธิบดี สหชาตธรรม ภูมิ กรรม วิบาก และกิริยาเป็นต้น

จิตฺตานุปสฺสี - จิตฺต + อนุปสฺสี, แปลความหมายว่า ผู้มีปกติเห็นบ่อย ๆ ในจิต หรือผู้เห็นบ่อย ๆ ซึ่งจิต, มีการใช้คำว่า จิต เป็นครั้งที่ ๒ เพื่อแสดงถึงการแยกกระจายความเป็นกลุ่มก้อนไม่ให้ปะปนกัน คือไม่ใช่ให้พิจารณาเห็นกายในจิต ไม่ใช่เห็นเวทนาในจิต ไม่ใช่เห็นธรรมทั้งหลายในจิต ให้เห็นเป็นจิตเท่านั้นที่ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา

ธมฺเมสุ - ในสภาวธรรมทั้งหลายที่เป็นโลกิยะเท่านั้น[๘๖] ให้พิจารณาธรรมทั้งหลายคือรูปนามทั้งหมด ด้วยอำนาจลักษณะเฉพาะตนและลักษณะสามัญธรรมดาที่เสมอกันเป็นต้น

---

๘๕ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๘.
๘๖ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๘.

ธมฺมานุปสฺสี - ธมฺม + อนุปสฺสี, แปลความหมายว่า ผู้มีปกติเห็นบ่อย ๆ ในธรรมทั้งหลาย หรือผู้เห็นบ่อย ๆ ซึ่งธรรมทั้งหลาย, มีการใช้คำว่า ธัมม เป็นครั้งที่ ๒ เพื่อแสดงถึงการแยกกระจายความเป็นกลุ่มก้อนไม่ให้ปะปนกัน คือไม่ใช่ให้พิจารณาเห็นกายในธรรมทั้งหลาย ไม่ใช่เห็นเวทนาในธรรมทั้งหลาย ไม่ใช่เห็นจิตในธรรมทั้งหลาย ให้เห็นธรรมในธรรมทั้งหลายเท่านั้น ซึ่งล้วนเป็นสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา

ในการละอภิชฌาและโทมนัสนั้น ผู้ปฏิบัติที่สามารถละอภิชฌาและโทมนัสในกายได้ ก็ย่อมสามารถละอภิชฌาและโทมนัสในเวทนา ในจิต และในธรรมได้เช่นกัน พระพุทธองค์ตรัสพระดำรัสว่า วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ ไว้ในทุกสติปัฏฐาน เพราะเหตุคือ (๑) บุคคลแตกต่างกัน (๒) สติปัฏฐานที่ปรากฏในขณะจิตแตกต่างกัน (๓) อภิชฌาและโทมนัสที่ละได้แล้วในสติปัฏฐานหมวดหนึ่ง ก็เป็นอันละได้ในสติปัฏฐานหมวดอื่น ๆ ด้วย[๘๗]

สรุปบาลีและคำอธิบายตามแนวอรรถกถาโดยย่อ ดังตาราง

---

๘๗ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๘.

ตารางที่ ๑.๒ แสดงบาลีอุทเทสมหาสติปัฏฐานสูตรและคำอธิบายโดยย่อ

บาลีพระพุทธพจน์	คำอธิบาย
เอกายโน อยํ ภิกฺขเว มคฺโค	ทางคือสติปัฏฐานนี้ เป็นเหตุที่ทำให้ถึงพระนิพพาน และผู้ต้องการถึงพระนิพพานต้องมาดำเนินตามทางนี้เท่านั้น ไม่มีทางอื่น สติปัฏฐานนี้เป็นทางเอก ด้วยความหมาย ๕ อย่าง คือ (๑) ไม่ใช่ทาง ๒ แพร่ง (๒) เป็นทางที่บุคคลต้องไปผู้เดียว (๓) เป็นทางของพระพุทธเจ้าผู้เป็นเอก (๔) เป็นทางที่มีอยู่ในพระพุทธศาสนาเท่านั้น (๕) เป็นทางที่ทำให้ถึงจุดหมายเดียวคือพระนิพพาน

บาลีพระพุทธพจน์	คำอธิบาย
สตฺตานํ วิสุทฺธิยา โสกปริเทวานํ สมติกฺกมาย ทุกฺขโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคมาย ญายสฺส อธิคมาย นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยาย	อานิสงส์ของการปฏิบัติสติปัฏฐาน ได้แก่ เพื่อความบริสุทธิ์สะอาดของจิต เพื่อก้าวล่วงความเศร้าโศกและความร่ำไรรำพัน เพื่อความดับไปของทุกข์กายและทุกข์ใจ เพื่อบรรลุถึงอริยมรรค และเพื่อกระทำให้แจ้งพระนิพพาน สติปัฏฐานมรรคนี้กำจัดภัยอันตราย ๔ ประการ ออกไป ได้แก่ (๑) โสกะ (๒) ปริเทวะ (๓) ทุกข์ (๔) โทมนัส และนำสิ่งที่มีคุณค่ามาให้ ๓ ประการ ได้แก่ (๑) ความบริสุทธิ์ (๒) อริยมรรค (๓) พระนิพพาน

บาลีพระพุทธพจน์	คำอธิบาย
ยทิทํ จตฺตาโร สติปฏฺฐานา	ระบุทางเอกและมีอานิสงส์ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ อันเป็นระดับโลกิยะ เป็นสติปัญญาที่เกิดบ่อย ๆ ในอารมณ์กรรมฐาน คือ กาย เวทนา จิต และธรรม
กตเม จตฺตาโร	เป็นคำถามเพื่อแจกแจงขยายความสติปัฏฐาน ๔
อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ	ผู้ปฏิบัติตามสติปัฏฐาน ต้องมีที่อาศัยคือสาสนธรรมของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

บาลีพระพุทธพจน์	คำอธิบาย
กาเย กายานุปสฺสี วิหรติ	กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน มีสติตั้งมั่นในกาย และมีปัญญาพิจารณาเห็นกายเป็นสักแต่ว่ากาย ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่เรา ไม่ใช่เขา ไม่ใช่ใคร ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่ของเขา ไม่ใช่ของใคร โดยสามารถพิจารณาด้วยปัญญา ดังนี้ (๑) เห็นกายเป็นที่ประชุมของมหาภูตรูปและอุปาทายรูปเท่านั้น (๒) พิจารณากายย่อยทั้งหมด ตั้งแต่ลมหายใจจนกระทั่งถึงกระดูกผุป่นเป็นผุยผง มีอยู่ในกายนี้เท่านั้น (๓) พิจารณากายให้เห็นว่า ไม่มีแม้สักสิ่งเดียวที่จะยึดถือได้ว่าเป็นตัวเรา เป็นของเรา (๔) พิจารณากายตามหลักอนุปัสสนา ๗ ประการ

บาลีพระพุทธพจน์	คำอธิบาย
อาตาปี สมฺปชาโน สติมา	ธรรม ๓ ประการนี้ต้องประกอบด้วยเสมอ การทำกรรมฐานจะประสบความสำเร็จด้วยอานุภาพของธรรมเหล่านี้ ได้แก่ ความเพียร ปัญญา และสติ จัดเป็นองค์มรรคที่ต้องใช้ประจำ ๓ อย่าง ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาวายามะ สัมมาสติ
วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ	ผลของการปฏิบัติสติปัฏฐาน ทำให้ละกิเลสนิวรณ์ต่าง ๆ ได้ ๒ แบบ ได้แก่ ตทังควินัย กับ วิกขัมภนวินัย
เวทนาสุ เวทนานุปสฺสี วิหรติ	เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน มีสติตั้งมั่นในเวทนา และมีปัญญาพิจารณาเห็นเวทนาเป็นสักแต่ว่าเวทนา ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่เรา ไม่ใช่เขา ไม่ใช่ใคร ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่ของเขา ไม่ใช่ของใคร

บาลีพระพุทธพจน์	คำอธิบาย
จิตฺเต จิตฺตานุปสฺสี วิหรติ	จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน มีสติตั้งมั่นในจิต และมีปัญญาพิจารณาเห็นจิตเป็นสักแต่ว่าจิต ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่เรา ไม่ใช่เขา ไม่ใช่ใคร ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่ของเขา ไม่ใช่ของใคร
ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรติ	ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน มีสติตั้งมั่นในธรรม และมีปัญญาพิจารณาเห็นธรรมเป็นสักแต่ว่าธรรม ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่เรา ไม่ใช่เขา ไม่ใช่ใคร ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่ของเขา ไม่ใช่ของใคร

ตามคำอธิบายในคัมภีร์อรรถกถา สรุปเนื้อความของอุทเทสของมหาสติปัฏฐานสูตรได้ว่า พระพุทธองค์ทรงแสดงข้อปฏิบัติอันเป็นมรรคเบื้องต้น เป็นทางดำเนินให้ถึงนิพพาน ผู้ที่เห็นโทษภัยในวัฏฏะสงสาร ต้องการถึงนิพพานจะต้องดำเนินตามทางนี้ ซึ่งมีอานิสงส์ในการนำสิ่งไม่น่าปรารถนา ๔ ประการออกไป ได้แก่ (๑) โสกะ (๒) ปริเทวะ (๓) ทุกข์ (๔) โทมนัส นำสิ่งที่มีคุณค่าน่าปรารถนามาให้ ๓ ประการ ได้แก่ (๑) ความบริสุทธิ์ของจิต (๒) อริยมรรค (๓) พระนิพพาน

มรรคนี้คือสติปัฏฐาน ๔ มีวิธีการปฏิบัติ คือ **การมีสติตั้งมั่นพิจารณาเห็นกายเป็นสักว่ากาย พิจารณาเห็นเวทนาเป็นสักว่าเวทนา พิจารณาเห็นจิตเป็นสักว่าจิต พิจารณาเห็นธรรมเป็นสักว่าธรรม** เป็นการทำกรรมฐานโดยอาศัยรูปนามเป็นอารมณ์ กายานุปัสสนาเป็นรูปกรรมฐาน เวทนานุปัสสนากับจิตตานุปัสสนาเป็นนามกรรมฐาน ธัมมานุปัสสนาเป็นทั้งรูปและนามกรรมฐาน ใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นรูปนามในลักษณะที่เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล

ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเราอยู่เสมอ ๆ โดยอาศัยธรรม คือวิริยะ สติและปัญญา เป็นพื้นฐาน ไม่อิงอาศัยตัณหาและทิฏฐิ จะสามารถละอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

สติปัฏฐานเป็นการเจริญวิปัสสนาปัญญาและเจริญมรรค เพื่อให้เกิดมัคคปัญญาเห็นอริยสัจต่อไป การเห็นอริยสัจ ทำให้แจ้งพระนิพพานนั้น มีขึ้นได้เมื่ออริยมรรคเกิดขึ้น และอริยมรรคนี้เกิดขึ้นด้วยอานุภาพของกายานุปัสสนาก็ได้ เวทนานุปัสสนาก็ได้ จิตตานุปัสสนาก็ได้ ธัมมานุปัสสนาก็ได้ ในแต่ละหมวดของสติปัฏฐานซึ่งแยกเป็น ๒๑ หมวด ท่านพระอรรถกถาจารย์ได้สรุปการเห็น**อริยสัจในทุกหมวด**ไว้ว่า สติที่กำหนดลมหายใจเข้าออกเป็นต้น เป็นทุกขสัจ ตัณหาก่อน ๆ ที่ทำให้เกิดสตินั้นเป็นสมุทัยสัจ ความไม่เกิดขึ้นของสติและตัณหาทั้งสองนั้นเป็นนิโรธสัจ อริยมรรคที่ทำหน้าที่กำหนดรู้ทุกข์ ละสมุทัยและมีนิโรธเป็นอารมณ์ เป็นมัคคสัจ[๘๘]

---

๘๘ บาลีว่า อสฺสาสปสฺสาสปริคฺคหิตา สติ ทุกฺขสจฺจํ, ตสฺสา สมุฏฺฐาปิกา ปุริมตณฺหา สมุทยสจฺจํ, อุภินฺนํ อปฺปวตฺติ นิโรธสจฺจํ, ทุกฺขปริชานโน สมุทยปชหโน นิโรธารมฺมโณ อริยมคฺโค มคฺคสจฺจํ; ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๔/๓๖๓.

ในส่วนนิทเทสของมหาสติปัฏฐานสูตร พระพุทธองค์ได้ทรงแจกแจงรายละเอียด วิธีการปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงความเป็นพระอรหันต์จำนวน ๒๑ หมวด โดยแยกเป็นกายานุปัสสนา ๑๔ หมวด, เวทนานุปัสสนา ๑ หมวด, จิตตานุปัสสนา ๑ หมวด และธัมมานุปัสสนา ๕ หมวด ในงานเขียนนี้ จะระบุเพียงชื่อและสรุปย่อ ดังนี้

ก. **กายานุปัสสนา ๑๔ หมวด** ได้แก่

(๑) หมวดอานาปานะ พิจารณาลมหายใจเข้าออก ยาว สั้น ลมทั้งหมด และระงับลม

(๒) หมวดอิริยาบถ พิจารณาอิริยาบถของกาย เดิน ยืน นั่ง นอน และอิริยาบถที่กายตั้งอยู่

(๓) หมวดสัมปชัญญะ การประกอบสัมปชัญญะเข้าไป ไม่ทำไปตามอำนาจของตัณหาและทิฏฐิ เมื่อกายทำกิริยาอาการต่าง ๆ มีก้าวไปและถอยกลับเป็นต้น

(๔) หมวดปฏิกูลมนสิการ พิจารณากายประกอบด้วยสิ่งปฏิกูลน่าเกลียดมีผมเป็นต้น

(๕) หมวดธาตุมนสิการ พิจารณากายประกอบด้วยธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม

(๖) หมวดสีวถิกที่ ๑ นำกายนี้เข้าไปเทียบกับศพที่ตายแล้ว ๑ วัน ๒ วัน หรือ ๓ วัน

(๗) หมวดสีวถิกที่ ๒ นำกายนี้เข้าไปเทียบกับศพที่ถูกสัตว์จิกหรือกัดกิน

(๘) หมวดสีวถิกที่ ๓ นำกายนี้เข้าไปเทียบกับศพที่เป็นโครงกระดูกยังมีเนื้อเลือดและเอ็นรัดอยู่

(๙) หมวดสีวถิกที่ ๔ นำกายนี้เข้าไปเทียบกับศพที่เป็นโครงกระดูกไม่มีเนื้อมีแต่เลือดและเอ็นรัดอยู่

(๑๐) หมวดสีวถิกที่ ๕ นำกายนี้เข้าไปเทียบกับศพที่เป็นโครงกระดูกไม่มีเนื้อและเลือด แต่มีเอ็นรัดอยู่

(๑๑) หมวดสีวถิกที่ ๖ นำกายนี้เข้าไปเทียบกับศพที่เป็นโครงกระดูกไม่มีเอ็นรัด กระดูกกระจัดกระจายไปทิศต่าง ๆ

(๑๒) หมวดสีวถิกที่ ๗ นำกายนี้เข้าไปเทียบกับศพที่เป็นกระดูกท่อนสีขาว

(๑๓) หมวดสีวถิกที่ ๘ นำกายนี้เข้าไปเทียบกับศพที่เป็นกองกระดูกอายุเกิน ๑ ปี

(๑๔) หมวดสีวถิกที่ ๙ นำกายนี้เข้าไปเทียบกับศพที่กระดูกผุป่นเป็นผุยผง

ข. **เวทนานุปัสสนา ๑ หมวด** แต่ได้จำแนกเวทนาที่แตกต่างกันออกเป็น ๙ ลักษณะ คือ (๑) สุขเวทนา (๒) ทุกขเวทนา (๓) อุทกขมสุขเวทนา (๔) สุขเวทนามีอามิส (๕) สุขเวทนาไม่มีอามิส (๖) ทุกขเวทนามีอามิส (๗) ทุกขเวทนาไม่มีอามิส (๘) อทุกขมสุขเวทนามีอามิส (๙) อุทกขมสุขเวทนาไม่มีอามิส

ค. **จิตตานุปัสสนา ๑ หมวด** แต่ได้จำแนกจิตที่แตกต่างกันออกไปเป็น ๑๖ ลักษณะ คือ (๑) จิตมีราคะ (๒) จิตไม่มีราคะ (๓) จิตมีโทสะ (๔) จิตไม่มีโทสะ (๕) จิตมีโมหะ (๖) จิตไม่มีโมหะ (๗) จิตหดหู่ (๘) จิตฟุ้งซ่าน (๙) จิตเป็นมหัคคตะ (๑๐) จิตไม่เป็นมหัคคตะ (๑๑) จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า (๑๒) จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า (๑๓) จิตเป็นสมาธิ (๑๔) จิตไม่เป็นสมาธิ (๑๕) จิตหลุดพ้น (๑๖) จิตไม่หลุดพ้น

ง. **ธัมมานุปัสสนา ๕ หมวด** ได้แก่

(๑) หมวดนิวรณ์ พิจารณาธรรมคือนิวรณ์ ๕ นิวรณ์ละ ๕ ประเด็น คือ ความมี ความไม่มี การเกิด การละ และความไม่เกิดขึ้นอีกต่อไป

(๒) หมวดขันธ์ พิจารณาธรรมคือขันธ์ ๕ ขันธ์ละ ๓ ประเด็น คือ ตัวสภาวะ ความเกิด และความดับ

(๓) หมวดอายตนะ พิจารณาธรรมคืออายตนะภายใน ๖ และภายนอก ๖ คู่ละ ๖ ประเด็น คือ สภาวะภายใน สภาวะภายนอก สังโยชน์ที่เกิดขึ้น เหตุเกิดของสังโยชน์ การละสังโยชน์ และการไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปของสังโยชน์

(๔) หมวดโพชฌงค์ พิจารณาธรรมคือโพชฌงค์ ๗ โพชฌงค์ละ ๔ ประเด็น คือ ความมี ความไม่มี เหตุเกิด และเหตุให้เจริญบริบูรณ์

(๕) หมวดอริยสัจ พิจารณาธรรมคืออริยสัจ ๔ ได้แก่ ทุกขอริยสัจ จำแนกเป็น ๑๑ อย่างมีชาติเป็นต้น และโดยย่อคืออุปาทานขันธ์ ๕, ทุกขสมุทัยอริยสัจ จำแนกเป็นตัณหา ๓ ในปิยรูปสาตรูป ๖๐ อย่าง, ทุกขนิโรธอริยสัจ ความดับตัณหาไม่เหลือในปิยรูปสาตรูป ๖๐ อย่าง, ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ จำแนกรายละเอียดมรรคทั้ง ๘[๘๙]

---

๘๙ ดูรายละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๔-๔๐๓/๒๔๘-๒๖๘, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๔-๔๐๓/๓๐๒-๓๓๘.

จ. อธิบายอรรถะตามนัยเนตติปกรณ์

นย แปลว่า วิธี อธิบายว่า **นยะเป็นวิธีอธิบายให้เข้าใจอรรถะของพระพุทธพจน์** สามารถแยกแยะสังกิเลสธรรมกับโวทานธรรมอย่างชัดเจน เป็นวิธีที่ผู้กล่าวธรรมทั้งหลายควรนำมาใช้เพื่อค้นคว้าอรรถะของพระพุทธพจน์ ให้หยั่งลงสู่สัจธรรมคืออริยสัจ ๔ นยะนี้เป็นวิธีทำให้แยกแยะธรรมออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายอกุศลกับฝ่ายกุศล ฝ่ายวัฏฏะกับฝ่ายวิวัฏฏะ แล้วประกอบลงในหลักอริยสัจ ๔ ได้อย่างชัดเจน นำไปสู่การทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล อรหัตตผล เข้าถึงพระนิพพาน มี ๕ นัย ได้แก่ (๑) นันทิยาวัฏฏนัย (๒) ติปุกขลนัย (๓) สีหวิกกีฬิตนัย (๔) ทิสาโลจนนัย (๕) อังกุสนัย[๙๐]

---

๙๐ ศึกษารายละเอียดได้จากงานวิจัยของผู้เขียน; สุภีร์ ทุมทอง, "การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการอธิบายพระพุทธพจน์ตามแนวเนตติปกรณ์" **ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑).

ในการอธิบายอุทเทสมหาสติปัฏฐานสูตรด้วยนัยนี้ ผู้เขียนจะอธิบายด้วยสีหวิกกีฬิตนัยก่อน เพราะเป็นธรรมหมวดละ ๔ เหมือนกัน แล้วต่อด้วยนันทิยาวัฏฏนัย อธิบายแยกแยะให้เห็นธรรม ๒ ฝ่าย คือสังกิเลสธรรมและโวทานธรรม แล้วสรุปลงอริยสัจ[๙๑]

๑. สีหวิกกีฬิตนัย

เนื่องจากสติปัฏฐานเป็นธรรมหมวดละ ๔ จึงอธิบายด้วยสีหวิกกีฬิตนัยเป็นหลัก แล้วจึงเชื่อมโยงไปสู่นัยอื่น ๆ ตามสมควร การประกอบอริยสัจ ๔ เข้ากับอสุภสัญญา ทุกขสัญญา อนิจจสัญญา อนัตตสัญญา สุภสัญญา สุขสัญญา นิจจสัญญา อัตตสัญญา เป็นเหตุเกิดของสีหวิกกีฬิตนัย อธิบายได้ดังนี้

---

๙๑ เนื้อหาต่อไปนี้นำมาจากงานวิจัย; สุภีร์ ทุมทอง, "การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการอธิบายพระพุทธพจน์ตามแนวเนตติปกรณ์" **ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต,** (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑), หน้า ๑๔๒-๑๕๐.

ก. ฝ่ายโวทาน

สติปัฏฐาน ๔ เป็นธรรมฝ่ายโวทาน คือเป็นธรรมที่ทำให้จิตบริสุทธิ์สะอาดหมดจดจากกิเลส สติปัฏฐานแต่ละข้อเมื่อประกอบเข้ากับมูลบทฝ่ายโวทาน ๔ ข้อ และเป็นปฏิปักษ์ต่อมูลบทฝ่ายสังกิเลส จัดได้ดังนี้

กายานุปัสสนา เข้ากับอสุภสัญญา เพราะกายเป็นที่รวมของรูปซึ่งล้วนไม่สวยงาม เป็นสิ่งปฏิกูลน่าเกลียด เมื่อเจริญกายานุปัสสนา จะเป็นการสั่งสมอสุภสัญญา ทำให้ละสุภสัญญาได้

เวทนานุปัสสนา เข้ากับทุกขสัญญา เพราะเวทนานั้นเป็นสิ่งบีบคั้นทิ่มแทง เมื่อเจริญเวทนานุปัสสนา จะเป็นการสั่งสมทุกขสัญญา ทำให้ละสุขสัญญาได้

จิตตานุปัสสนา เข้ากับอนิจจสัญญา เพราะจิตเป็นสภาวะที่เกิดดับอย่างรวดเร็ว ไม่เที่ยงแท้แน่นอน เมื่อเจริญจิตตานุปัสสนา จะเป็นการสั่งสมอนิจจสัญญา ทำให้ละนิจจสัญญาได้

ธัมมานุปัสสนา เข้ากับอนัตตสัญญา เพราะธรรมเป็นสภาวะที่ว่างเปล่าจากตัวตนสัตว์บุคคล ล้วนเกิดจากเหตุปัจจัย ไม่มีผู้สร้าง ไม่มีผู้ครอบครองเป็นเจ้าของ เมื่อเจริญธัมมานุปัสสนา จะเป็นการสั่งสมอนัตตสัญญา ทำให้ละอัตตสัญญาได้

เขียนสรุปต่อเนื่องเป็นกระบวนและตารางดังนี้

กายานุปัสสนา -> สั่งสมอสุภสัญญา -> ละสุภสัญญา

เวทนานุปัสสนา -> สั่งสมทุกขสัญญา -> ละสุขสัญญา

จิตตานุปัสสนา -> สั่งสมอนิจจสัญญา -> ละนิจจสัญญา

ธัมมานุปัสสนา -> สั่งสมอนัตตสัญญา -> ละอัตตสัญญา

ตารางที่ ๑.๓ แสดงสติปัฏฐาน ๔ โวทานธรรม ๔ และสังกิเลสธรรม ๔

สติปัฏฐาน ๔	โวทาน ๔	สังกิเลส ๔
กายานุปัสสนา	อสุภสัญญา	สุภสัญญา
เวทนานุปัสสนา	ทุกขสัญญา	สุขสัญญา
จิตตานุปัสสนา	อนิจจสัญญา	นิจจสัญญา
ธัมมานุปัสสนา	อนัตตสัญญา	อัตตสัญญา

สติปัฏฐานทั้ง ๔ นั้นมีความเหมาะสมเป็นพิเศษแก่ผู้ที่มีจริตแตกต่างกัน ทำให้เกิดปฏิปทาที่แตกต่างกันแยกออกเป็น ๔ แบบ เมื่อเจริญและกระทำให้มาก เป็นเหตุทำให้โพธิปักขิยธรรมเจริญยิ่งขึ้น เมื่อปฏิบัติจนสมบูรณ์แล้วก็รวมตัวกัน อริยมรรคก็เกิดขึ้น และสติปัฏฐาน ๔ ยังทำให้เกิดธรรมฝ่ายโวทานอื่น ๆ ต่อเนื่องกันไป อธิบายโดยย่อได้ดังนี้

กายานุปัสสนา เหมาะสำหรับคนราคจริต เพราะผู้มีราคจริต มักติดข้องอยู่กับสุขและโสมนัสอันอาศัยกามคุณ ติดใจในความสวยงาม ซึ่งเป็นสิ่งที่เกี่ยวเนื่องอยู่กับร่างกาย กายานุปัสสนาจึงเป็นกรรมฐานที่เหมาะสมสำหรับแก้ความติดข้องนี้ เมื่อปฏิบัติก็ดำเนินด้วยความยากลำบาก เพราะการทิ้งความสุขในกามและสิ่งสวยงามเป็นเรื่องยากสำหรับบุคคลราคจริตนี้

เวทนานุปัสสนา เหมาะสำหรับคนโทสจริต เพราะผู้มีโทสจริต มักจะติดในเวทนา เมื่อมีเวทนาเป็นทุกข์มักหงุดหงิดรำคาญ แสดงอาการไม่พอใจ ติดข้องอยู่กับสุขเวทนา เวทนานุปัสสนาจึงเป็นกรรมฐานที่เหมาะสมสำหรับแก้ความติดข้องนี้ เมื่อปฏิบัติก็ดำเนินด้วยความยากลำบาก เพราะการจะไม่ติดอยู่กับความสุขหรือทิ้งความสะดวกสบายเป็นเรื่องยากสำหรับบุคคลโทสจริตนี้

จิตตานุปัสสนา เหมาะสำหรับคนทิฏฐิจริตอย่างอ่อน เป็นผู้มีปัญญา ชอบพิจารณาในหลักเหตุผล แต่ไม่ได้มีปัญญากล้ามากนัก เป็นผู้ไม่ติดใจในกามคุณ ไม่ติดใจในสิ่งสวยงาม และไม่ติดในความสะดวกสบาย แต่มักติดในหลักการ ทฤษฎี แนวคิด เทคนิควิธี วัตรปฏิบัติหรืออุดมคติต่าง ๆ จิตตา-นุปัสสนาจึงเป็นกรรมฐานที่เหมาะสมสำหรับแก้ความติดข้องนี้ เมื่อปฏิบัติก็ดำเนินด้วยความสะดวก เพราะไม่ติดกามสุขอยู่เป็นพื้นอยู่แล้ว บางครั้งเป็นผู้ได้ฌาน

ธัมมานุปัสสนา เหมาะสำหรับคนทิฏฐิจริตอย่างแรงกล้า เป็นผู้มีปัญญามาก ชอบพิจารณาในหลักเหตุผลทางธรรมที่ลึกซึ้ง เป็นผู้ไม่ติดใจในกามคุณ ไม่ติดใจในสิ่งสวยงาม และไม่ติดในความสะดวกสบาย แต่มักติดแน่นในหลักการ แนวคิด หรือเหตุผลที่ได้พิจารณาไตร่ตรองเป็นอย่างดีแล้ว ธัมมานุปัสสนาจึงเป็นกรรมฐานที่เหมาะสมสำหรับแก้ความติดข้องนี้ เมื่อปฏิบัติก็ดำเนินด้วยความสะดวก เพราะไม่ติดกามสุขเป็นพื้นอยู่แล้ว และอาจเป็นผู้ได้ฌาน

เมื่อใช้หลักทิสธรรมตามแนวทิสาโลจนนัย พิจารณาทิศทางแห่งธรรมฝ่ายโวทานที่ได้แสดงไว้ในคัมภีร์เนตติปกรณ์ สามารถอธิบายเชื่อมโยงกระแสธรรมฝ่ายโวทาน ได้ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ ๑.๔ แสดงจริตกับทิศทางของโวทานธรรม

ราคจริต	โทสจริต	ทิฏฐิจริต อินทรีย์อ่อน	ทิฏฐิจริต อินทรีย์กล้า
ทุกขาปฏิปทา ทันธาภิญญา	ทุกขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา	สุขาปฏิปทา ทันธาภิญญา	สุขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา
กายานุปัสสนา	เวทนานุปัสสนา	จิตตานุปัสสนา	ธัมมานุปัสสนา
ปฐมฌาน	ทุติยฌาน	ตติยฌาน	จตุตถฌาน
ทิพพวิหาร	พรหมวิหาร	อริยวิหาร	อาเนญชวิหาร
สังวรปธาน	ปหานปธาน	ภาวนาปธาน	อนุรักขนาปธาน
การละมานะ	การถอนตัณหา	การขจัดอวิชชา	การทำภพให้สงบ
สัจจาธิฏฐาน	จาคาธิฏฐาน	ปัญญาธิฏฐาน	อุปสมาธิฏฐาน
ฉันทสมาธิ	วิริยสมาธิ	จิตตสมาธิ	วีมังสาสมาธิ
อินทรียสังวร	ตบะ	ปัญญา	นิพพาน อันสลัดคืนอุปธิทั้งปวง
เมตตา	กรุณา	มุทิตา	อุเบกขา

ในปฏิปทาทั้ง ๔ มีทุกขาปฏิปทา ทันธาภิญญาเป็นต้น มีคำอธิบาย ดังนี้

ทุกขาปฏิปทา คือ โดยปกติบุคคลนั้นเป็นผู้มีราคะกล้า มีโทสะกล้า มีโมหะกล้า ย่อมเสวยทุกข์และโทมนัสที่เกิดจากราคะ โทสะ โมหะเป็นประจำ หรือผู้เจริญกรรมฐานโดยการพิจารณาเห็นความไม่งามในกาย กำหนดความปฏิกูลน่าเกลียดในอาหาร กำหนดว่าไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวง และมีมรณสัญญาตั้งมั่นเป็นอย่างดี

สุขาปฏิปทา คือ โดยปกติบุคคลนั้นเป็นผู้ไม่มีราคะกล้า ไม่มีโทสะกล้า ไม่มีโมหะกล้า จึงไม่ได้เสวยทุกข์โทมนัสที่เกิดจากราคะ โทสะ โมหะ หรือผู้ได้บรรลุปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน หรือจตุตถฌาน

ทันธาภิญญา คือ ผู้ที่อินทรีย์ ๕ ประการ ได้แก่ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ ปรากฏอ่อน จึงทำให้บรรลุคุณวิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะช้า

ขิปปาภิญญา คือ ผู้ที่อินทรีย์ ๕ ประการ ได้แก่ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ ปรากฏแก่กล้า จึงทำให้บรรลุคุณวิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะเร็ว[๙๒]

ข. ฝ่ายสังกิเลส

สังกิเลสที่เป็นเหตุเกิดของสีหวิกกีฬิตนัยมี ๔ ประการ คือ สุภสัญญา สุขสัญญา นิจจสัญญา อัตตสัญญา สัญญาเหล่านี้ก่อให้วิปัลลาส ๔ ได้แก่ สุภวิปัลลาส สุขวิปัลลาส นิจจวิปัลลาส และอัตตวิปัลลาส และกิเลสอื่น ๆ ต่อเนื่องในกระบวนธรรม เมื่ออาศัยทิสธรรมในคัมภีร์เนตติปกรณ์จำแนกกองกิเลส ๑๐ ออกเป็น ๔ ส่วน แยกตามจริตบุคคล ๔ คือ (๑) ผู้เป็นราคจริต (๒) ผู้เป็นโทสจริต (๓) ผู้เป็นทิฏฐิจริตอินทรีย์อ่อน (๔) ผู้เป็นทิฏฐิจริตอินทรีย์แรงกล้า สภาวะที่เป็นอุปกิเลสของบุคคล ๔ เหล่านี้แยกได้ดังตารางต่อไปนี้

---

๙๒ ดูรายละเอียดใน องฺ.จตุกฺก. (บาลี) ๒๑/๑๖๒-๑๖๓/๑๗๐-๑๗๓, องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๖๒-๑๖๓/๒๒๖-๒๓๐.

ตารางที่ ๑.๕ แสดงจริตกับทิศทางของสังกิเลสธรรม

ราคจริต	โทสจริต	ทิฏฐิจริต อินทรีย์อ่อน	ทิฏฐิจริต อินทรีย์กล้า
กพฬีการาหาร	ผัสสาหาร	วิญญาณาหาร	มโนสัญเจตนาหาร
สุภวิปัลลาส	สุขวิปัลลาส	นิจจวิปัลลาส	อัตตวิปัลลาส
กามุปาทาน	ภวุปาทาน	ทิฏฐุปาทาน	อัตตวาทุปาทาน
กามโยคะ	ภวโยคะ	ทิฏฐิโยคะ	อวิชชาโยคะ
อภิชฌากายคันถะ	พยาปาทกายคันถะ	สีลัพพตปรามาสกายคันถะ	อิทังสัจจาภินิเวสกายคันถะ
กามาสวะ	ภวาสวะ	ทิฏฐาสวะ	อวิชชาสวะ
กาโมฆะ	ภโวฆะ	ทิฏโฐฆะ	อวิชโชฆะ
ราคสัลละ	โทสสัลละ	มานสัลละ	โมหสัลละ
รูปูปค วิญญาณัฏฐิติ	เวทนูปค วิญญาณัฏฐิติ	สัญญูปค วิญญาณัฏฐิติ	สังขารูปค วิญญาณัฏฐิติ
ฉันทาคติ	โทสาคติ	ภยาคติ	โมหาคติ

เมื่อเจริญสติปัฏฐาน ๔ สั่งสมโวทานธรรม ก็ทำให้ละสังกิเลสธรรมออกไปได้ ดังที่ได้สรุปไว้ข้างต้นว่า

กายานุปัสสนา -> สั่งสมอสุภสัญญา -> ละสุภสัญญา

เวทนานุปัสสนา -> สั่งสมทุกขสัญญา -> ละสุขสัญญา

จิตตานุปัสสนา -> สั่งสมอนิจจสัญญา -> ละนิจจสัญญา

ธัมมานุปัสสนา -> สั่งสมอนัตตสัญญา -> ละอัตตสัญญา

นอกจากละสุภสัญญา ทุกขสัญญา นิจจสัญญา และอัตตสัญญาได้แล้ว **เมื่อเจริญสติปัฏฐาน ๔ มีกายานุปัสสนาเป็นต้น ซึ่งเป็นภาเวตัพพธรรม ก็ย่อมสามารถกำหนดรอบรู้ทุกขสัจอันเป็นปริญเญยยธรรม และละทุกขสมุทัยอันเป็นปหาตัพพธรรม** ดังตารางนี้

ตารางที่ ๑.๖ แสดงสติปัฏฐาน ๔ กับทิศทางการละกิเลส

กายา- นุปัสสนา	เวทนา- นุปัสสนา	จิตตา- นุปัสสนา	ธัมมา- นุปัสสนา
สุภวิปัลลาส	สุขวิปัลลาส	นิจจวิปัลลาส	อัตตวิปัลลาส
กพฬีการา หาร	ผัสสาหาร	วิญญาณาหาร	มโนสัญเจตนา หาร
กามุปาทาน	ภวุปาทาน	ทิฏฐุปาทาน	อัตตวาทุ ปาทาน
กามโยคะ	ภวโยคะ	ทิฏฐิโยคะ	อวิชชาโยคะ
อภิชฌา กายคันถะ	พยาปาท กายคันถะ	สีลัพพต ปรามาส กายคันถะ	อิทังสัจจา ภินิเวส กายคันถะ
กามาสวะ	ภวาสวะ	ทิฏฐาสวะ	อวิชชาสวะ
กาโมฆะ	ภโวฆะ	ทิฏโฐฆะ	อวิชโชฆะ
ราคสัลละ	โทสสัลละ	มานสัลละ	โมหสัลละ
รูปูปค วิญญาณัฏฐิติ	เวทนูปค วิญญาณัฏฐิติ	สัญญูปค วิญญาณัฏฐิติ	สังขารูปค วิญญาณัฏฐิติ
ราคะในรูป	ราคะ ในเวทนา	ราคะ ในสัญญา	ราคะ ในสังขาร
ฉันทาคติ	โทสาคติ	ภยาคติ	โมหาคติ

สรุปความได้ว่า **ธรรมฝ่ายโวทานทั้งหมด เป็นสิ่งที่ต้องทำให้เกิดมีขึ้น จัดอยู่ฝ่ายอริยมรรค ซึ่งเป็นภาเวตัพพธรรม เพื่อชำระล้างธรรมฝ่ายสังกิเลสออกไป** สังกิเลสทั้งหลายจัดเป็นฝ่ายสมุทัย ซึ่งเป็นปหาตัพพธรรม เป็นสิ่งที่ขวางนิพพาน เมื่อละสมุทัยได้แล้ว ก็ย่อมกระทำให้แจ้งภาวะไร้ทุกข์คือพระนิพพาน อันเป็นสัจฉิกาตัพพธรรม ธรรมฝ่ายโวทานและธรรมฝ่ายสังกิเลส เป็นปฏิปักษ์ต่อกันและกันสรุปดังตาราง

ตารางที่ ๑.๗ แสดงโวทานธรรมกับสังกิเลสธรรม ๑๐ หมวด

ธรรมฝ่ายโวทาน ๑๐	ธรรมฝ่ายสังกิเลส ๑๐
ปฏิปทา ๔	อาหาร ๔
สติปัฏฐาน ๔	วิปัลลาส ๔
ฌาน ๔	อุปาทาน ๔
วิหารธรรม ๔	โยคะ ๔
สัมมัปปธาน ๔	คันถะ ๔
อัจฉริยอัพภูตธรรม ๔	อาสวะ ๔
อธิฏฐาน ๔	โอฆะ ๔
สมาธิภาวนา ๔	สัลละ ๔
สุขภาคิยธรรม ๔	วิญญาณัฏฐิติ ๔
อัปปมัญญา ๔	อคติคมนะ ๔

การเจริญสติปัฏฐานทำให้ธรรมฝ่ายโวทานเต็มบริบูรณ์ และทำให้ธรรมฝ่ายสังกิเลสหมดสิ้นไป พระพุทธองค์ตรัสแสดงไว้มากมาย เช่น

> ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเมื่อจะกล่าวถึงกองกุศล จะกล่าวให้ถูกต้องพึงกล่าวถึงสติปัฏฐาน ๔ ประการ เพราะกองกุศลทั้งสิ้นนี้ก็คือสติปัฏฐาน ๔ ประการ[๙๓]

> ภิกษุทั้งหลาย สติปัฏฐาน ๔ ประการ อันบุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งพลาดแล้ว อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ชื่อว่าเป็นอันบุคคลเหล่านั้นพลาดแล้ว สติปัฏฐาน ๔ ประการ อันบุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งปรารภแล้ว อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ชื่อว่าเป็นอันบุคคลเหล่านั้นปรารภแล้ว[๙๔]

---

๙๓ สํ.ม. (บาลี) ๑๙/๔๑๑/๑๖๓, สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๔๑๑/๒๖๘.

๙๔ สํ.ม. (บาลี) ๑๙/๓๙๙/๑๕๗, สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๓๙๙/๒๕๗.

พึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการเพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละการแสวงหา ๓ มานะ ๓ อาสวะ ๓ ภพ ๓ สภาวทุกข์ ๓ กิเลสดุจตะปู ๓ มลทิน ๓ ทุกข์ ๓ เวทนา ๓ ตัณหา ๓ ตสินา ๓[๙๕]

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการเพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละอุทธัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการนี้[๙๖]

พึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการเพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละโอฆะ ๔ โยคะ ๔ อุปาทาน ๔ คันถะ ๔ อนุสัย ๗ กามคุณ ๕ นิวรณ์ ๕ อุปาทานขันธ์ ๕ โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕[๙๗]

---

๙๕ ดูรายละเอียดใน สํ.ม. (บาลี) ๑๙/๔๕๑-๔๖๐/๑๖๘, สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๔๕๑-๔๖๐/๒๗๙.
๙๖ สํ.ม. (บาลี) ๑๙/๔๖๑/๑๖๘, สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๔๖๑/๒๘๐.
๙๗ ดูรายละเอียดใน สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๔๖๒-๔๗๐/๑๖๘, สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๔๖๒-๔๗๐/๒๘๐.

สรุปลงอริยสัจ ๔ ได้ดังนี้

ขันธ์ ๕ ที่เป็นวัฏฏะทุกข์ เป็นทุกขสัจ

ตัณหาที่ผูกพันในทุกข์นั้นและธรรมฝ่ายสังกิเลส เป็นสมุทัยสัจ

ความสิ้นตัณหา เป็นนิโรธสัจ

อริยมรรคมีองค์ ๘ และธรรมฝ่ายโวทาน เป็นมัคคสัจ

๒. นันทิยาวัฏฏนัย

ในนันทิยาวัฏฏนัยนั้น อาศัยมูลบทฝ่ายโวทานกับฝ่ายสังกิเลสอย่างละ ๒ ฝ่ายสังกิเลส ได้แก่ ตัณหากับอวิชชา ฝ่ายโวทาน ได้แก่ สมถะกับวิปัสสนา การประกอบอริยสัจ ๔ เข้ากับตัณหา อวิชชา สมถะ วิปัสสนา เป็นเหตุเกิดของนันทิยาวัฏฏนัย

เมื่อแสดงโดยบุคคลก็แยกเป็น ๒ คือผู้เป็น**ตัณหาจริต**กับ**ทิฏฐิจริต** ผู้ที่เป็นทิฏฐิจริต ย่อมหลุดพ้นด้วยการปฏิบัติสะดวกและบรรลุช้าหรือบรรลุเร็ว ผู้ที่เป็นตัณหาจริต ย่อมหลุดพ้นด้วยการปฏิบัติลำบากและบรรลุช้าหรือบรรลุเร็ว ทั้งนี้ เนื่องจากผู้ที่เป็นตัณหาจริต เขายังสละกามคุณไม่ได้ เมื่อถูกสั่งสอนให้สละกามคุณ จึงทำได้ด้วยความยากลำบาก แต่อาศัยความเคารพในสิกขา มากด้วยศรัทธา อาศัยศรัทธาเชื่อมั่นปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ดำเนินตามมรรคจนบรรลุธรรมได้ ส่วนผู้เป็นทิฏฐิจริต ไม่ติดข้องในกามคุณมาตั้งแต่ต้น เมื่อถูกสั่งสอนให้สละกามคุณ จึงทำได้โดยสะดวก อาศัยการปฏิบัติที่ขัดเกลากิเลสมีธุดงควัตรเป็นต้น มากด้วยปัญญา อาศัยปัญญา ดำเนินตามมรรคจนบรรลุธรรมได้ ส่วนการบรรลุช้าหรือเร็ว ขึ้นอยู่กับอินทรีย์ของบุคคลนั้น ๆ ผู้ที่มีอินทรีย์อ่อนก็บรรลุช้า ผู้ที่มีอินทรีย์แก่กล้าก็บรรลุเร็ว

เขียนกระบวนธรรมจากฝ่ายสังกิเลสไปสู่ฝ่ายโวทาน ให้ดูได้ง่าย ดังนี้

อวิชชา -> ทิฏฐิจริต -> สัลเลขะ -> สุขาปฏิปทา -> ธัมมานุสารี -> ทิฏฐิปัตตะ

ตัณหา -> ตัณหาจริต -> สิกขา -> ทุกขาปฏิปทา -> สัทธานุสารี -> สัทธาวิมุตตะ

ตารางความเชื่อมโยงระหว่างกิเลสกับการปฏิบัติจนบรรลุธรรม ดังนี้

ตารางที่ ๑.๘ แสดงกิเลส ๒ จริต ๒ กับการปฏิบัติจนบรรลุธรรม

สังกิเลส	จริต	ข้อปฏิบัติ	ปฏิปทา	ก้าวลงมรรค	บรรลุธรรม
อวิชชา	ทิฏฐิจริต	สัลเลขะ	สุขาปฏิปทา	ธัมมานุสารี	ทิฏฐิปัตตะ
ตัณหา	ตัณหาจริต	สิกขา	ทุกขาปฏิปทา	สัทธานุสารี	สัทธาวิมุตตะ

บุคคลผู้เป็นตัณหาจริตกับทิฏฐิจริตจำแนกตามปฏิปทา จึงมี ๔ ประการ ได้แก่

(๑) ตัณหาจริต อินทรีย์อ่อน เหมาะกับทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา

(๒) ตัณหาจริต อินทรีย์แก่กล้า เหมาะกับทุกขาปฏิปทาขิปปาภิญญา

(๓) ทิฏฐิจริต อินทรีย์อ่อน เหมาะกับสุขาปฏิปทาทันธาภิญญา

(๔) ทิฏฐิจริต อินทรีย์แก่กล้า เหมาะกับสุขาปฏิปทาขิปปาภิญญา

สำหรับผู้มีตัณหาจริตอินทรีย์อ่อน มีกายานุปัสสนาสติปัฏฐานที่เป็นอารมณ์หยาบ เป็นทางแห่งความบริสุทธิ์, สำหรับผู้มีตัณหาจริตอินทรีย์แก่กล้า มีเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐานที่เป็นอารมณ์ละเอียดเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์, สำหรับผู้มีทิฏฐิจริตอินทรีย์อ่อน มีจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานที่มีอารมณ์แยกประเภทไปไม่มากนักเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์, สำหรับผู้มีทิฏฐิจริตอินทรีย์แก่กล้า มีธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐานที่มีอารมณ์แยกประเภทไปมากเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์

สำหรับผู้มีสมถยานิกะอินทรีย์อ่อน มีกายานุปัสสนาสติปัฏฐานที่มีอารมณ์จะพึงประสบได้ไม่ยากเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์, สำหรับผู้มีสมถยานิกะอินทรีย์แก่กล้า มีเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นทางแห่งความบริสุทธิ์ เพราะท่านไม่ดำรงอยู่ในอารมณ์ที่หยาบ ดำรงตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ที่ละเอียดเท่านั้น, สำหรับผู้มีวิปัสสนายานิกะอินทรีย์อ่อน มีจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานที่มีอารมณ์แยกประเภทไปไม่มากนักเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์, สำหรับผู้มีวิปัสสนายานิกะอินทรีย์แก่กล้า มีธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐานที่มีอารมณ์แยกประเภทไปมากเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์[๙๘] เขียนสรุปเป็นตารางดังนี้

---

๙๘ เนื้อหาเกี่ยวกับจริต ๒ และสมถยานิกะวิปัสสนายานิกะนี้ ท่านพระอรรถกถาจารย์ได้นำไปอธิบายไว้ในอรรถกถามหาสติปัฏฐานสูตร โดยท่านระบุว่าเป็นนัยที่นำมาจากเนตติปกรณ์ด้วยคำว่า อยํ ตาว ปกรณนโย; ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓/๓๕๑-๒.

ตารางที่ ๑.๙ แสดงจริต ๒ สติปัฏฐาน ๔ ยานิกะ ๒ ปฏิปทา ๔ และการบรรลุธรรม

ตัณหา		อวิชชา	
ตัณหาจริต อินทรีย์อ่อน	ตัณหาจริต อินทรีย์แก่กล้า	ทิฏฐิจริต อินทรีย์อ่อน	ทิฏฐิจริต อินทรีย์แก่กล้า
กายา-นุปัสสนา	เวทนา-นุปัสสนา	จิตตา-นุปัสสนา	ธัมมา-นุปัสสนา
สมถยานิกะ อินทรีย์อ่อน	สมถยานิกะ อินทรีย์แก่กล้า	วิปัสสนายานิกะ อินทรีย์อ่อน	วิปัสสนายานิกะ อินทรีย์แก่กล้า
ทุกขาปฏิปทา ทันธาภิญญา	ทุกขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา	สุขาปฏิปทา ทันธาภิญญา	สุขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา
สัทธานุสารี		ธัมมานุสารี	
สัทธาวิมุตตะ		ทิฏฐิปัตตะ	

บุคคลผู้เป็น**ตัณหาจริต**เมื่อไม่ได้กำหนดรอบรู้กพฬีการาหารและผัสสาหารด้วยปัญญา จึงมีฉันทราคะอย่างแรงกล้าในกองรูปและเวทนา กพฬีการาหารและผัสสาหารจึงเป็นอุปกิเลสของผู้มีตัณหาจริต ทำให้เกิดสุภวิปัลลาสและสุขวิปัลลาส, บุคคลผู้เป็น**ทิฏฐิจริต**เมื่อไม่ได้กำหนดรอบรู้มโนสัญเจตนาหารและวิญญาณาหารด้วยปัญญา จึงมีฉันทราคะอย่างแรงกล้าในจิตและธรรม มโนสัญเจตนาหาร และวิญญาณาหารจึงเป็นอุปกิเลสของผู้มีทิฏฐิจริต ทำให้เกิดนิจจวิปัลลาสและอัตตวิปัลลาส เมื่อเจริญสติปัฏฐาน ๔ ก็จะสามารถกำหนดรอบรู้อาหาร ๔ ละวิปัลลาส ๔ และกิเลสอื่น ๆ ได้ทั้งหมด

เอกายโน อยํ ภิกฺขเว มคฺโค สตฺตานํ วิสุทฺธิยา โสกปริเทวานํ สมติกฺกมาย ทุกฺขโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคมาย ญายสฺส อธิคมาย นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยาย, ยทิทํ จตฺตาโร สติปฏฺฐานา.

กตเม จตฺตาโร. อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ กาเย กายา-นุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ, เวทนาสุ เวทนานุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌา-โทมนสฺสํ, จิตฺเต จิตฺตานุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ, ธมฺเมสุ ธมฺมา-นุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ.

๒

พระคาถาที่ ๑ ยมกวรรค

พระคาถาที่ ๑ ในยมกวรรค คัมภีร์ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท พระไตรปิฎกบาลี เล่มที่ ๒๕ เป็นคาถาที่แสดงถึงหลักกรรมและการให้ผล **ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นประธาน** หากใจไม่ดี มีความโกรธเข้าประทุษร้ายเสียหาย ก็จะทำกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต ทุกข์ที่เป็นผลวิบากของทุจริตเหล่านั้น ย่อมติดตามคนที่ทำกรรมชั่วไปให้ได้รับความทุกข์ทรมานหนีไม่พ้น

เหตุเกิดของพระคาถานี้ ท่านพระอรรถกถาจารย์ได้เล่าเรื่องไว้ว่า ท่านพระจักขุบาลเถระในชาติปัจจุบัน ท่านได้ฟังธรรมแล้ว มีศรัทธาเลื่อมใส ขอบวชในสำนักของพระพุทธเจ้า อยู่ศึกษาในสำนักอาจารย์ครบ ๕ พรรษาแล้ว รับกรรมฐานจากพระพุทธเจ้า ไปปฏิบัติธรรมพร้อมกับพระภิกษุจำนวน ๖๐ รูป ท่านตั้งกติกากับตัวเองว่าจะไม่นอน

ตลอด ๑ พรรษา จะใช้เพียงอิริยาบถ ๓ เท่านั้น เมื่อหนึ่งเดือนผ่านไป ท่านก็มีโรคตา หมอทำยาให้นอนหยอด แต่ท่านนั่งหยอด จึงไม่หายจากโรค หมอทำยาให้หลายครั้ง ไม่หายสักที จนท้ายที่สุดก็บอกเลิก ไม่ยอมรักษา ท่านจึงยอมสละดวงตา เพื่อรักษาสัจจะที่ตั้งใจไว้ ไม่ยอมนอน ปฏิบัติธรรมจนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์พร้อมกับตาแตก[๑]

บุพพกรรมของท่าน มีเรื่องย่อดังต่อไปนี้ ในอดีตกาลสมัยพระเจ้าพาราณสีครองราชย์อยู่ในกรุงพาราณสี มีหมอคนหนึ่ง รักษาคนไข้อยู่ในบ้านและนิคมต่าง ๆ เห็นหญิงตาบอดคนหนึ่ง จึงถามรายละเอียดและอาสาทำการรักษาให้ หญิงนั้นสัญญาว่า ถ้าสามารถรักษาดวงตาของนางให้กลับเป็นปกติได้ นางพร้อมด้วยบุตรและธิดาจะยอมเป็นทาสี หมอได้ประกอบยาให้ ดวงตาของนางกลับไปปกติด้วยยาขนานเดียวเท่านั้น นางเกรงว่าถ้าเป็นทาสีเขาแล้ว จะได้รับความลำบาก ถูกเขาด่าว่าด้วยคำพูดไม่เพราะเป็นต้น จึงต้องการจะหลอกลวงเขา โดยบอกว่า ดวงตาไม่หาย แถมเจ็บปวดหนักกว่าเดิม หมอรู้ทัน

---

๑ ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๓-๒๑.

เกิดความโกรธ ไม่พอใจ คิดว่าจะทำให้ตานางบอดเหมือนเดิม ไปบอกเรื่องที่คิดนั้นกับภรรยาตน ภรรยาได้นิ่ง หมอประกอบยาไปให้หญิงนั้นหยอดตา ตาของนางก็บอดสนิทเหมือนไฟดับวูบไป หมอนั้นได้มาเกิดเป็นพระจักขุบาลเถระ[๒]

พระศาสดาได้ตรัสว่า กรรมที่พระจักขุบาลทำในกาลนั้นได้ติดตามมา **ขึ้นชื่อว่าบาปกรรมนี้ ย่อมติดตามผู้ทำไปเหมือนกับล้อเกวียนอันหมุนตามรอยเท้าโคพลิพัท ตัวที่ลากแอกไปอยู่** ได้รับความทุกข์จากแอกที่เสียดสีคอและล้อเกวียนที่ขูดกับเนื้อขา แล้วพระองค์ได้ตรัสพระคาถานี้[๓] เมื่อจบพระคาถา ภิกษุจำนวน ๓,๐๐๐ รูปได้บรรลุอรหัตตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา พระธรรมเทศนาได้มีประโยชน์แม้แก่บริษัทผู้มาประชุมกันจำนวนมาก[๔] พระคาถามีว่า

---

๒ ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๑-๒.

๓ ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๒.

๔ ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๕.

มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา
มนสา เจ ปทุฏฺเฐน ภาสติ วา กโรติ วา
ตโต นํ ทุกฺขมเนฺวติ จกฺกํว วหโต ปทํ.[๕]

ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ

ถ้าคนมีใจชั่ว ก็จะพูดชั่วหรือทำชั่วตามไปด้วย
เพราะความชั่วนั้น ทุกข์ย่อมติดตามเขาไป
เหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไป ฉะนั้น[๖]

การอธิบายตามแนวคัมภีร์อรรถกถานั้น ท่านพระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายไปตามลำดับบทบาลีทีละบท ทำให้เกิดความเข้าใจอย่างชัดเจนว่า บทพยัญชนะนั้นแปลความหมายว่าอย่างไร ได้แก่สภาวะอะไร มีรายละเอียดอย่างไร มีกี่ประเภทอย่างไรบ้างเป็นต้น เมื่ออธิบายครบทุกบทแล้ว จึงสรุปเนื้อความในภายหลัง ผู้เขียนจะอาศัยคำอธิบายจากคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถาบาลี[๗] นำมาวิเคราะห์ เรียบเรียงและสรุปความ ดังนี้

---

๕ ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑/๑๕, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑/๒๓.
๖ ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑/๑๕, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑/๒๓.
๗ ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๒-๒๕.

มโน - จิตที่เป็นไปในภูมิ ๔ ทั้งหมด[๘] ซึ่งจิตนั้นแบ่งตามภูมิเป็น ๔ ได้แก่ (๑) กามาวจรจิต จิตที่รับรู้อารมณ์ประเภทกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ได้แก่ จิตทั่วไปที่ทำหน้าที่ในการเห็น การได้ยิน การดมกลิ่น การลิ้มรส การสัมผัส เป็นต้น (๒) รูปาวจรจิต จิตที่รับรู้อารมณ์ของสมาธิประเภทรูปสัญญา ได้แก่ จิตที่มีความแนบแน่นเป็นอัปปนาสมาธิที่มีรูปสัญญาเป็นอารมณ์ (๓) อรูปาวจรจิต จิตที่รับรู้อารมณ์ของสมาธิประเภทอรูปสัญญา (๔) โลกุตตรจิต จิตที่รับรู้อารมณ์นิพพานอันเป็นธรรมเหนือโลก ได้แก่ มรรคจิต ๔ และผลจิต ๔

เมื่อกล่าวโดยเจาะจงในคาถานี้ ได้แก่ จิตที่เกิดพร้อมกับโทมนัสเวทนา มีปฏิฆะคือความขัดเคือง ไม่พอใจ ความโกรธแค้นเกิดประกอบร่วมด้วย[๙] เรียกว่าโทสมูลจิต จิตประเภทที่มีโทสะเป็นมูลเหตุให้เกิดมีอยู่ ๒ ดวง คือ (๑) จิตที่ประกอบด้วยโทมนัสเวทนา สัมปยุตด้วยปฏิฆะ เป็นอสังขาริก เป็นจิตมีกำลังไม่ต้องอาศัยการโน้มน้าวชักชวน (๒) จิตที่ประกอบด้วยโทมนัสเวทนา สัมปยุตด้วยปฏิฆะ เป็นสสังขาริก เป็นจิตไม่มีกำลัง ต้องอาศัยการโน้มน้าวชักชวน

---

๘ กามาวจรกุสลาทิเภทํ สพฺพมฺปิ จตุภูมิกจิตฺตํ; ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๒.

๙ โทมนสฺสสหคตํ ปฏิฆสมฺปยุตฺตจิตฺตเมว ลพฺภติ; ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๒.

ปุพฺพงฺคมา - เป็นสิ่งไปก่อนเป็นลำดับแรก เป็นประธาน เป็นตัวนำ[๑๐]

ธมฺมา - มีความหมายมาก เช่น (๑) คุณธรรม (๒) เทสนาธรรม (๓) ปริยัติธรรม (๔) นิสสัตตนิชชีวธรรม[๑๑] มีตัวอย่างพระพุทธพจน์ที่ท่านพระอรรถกถาจารย์ยกมาประกอบ ดังนี้

(๑) คุณธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นฝ่ายดี เป็นคุณธรรมที่ดีงาม เป็นบุญกุศล นำประโยชน์และความสุขมาให้ เช่น พระพุทธพจน์ว่า

ธรรมเท่านั้นย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม
ธรรมที่ประพฤติดีแล้วย่อมนำสุขมาให้
นี้เป็นอานิสงส์ในธรรมที่ประพฤติดีแล้ว
ผู้ประพฤติธรรมย่อมไม่ไปสู่ทุคติ[๑๒]
เพราะธรรมและอธรรมทั้งสองมีผลไม่เหมือนกัน
อธรรมนำไปสู่นรก
ธรรมให้ถึงสุคติ[๑๓]

---

๑๐ ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๒.

๑๑ ธมฺมาติ คุณเทสนาปริยตฺตินิสฺสตฺตนิชฺชีววเสน จตฺตาโร ธมฺมา นาม; ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๒.

๑๒ ขุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๓๐๓/๓๑๘, ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๐๓/๓๘๙.

๑๓ ขุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๓๐๔/๓๑๘, ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๐๔/๓๘๙.

(๒) เทสนาธรรม หมายถึง พระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ ที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด ถึงพร้อมด้วยอรรถะและพยัญชนะ ดังพระพุทธพจน์ว่า

> ตถาคตรู้แจ้งโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ด้วยตนเองแล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม แสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน[๑๔]

(๓) ปริยัติธรรม หมายถึง ปริยัติศาสนาคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า อันมีองค์ประกอบ ๙ อย่าง มีสุตตะเป็นต้น เช่น พระพุทธพจน์ว่า

---

๑๔ ที.สี. (บาลี) ๙/๑๙๐/๖๓, ที.สี. (ไทย) ๙/๑๙๐/๖๔.

> ภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรบางพวกในธรรมวินัยนี้ ย่อมเล่าเรียนธรรม คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัพภูตธรรม และเวทัลละ พวกเขาเล่าเรียนธรรมนั้นแล้ว ย่อมไตร่ตรองเนื้อความแห่งธรรมเหล่านั้นด้วยปัญญา ธรรมเหล่านั้นจึงประจักษ์ชัดแก่พวกเขาผู้ไตร่ตรองเนื้อความด้วยปัญญา กุลบุตรเหล่านั้นเล่าเรียนธรรมมิใช่มุ่งจะข่มขู่ผู้อื่น และมิใช่มุ่งจะเปลื้องตนจากคำนินทาว่าร้าย ย่อมได้รับประโยชน์แห่งธรรมนั้น เหมือนที่เหล่ากุลบุตรเล่าเรียนธรรมได้รับ ธรรมเหล่านั้นที่พวกเขาเรียนดีแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขสิ้นกาลนาน[๑๕]

(๔) นิสสัตตนิชชีวธรรม หมายถึง สภาวธรรมที่ปราศจากสัตว์ บุคคล ตัวตน ปราศจากอัตตา เป็นแต่เพียงสภาวะเท่านั้น เช่น

---

๑๕ ม.มู. (บาลี) ๑๒/๒๓๙/๒๐๑, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๓๙/๒๕๓-๒๕๔.

สภาวธรรม คือ ขันธ์ อายตนะ ธาตุ อาหาร อินทรีย์ ฌาน มรรค พละ เหตุ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา จิต เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ มนายตนะ มนินทรีย์ มโนวิญญาณธาตุ ธัมมายตนะ และธัมมธาตุ ในสมัยนั้น หรือสภาวธรรมที่ไม่เป็นรูปซึ่งอิงอาศัยกันเกิดขึ้นแม้อื่น ในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็นกุศล[๑๖]

ในพระคาถานี้ หมายเอาธรรมในความหมายว่าเป็น **นิสสัตตนิชชีวธรรม**[๑๗] เป็นแต่สภาวะ เป็นแต่ธาตุเท่านั้น มีลักษณะพิเศษเป็นเอกลักษณะเฉพาะตัว และมีลักษณะที่เสมอกับธรรมอื่น ๆ โดยความเป็นสิ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่ตัวตน

ในปรมัตถธรรม ๔ ได้แก่ จิต เจตสิก รูป นิพพาน สภาวธรรมที่หมายเอาในพระคาถานี้ คือ**เจตสิก** เพราะเป็นสภาวะที่เกิดประกอบพร้อมกับจิต โดยลักษณะ ๔ ประการ คือ (๑) เอกุปปาท เกิดพร้อมกัน (๒) เอกนิโรธ ดับพร้อมกัน (๓) เอกาลัมพน รู้อารมณ์เดียวกัน (๔) เอกวัตถุก เกิดวัตถุ

---

๑๖ อภิ.สงฺ. (บาลี) ๓๔/๑๒๑/๔๑, อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๑๒๑/๔๙.

๑๗ อิมสฺมึ ฐาเน นิสฺสตฺตนิชฺชีวธมฺโม อธิปฺเปโต; ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๓.

เดียวกัน โดยหมายเอาเฉพาะเจตสิกที่เกิดประกอบกับโทสมูลจิตได้ จัดเป็นขันธ์ได้ ๓ ขันธ์ ได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์[๑๘]

สำหรับจิตของหมอผู้ทำการรักษาตาในครั้งอดีตนั้นเป็นจิตประกอบด้วยโทสะ สัมปยุตด้วยปฏิฆะ เป็นอสังขาริก มีกำลังมาก ไม่ต้องมีการโน้มน้าวหรือชักชวน เกิดขึ้นมาได้โดยลำพังตนเอง ประกอบด้วยเจตสิกที่ทั่วไปทั้งกุศลและอกุศล ๑๒ ดวง และเจตสิกฝ่ายอกุศล ๕ ดวง อันทำให้จิตเป็นอกุศล โดยแต่ละเจตสิกทำหน้าที่ดังนี้ (๑) **โมหะ** ปิดบังจิตให้มืดมัวเศร้าหมอง มองไม่เห็นความจริง ไม่รู้บาปบุญคุณโทษ ไม่รู้ประโยชน์ (๒) **อหิริกะ** ไม่ละอายต่อการกระทำบาปทั้งหลาย (๓) **อโนตัปปะ** ไม่เกรงกลัวต่อการกระทำบาปว่า จะทำให้ได้โทษต่าง ๆ ในชาติปัจจุบันและในอนาคต (๔) **อุทธัจจะ** มีความฟุ้งซ่านกระจาย ควบคุมจิตไม่ได้ คิดหาวิธีการในการทำร้ายผู้อื่น (๕) **โทสะ** มีความโกรธแค้น เร่าร้อนเหมือนไฟสุมอยู่ในจิต ต้องการระบายออกมาในลักษณะที่เบียดเบียนทำร้ายผู้อื่นให้ย่อยยับพินาศเสียหาย

---

๑๘ โส อตฺถโต ตโย อรูปิโน ขนฺธา เวทนากฺขนฺโธ สญฺญากฺขนฺโธ สงฺขารกฺขนฺโธติ. เอเต หิ มโน ปุพฺพงฺคโม เอเตสนฺติ มโนปุพฺพงฺคมา นาม; ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๓.

มโนปุพฺพงฺคมา - มีใจเป็นหัวหน้ามาก่อน, จิตและเจตสิกทั้งหลายเหล่านั้น แม้เกิดพร้อมกัน แต่จิตก็ได้ชื่อว่าเป็นหัวหน้า เพราะเป็นปัจจัยทำให้เจตสิกธรรมเหล่านั้นเกิดขึ้น เพราะเมื่อจิตไม่เกิดขึ้น เจตสิกธรรมทั้งหลายเหล่านั้นก็ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ เจตสิกธรรมบางเหล่าไม่เกิด จิตก็ยังเกิดได้ เหมือนกับโจรทั้งหลายที่ปล้นหมู่บ้าน เมื่อมีผู้ถามว่าใครเป็นหัวหน้าโจร บุคคลที่เป็นเหตุปัจจัยทำให้เกิดการปล้นหมู่บ้าน นั้นแหละเป็นหัวหน้าโจร[๑๙]

มโนเสฏฺฐา - จิตได้ชื่อว่าสูงสุดกว่าเจตสิกทั้งหลายด้วยอำนาจความเป็นอธิบดี เหมือนโจรที่เป็นหัวโจกสูงสุดกว่าบรรดาโจรทั้งหลาย[๒๐]

มโนมยา - เจตสิกธรรมทั้งหลายสำเร็จมาจากใจ[๒๑]

---

๑๙ อุปฺปาทปจฺจยฏฺเฐน มโน ปุพฺพงฺคโม เอเตสนฺติ มโนปุพฺพงฺคมา; ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๓.

๒๐ อธิปติวเสน ปน มโน เสฏฺโฐ เอเตสนฺติ มโนเสฏฺโฐ; ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๓.

๒๑ เตปิ มนโต นิปฺผนฺนตฺตา มโนมยา นาม; ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๔.

มนสา เจ ปทุฏฺเฐน - ถ้าหากบุคคลมีใจถูกประทุษร้ายแล้ว คือมีโทสะเกิดประกอบกับจิต แล้วประทุษร้ายจิต ทุบตีจิตให้เจ็บปวดทรมาน[๒๒] เพราะโทสะนั้นมีลักษณะประทุษร้ายจิต เกิดแล้วทำให้จิตไม่สบายเหมือนคนถูกทำร้าย เดิมจิตที่เป็นภวังคจิตนั้นเป็นวิบาก เป็นปภัสสร มีความผุดผ่อง ยังไม่มีกิเลสเครื่องเศร้าหมองเร่าร้อนใด ๆ แต่เมื่อความโทสะเกิดประกอบ ก็ทำให้จิตเศร้าหมองเร่าร้อน ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ผุดผ่อง แต่จิตนั้นแลเศร้าหมองเพราะอุปกิเลสที่เกิดขึ้นภายหลัง”[๒๓]

กิเลสทั้งหมดเป็นสิ่งมีโทษ กิเลสที่เป็นมูลฝ่ายอกุศล คือ โลภะ โทสะ โมหะ โลภะหรือราคะมีโทษน้อยแต่คลายช้า โทสะมีโทษมากแต่คลายเร็ว โมหะมีโทษมากและคลายช้าด้วย ก่อให้เกิดความมืดบอด เศร้าหมอง เร่าร้อนให้กับจิต ก่อกวนจิต ทำให้จิตขุ่นมัว ไม่ปลอดโปร่ง บีบอัด กระวนกระวาย กิเลสที่พระพุทธองค์ระบุถึงโดยตรงในพระคาถานี้คือ**โทสะ** เกิดขึ้นกับจิตแล้ว ทำให้จิตมืดมัว เศร้าหมอง เร่าร้อน กระวนกระวาย

---

๒๒ อาคนฺตุเกหิ อภิชฺฌาทีหิ โทเสหิ ปทุฏฺเฐน; ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๔.
๒๓ องฺ.เอกก. (บาลี) ๒๐/๕๑/๙, องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๕๑/๙.

เมื่อจิตเศร้าหมองเร่าร้อนแล้ว ความคิดปรุงแต่งต่าง ๆ ก็ถูกครอบงำด้วยอำนาจโทสะ ย่อมคิดแต่สิ่งไม่เป็นประโยชน์ คิดเบียดเบียนทำร้ายจิตตนให้เร่าร้อนหนักขึ้น คิดเบียดเบียนผู้อื่น ให้เขาพินาศล่มจม เป็นอันตรายเสียหาย จนกระทั่งให้ตายไปจากโลกนี้ เป็นมโนกรรมที่ไม่ดีต่อผู้คิด เมื่อระบายออกมาทางคำพูดและการกระทำ ก็ก่อให้เกิดความเดือดร้อนกระทบกระทั่งทั้งแก่ตนและผู้อื่น เป็นวจีกรรมและกายกรรมที่เป็นทุจริต

ภาสติ วา - เมื่อพูดก็ย่อมพูดแต่วจีทุจริต ๔ ได้แก่ (๑) พูดคำเท็จ (๒) พูดคำส่อเสียดยุยงให้คนแตกกัน (๓) พูดคำหยาบคาบ (๔) พูดเพ้อเจ้อไร้ประโยชน์

กโรติ วา - เมื่อกระทำก็ย่อมกระทำกายทุจริต ๓ ได้แก่ (๑) ฆ่าสัตว์ (๒) ลักทรัพย์ (๓) ประพฤติผิดในกาม

หรือเมื่อไม่พูดและไม่กระทำ ก็ย่อมทำมโนทุจริต ๓ ได้แก่ (๑) อภิชฌา (๒) พยาบาท (๓) มิจฉาทิฏฐิ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการของเขา ย่อมถึงความเต็มที่[๒๔]

---

๒๔ ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๔.

ตามอดีตนิทานที่แสดงบุพพกรรมของพระจักขุบาล เป็นโทสะที่เกิดขึ้นเพราะเหตุว่า หญิงผู้นี้กำลังทำสิ่งไม่ดีแก่เรา นางเคยรับปากว่า ถ้ารักษาหายจากความเป็นคนตาบอด นางและบุตรธิดาจะยอมเป็นทาสี แต่มาโกหกหลอกลวง ทำให้เราเสื่อมจากประโยชน์ที่ควรจะได้ เมื่อความโกรธเกิดขึ้นก็ทำความมืดบอดให้เกิดขึ้นในจิต เกิดมโนกรรม วจีกรรม กายกรรมที่เป็นทุจริต ดังนี้

(๑) เกิดเป็นมิจฉาทิฏฐิ มีความเห็นผิดเข้าครอบงำ ทำให้ไม่รู้จักประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น คิดอาฆาตพยาบาท หาวิธีทำให้หญิงคนนั้นได้รับความเจ็บปวดทรมาน คิดหาวิธีปรุงยาทำให้ตานางบอดเหมือนเดิม เป็นมโนทุจริตข้อมิจฉาทิฏฐิและพยาบาท

(๒) เกิดคำพูดที่ไม่ดี ไปพูดกับภรรยาตนว่า จะทำให้ผู้หญิงคนนั้นตาบอดคืน และเมื่อปรุงยาเสร็จแล้ว ก็ไปพูดโกหกแฝงไปด้วยความหยาบคาย เพื่อให้นางเชื่อ รับยาไปหยอดจนนางตาบอด เป็นวจีทุจริตข้อพูดคำเท็จและพูดคำหยาบคาย

(๓) เกิดการกระทำที่ไม่ดี มีการปรุงยาและนำยาไปให้โดยมีเจตนาร้าย แม้ไม่ได้มีวัตถุประสงค์ถึงกับฆ่าให้ตาย แต่ก็มีโทษมาก เพราะมีกิเลสและความพยาบาทคิดวางแผนการ เป็นกายทุจริตข้อการฆ่าสัตว์

ตโต นํ ทุกฺขมเนฺวติ - เพราะทุจริตทั้ง ๓ เหล่านั้นเป็นเหตุ[๒๕] ทุกข์ต่าง ๆ ที่เป็นผลวิบากทั้งทางกายและทางจิต[๒๖] ย่อมติดตามส่งผลให้บุคคลนั้น **ตราบใดที่ยังเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏฏะสงสาร ก็ไม่อาจหนีไปได้** ทุกข์ต่าง ๆ ที่เป็นผลของกรรมนั้น เช่น ความเจ็บปวดทรมานทางกาย ความเจ็บป่วยเป็นโรคเสียดแทงเป็นต้น จนถึงทุกข์ในอบาย เป็นสัตว์นรกต้องทุกข์กับความเร่าร้อนของไฟนรก เจ็บปวดกับหอกที่นายนิรยบาลทิ่มแทง ต้องทุกข์ทรมานอยู่อย่างนั้นตลอดจนหมดกรรม เป็นสัตว์เดรัจฉาน ต้องทุกข์กับการแสวงหาอาหารและระวังภัยอันตรายต่อชีวิตที่มีอยู่รอบด้าน ใช้ชีวิตด้วยความกระวนกระวายอยู่ไม่เป็นสุขตลอดชาติ เกิดเป็นเปรตต้องทุกข์กับความหิวโหย เจ็บปวดเพราะไปคือความหิวเบียดคั้นตลอดชาติ เป็นต้น

---

๒๕ ตโต ติวิธทุจฺจริตโต; ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๔.
๒๖ กายิกเจตสิกํ วิปากทุกฺขํ; ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๔.

จกฺกํว วหโต ปทํ - เหมือนล้อเกวียนที่หมุนตามโคที่ลากเกวียนไปตลอด ไม่มีวันหยุดและไม่มีหลุดจากสิ่งนี้ โคตัวที่มีกำลังทำหน้าที่ลากเกวียนที่บรรทุกสินค้า ในชาติที่เกิดเป็นโคก็ต้องเป็นอย่างนั้นไปตลอดทั้งชาติ จนกว่าจะตายจากความเป็นโคไป ได้รับทุกข์ทรมานมากมาย[๒๗] เช่น (๑) ได้รับทุกข์ทรมานจากน้ำหนักของเกวียนที่บรรทุกสิ่งของต้องใช้เรี่ยวแรงลากไปด้วยความยากลำบาก (๒) ได้รับทุกข์จากแอกที่อยู่บนคอเสียดสีกับเนื้อคอ ทำให้ได้แผล บางครั้งเลือดไหล มีแมลงวันเป็นต้นมาตอมก็เพิ่มความเจ็บปวดหนักขึ้น (๓) ได้รับทุกข์จากล้อเกวียนที่หมุนตามเท้ามาเสียดสีที่เนื้อเท้าจะต้องรีบยกเท้าเดินออกไป ยกข้างซ้าย ก็มาข้างขวา ยกข้างขวาก็มาด้านซ้าย หนีไปไหนก็ไม่ได้ ต้องทนเจ็บปวดให้รอดไปวันหนึ่ง ๆ วันต่อไปก็ต้องมาทำเช่นนี้อีก (๔) ได้รับทุกข์จากการเฆี่ยนตีหรือคำพูดหยาบคายกระแทกแดกดัน เมื่อลากเกวียนไม่ถูกใจหรือไม่ทันต่อความต้องการของคนขับเกวียน (๕) ได้รับทุกข์อื่น ๆ ตามกรรมของสัตว์อบาย อยู่ด้วย

๒๗ ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๕.

ความหวาดหวั่นอยู่เสมอ ไม่อาจทำอะไรตามใจตนได้ แม้ทุกข์อื่น ๆ จากกิเลส ต้องการนอนพักผ่อน ต้องการอาหารชนิดนั้น ๆ ต้องการสืบพันธุ์ หรือมีความโกรธอาฆาตต่อมนุษย์ แต่ไม่อาจจะทำอะไรเขาไป ต้องจำทนไป เป็นต้น กิเลสเหล่านี้ก็คอยบีบคั้นโคอยู่ตลอดทั้งชาติ

สรุปเนื้อความของคาถานี้ ตามการอธิบายของท่านพระอรรถกถาจารย์ แยกเป็น ๓ ประเด็น ดังนี้

(๑) เจตสิกธรรมทั้งหลายที่เกิดประกอบกับจิต มีจิตเป็นใหญ่เป็นประธาน มีจิตทำให้สำเร็จเกิดขึ้น **นี้เป็นกฎธรรมดาของสังขารด้านนามธรรม** ภวังคจิตที่รักษาความเป็นสัตว์บุคคลนั้น เป็นวิบากจิต เป็นผลมาจากกรรมอดีต ไม่มีกิเลสความเศร้าหมองเร่าร้อนใด ๆ

(๒) ถ้าหากว่า มีเกิดกิเลสเกิดขึ้นมาในภายหลัง จิตก็มีเศร้าหมองเร่าร้อน คาถานี้ กล่าวถึงกิเลสประเภทโทสะเกิดขึ้นในจิต ประทุษร้ายจิต ทำให้จิตเสียคุณภาพ เมื่อจิตโดนทำลายแล้ว บุคคลจะคิด พูด หรือทำ ก็คิด พูด และทำในสิ่งที่เป็นทุจริต เช่น หมอที่ปรุงยาทำให้ผู้หญิงตาบอด

(๓) ด้วยเหตุคือการทำทุจริตเหล่านั้น ความทุกข์ที่เป็นผลวิบากก็ย่อมติดตามคนนั้นไป ทั้งความทุกข์เจ็บปวดในชาติปัจจุบันและในสัมปรายภพ รวมทั้งเป็นเหตุนำเกิดในอบาย ไม่อาจจะหนีไปได้ เหมือนกับโคที่ลากเกวียนย่อมได้รับทุกข์ทรมานจากแอกหรือล้อเกวียนเสียดสีเนื้อรวมทั้งทุกข์อื่น ๆ โดยไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ประเด็นนี้ มุ่งเน้นเป็นพิเศษ คือ มุ่งให้ทราบว่าท่านพระจักขุบาลเถระตาแตกได้รับความทุกข์ ก็เพราะวิบากของกรรมในอดีตเป็นปัจจัย

สรุปบาลีและคำอธิบายโดยย่อ ดังตาราง

ตารางที่ ๒.๑ แสดงบาลีคาถาที่ ๑ ยมกวรรคและคำอธิบายโดยย่อ

บาลีพระพุทธพจน์	คำอธิบาย
มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา	เจตสิกธรรมทั้งหลายที่เกิดประกอบกับจิต มีจิตเป็นใหญ่ เป็นประธาน มีจิตทำให้สำเร็จเกิดขึ้น นี้เป็นกฎธรรมดาของสังขารด้านนามธรรม

บาลีพระพุทธพจน์	คำอธิบาย
มนสา เจ ปทุฏฺเฐน ภาสติ วา กโรติ วา	ถ้าหากว่า มีกิเลสประเภทโทสะเกิดขึ้นในจิต ประทุษร้ายจิต ทำให้จิตเสียคุณภาพ เมื่อจิตโดนทำลายแล้วบุคคลจะคิด พูด หรือทำ ก็คิด พูด และทำในสิ่งที่เป็นทุจริต
ตโต นํ ทุกฺขมเนฺวติ จกฺกํว วหโต ปทํ	ด้วยเหตุคือการทำทุจริตเหล่านั้น ความทุกข์ที่เป็นผลวิบากก็ย่อมติดตามคนนั้นไป ทั้งความทุกข์เจ็บปวดในชาติปัจจุบันและในสัมปรายภพ รวมทั้งเป็นเหตุนำเกิดในอบาย ไม่อาจจะหนีไปได้ เหมือนกับโคที่ลากเกวียน ย่อมได้รับทุกข์ทรมานจากแอกหรือล้อเกวียนเสียดสีเนื้อ รวมทั้งทุกข์อื่น ๆ โดยไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

ในด้านบุพพกรรมนั้น กรรมที่หมอได้ทำเอาไว้แล้วเป็นเหตุไม่ดี เมื่อมีเหตุปัจจัยพร้อมก็ย่อมส่งผลให้ได้รับสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา เป็นความแน่นอนตายตัวของ**กฎแห่งกรรม** กรรมดีย่อมให้ผลน่าปรารถนา นำไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ กรรมชั่วย่อมให้ผลไม่น่าปรารถนา นำไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก จะให้เปลี่ยนเป็นอย่างอื่นไปไม่ได้[๒๘] ตราบใดที่สัตว์ทั้งหลายยังมีอวิชชาบังตา มีตัณหาผูกไว้กับสิ่งต่าง ๆ ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ ก็ไม่อาจจะพ้นจากกฎเกณฑ์นี้ได้ ท่านพระจักขุบาลแม้ได้บำเพ็ญบารมีมามาก จนเพียงพอที่จะเป็นพระอรหันต์ในชาติปัจจุบัน ก็ต้องอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์นี้เช่นเดียวกัน แต่ท่านมีปัญญาเห็นว่า สิ่งเหล่านี้เป็นเพียงผลวิบากที่เกิดขึ้นจากกรรม ไม่ใช่เพียงชาติเดียวที่เป็นอย่างนี้ ในอดีตชาติก็เคยเป็นอย่างนี้มาแล้วมากครั้งจนนับไม่ถ้วน จึงสละดวงตา มุ่งเน้นไปที่การรักษาข้อวัตรปฏิบัติสมถะวิปัสสนาเป็นหลัก จนเกิดอริยมรรค ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์พร้อมกับตาแตก **กรรมชั่วส่งผลให้ได้รับวิบากตาแตก มรรคนำวิบากคืออรหัตตผลมาให้** ทำให้

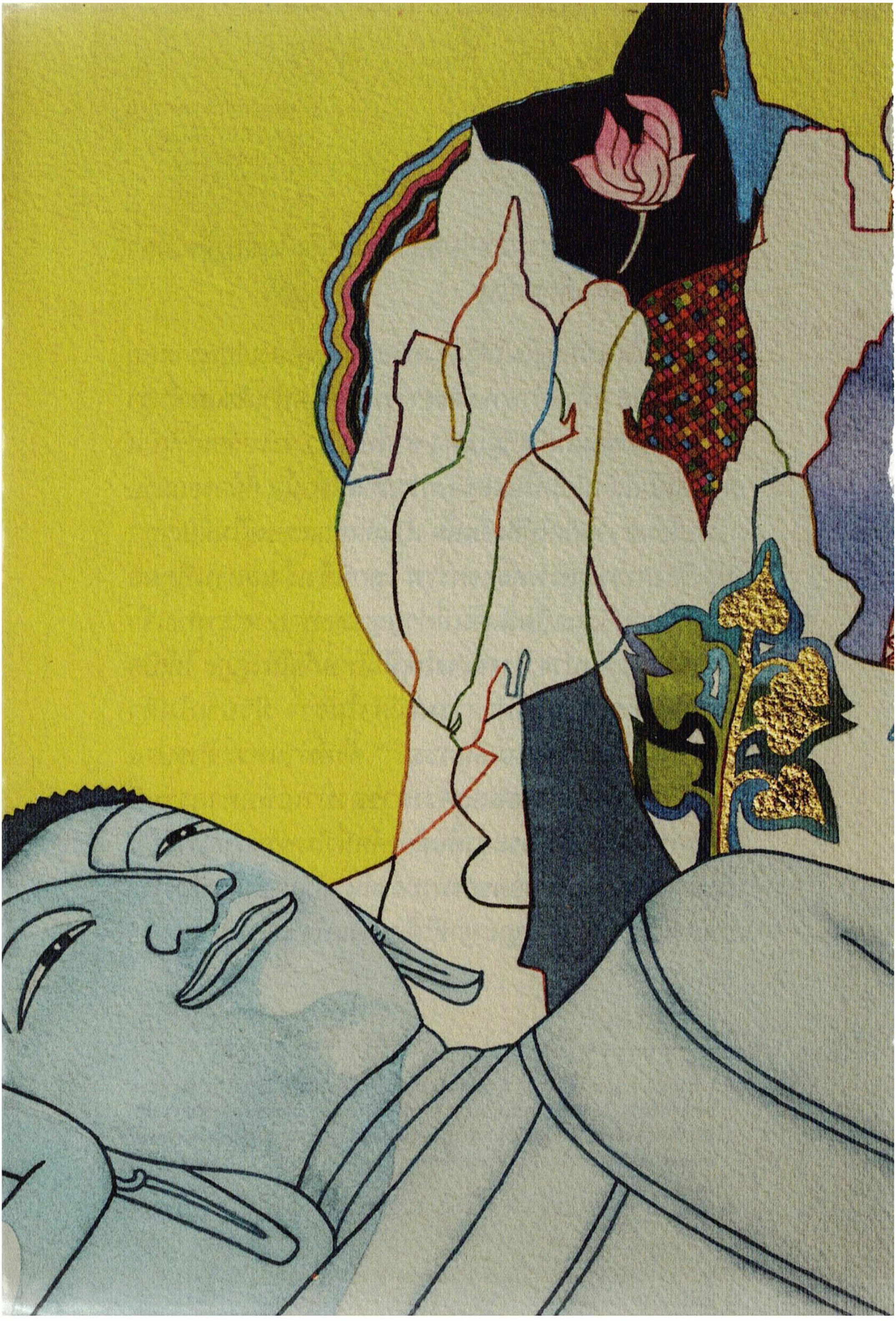
๒๘ ดูรายละเอียดใน องฺ.เอกก. (บาลี) ๒๐/๒๘๔-๒๙๕/๓๐-๑, องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๘๔-๒๙๕/๓๕-๖.

ถึงนิพพาน เข้าถึงบรมสุข ไม่ต้องมาเกิดอีก ไม่ต้องมีดวงตา ไม่ต้องมีตาแตกอีกต่อไป

ดังนั้น เมื่อยังไม่ได้รู้แจ้งอริยสัจ ยังต้องเวียนว่ายอยู่ในวัฏฏะสงสารด้วยอำนาจอวิชชา **กรรมชั่วไม่ทำเสียเลยดีกว่า** เพราะกรรมย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่ทำ หากทำแล้ว จะเปลี่ยนให้เป็นอย่างอื่นไม่ได้ เมื่อได้รับผลของกรรมที่ตนทำนั้น ก็ต้องยอมรับ การไปโยนความผิดให้สิ่งอื่นนั้น เป็นลักษณะของผู้ไม่มีปัญญา ไม่รู้เรื่องกรรมและผลของกรรม โลกนี้จึงเป็นสถานที่ดูผลของบุญบาป และเป็นสถานที่ทำบุญและบาป พระพุทธเจ้าทรงรู้แจ้งโลกทั้งปวง ทรงชี้แจงให้เห็นโทษภัยในวัฏฏะ ได้เปิดประตูอมตะ สอนให้ทำกรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม[๒๙] ดังที่ท่านพระจักขุบาลก็ได้มุ่งมั่น ทุ่มเท เสียสละดวงตาของท่านเพื่อทำกรรมนี้ ในที่สุดท่านก็ได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งในพระศาสนา เป็นประจักษ์พยานในคำสอนของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าเป็นสิ่งนำออกจากวัฏฏะทุกข์ได้อย่างแท้จริง

---

๒๙ กรรม ๔ ประเภท ได้แก่ (๑) กรรมดำ วิบากดำ (๒) กรรมขาว วิบากขาว (๓) กรรมดำขาวปนกัน วิบากดำขาวปนกัน (๔) กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม คืออริยมรรค; ดูรายละเอียดใน องฺ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๒๓๗/๒๖๓-๔, องฺ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๓๗/๓๕๓.

๓

พระคาถาที่ ๑ โอวาทปาติโมกข์

โอวาทปาติโมกข์นั้นเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย **เป็นโอวาทที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงสั่งสอนในชุมนุมพระสาวกซึ่งล้วนเป็นพระอรหันต์** เนื้อหาประกอบด้วย (๑) หลักหรืออุดมคติของพระพุทธศาสนา (๒) ลำดับการปฏิบัติ (๓) หลักการปฏิบัติที่เป็นพื้นฐานเพื่อเตรียมจิตให้พร้อมสำหรับรองรับสัจธรรม จำนวนครั้งของการประชุมพระสาวกของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ไม่เหมือนกัน แต่โอวาทคำสอนเหมือนกันทุกประการ

ในมหาปทานสูตร คัมภีร์ทีฆนิกาย มหาวรรค พระพุทธองค์ทรงเล่าถึงพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์ ได้แก่ (๑) พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี นับถอยหลังจากกัปนี้ไป ๙๑ กัป (๒) พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสีขี นับถอยหลังจากกัปนี้ไป ๓๑ กัป (๓) พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู นับถอยหลังจากกัปนี้ไป

๓๑ กัป (๔) พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะ ในกัปนี้ (๕) พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะ (๖) พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ (๗) พระองค์เอง พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าโคตมะ พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์ ๓ คาถาครึ่งในที่ประชุม[๑] แต่การเรียงคาถาในมหาปทานสูตร ทีฆนิกาย มหาวรรค กับคัมภีร์ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท ระหว่างคาถาที่ ๑ กับคาถาที่ ๒ สลับกัน ในที่นี้ นับลำดับคาถาตามคัมภีร์ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท

ในอรรถกถาธรรมบท ได้ระบุถึงความสำคัญของคาถานี้เพิ่มเติม โดยเป็นคาถาที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงยกขึ้นแสดงในวันอุโบสถ เพื่อเป็นการทบทวนคำสอนไม่ให้เลือนหาย ระยะเวลาในการลงอุโบสถของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ไม่เท่ากัน พิจารณาตามความเหมาะสมกับยุคสมัยโอวาทที่พระองค์ประทานในวันหนึ่ง เป็นไปได้นานมากน้อยไม่เท่ากัน คือ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี

---

๑ ดูรายละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑-๙๐/๑-๔๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑-๙๐/๑-๕๑.

ทำอุโบสถทุก ๗ ปี พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสีขี กับ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู ทำอุโบสถทุก ๖ ปี พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะ กับ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะ ทำอุโบสถทุก ๑ ปี พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ทำอุโบสถทุก ๖ เดือน[๒] ส่วนพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าโคตมะ ทำอุโบสถทุกกึ่งเดือน

สำหรับการแสดงโอวาทปาติโมกข์ของพระพุทธองค์ในวันอุโบสถทุกกึ่งเดือนนั้น ได้ทรงกระทำในช่วงปฐมโพธิกาลต่อมา มีเหตุให้พระพุทธองค์ทรงงดการลงอุโบสถ งดแสดงโอวาทปาติโมกข์ คือมีพระภิกษุที่ไม่บริสุทธิ์เข้าร่วมประชุมด้วย พระองค์ทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์สวดทบทวนสิกขาบทในวันอุโบสถแทน[๓]

---

๒ ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๒๔๖-๒๔๗.

๓ ดูรายละเอียดใน วิ.จู. (บาลี) ๗/๓๘๓-๓๘๖/๒๐๔-๒๑๐, วิ.จู. (ไทย) ๗/๓๘๓-๓๘๖/๒๗๘-๒๘๗.

คาถาโอวาทปาติโมกข์นี้ เป็นที่รู้จักคุ้นเคยกันดี เนื่องจากมีการนำมาสวดสาธยาย แสดงและอธิบายอยู่เสมอ โดยเฉพาะเมื่อถึงวันเพ็ญเดือน ๓ วันมาฆบูชา ถือเป็นวันสำคัญวันหนึ่งของชาวพุทธ ก็จะมีการกล่าวระลึกถึงคาถาบทนี้ ในประเทศไทยนั้น หากกล่าวถึงข้อปฏิบัติในพระพุทธศาสนา ก็นิยมยกโอวาทปาติโมกข์มาเป็นหลัก เรียงเป็นคำไทยให้จำง่ายว่า “ละชั่ว ทำดี ทำจิตให้ผ่องใส” เป็นต้น คาถามีดังนี้

สพฺพปาปสฺส อกรณํ กุสลสฺสูปสมฺปทา
สจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธาน สาสนํ.

การไม่ทำบาปทั้งปวง
การทำกุศลให้ถึงพร้อม
การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว
นี้คือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย[๔]

---

๔ ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๘๓/๔๙, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๓/๙๐.

การอธิบายตามแนวคัมภีร์อรรถกถานั้น ท่านพระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายไปตามลำดับบทบาลีทีละบท ทำให้เกิดความให้เข้าใจอย่างชัดเจนว่า บทพยัญชนะนั้นแปลความหมายว่าอย่างไร ได้แก่ สภาวะอะไร มีรายละเอียดอย่างไร มีกี่ประเภทอย่างไรบ้างเป็นต้น เมื่ออธิบายครบทุกบทแล้ว จึงสรุปเนื้อความในภายหลัง ผู้เขียนจะอาศัยคำอธิบายจากคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถาบาลี[๕] นำมาวิเคราะห์เรียบเรียงและสรุปความ ดังนี้

สพฺพปาปสฺส - บาปทั้งปวง ได้แก่ อกุศลกรรมทุกชนิด[๖] อธิบายว่า ธรรมที่มีโทษที่เกิดประกอบกับอกุศลจิตตุปบาท ๑๒ ประเภททั้งหมด[๗] แยกละเอียดเป็นอกุศลจิต ๑๒ และเจตสิกที่ประกอบ ๒๗ ส่วนโดยพื้นฐานทั่วไป ได้แก่ สภาวะเจตนาที่เกิดจากอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ โมหะ ปรุงแต่งการกระทำออกมาทางทวารทั้ง ๓ เรียกว่าอกุศลกรรมบถ ๑๐ แยกเป็นกายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ มโนกรรม ๓ เมื่อมีความรุนแรงล่วงละเมิดต่อศีลธรรมสร้างความเดือดร้อนเบียดเบียนผู้อื่น เรียกว่าทุจริต ๓

---

๕ ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๒๔๗-๒๔๘.

๖ สพฺพปาปสฺสาติ สพฺพสฺส อกุสลกมฺมสฺส; ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๒๔๗.

๗ สพฺพสฺสาปิ ทฺวาทสากุสลจิตฺตุปฺปาทสงฺคหิตสฺส สาวชฺชธมฺมสฺส; ที.ม.ฏีกา (บาลี) ๙๐/๙๒.

อกุศลบาปธรรมเป็นสภาวะที่ไม่เกื้อกูลต่อจิต ส่งผลร้ายต่อจิต ทำให้จิตมืดมัว หม่นหมอง ไม่สบาย เกิดความกระวนกระวาย เร่าร้อน บีบคั้น ขุ่นมัว ไม่ผ่องใส ทำให้จิตเสียคุณภาพ อ่อนแอ ไร้พลังด้านดีและปัญญา ปิดบังทำให้มองไม่เห็น ทำให้คุณงามความดีต่าง ๆ เสื่อมถอย ทำให้ตกต่ำ เริ่มต้นจากจิตตกต่ำ กรรมต่ำ และผลวิบากที่ไม่น่าปรารถนา นำเกิดในภพภูมิที่ต่ำ เหมือนกับถูกผลักให้ตกลงไปในนรก ในพระสูตรต่าง ๆ พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงลักษณะของอกุศลที่ทำความเสียหายมากมาย เช่น **เป็นสิ่งมีโทษ** ตนเองติเตียนตนเอง สูญเสียความเคารพในตนเอง สร้างความเดือดร้อนเบียดเบียนตน เบียดเบียนผู้อื่น เบียดเบียนทั้งสองฝ่าย[๘] ทำให้ไม่รู้สิ่งที่มีประโยชน์ วิญญูชนทั้งหลายมีพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้นติเตียน เมื่อทำแล้วก็จะเป็นเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ และเพื่อความทุกข์ตลอดกาลนาน[๙]

---

๘ ดูรายละเอียดใน องฺ.ติก. (บาลี) ๒๐/๕๔/๑๕๒-๓, องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๕๔/๒๑๖-๗.
๙ ดูรายละเอียดใน องฺ.ติก. (บาลี) ๒๐/๖๖/๑๘๕, องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๙.

พระพุทธองค์ทรงแสดงบาปอกุศลธรรมไว้หลายหมวด ทรงชี้ลักษณะของอกุศลชนิดนั้น ๆ และระบุโทษว่าเป็นอย่างนั้น ๆ เหมือนกับหมอที่รู้ชัดชนิดของเชื้อโรค รู้โทษภัยอันตราย นำลักษณะและโทษภัยของเชื้อโรคออกมาตีแผ่ประกาศบอกให้ทุกคนระวังไว้ มีชื่อที่เป็นคำไวพจน์มากมาย ล้วนแสดงถึงสภาวะที่เลวร้าย น่ากลัว เป็นภัยอันตรายที่แท้จริง เป็นอันตรายชนิดซ่อนเร้น จนสัตว์ทั้งหลายไม่รู้สึกว่าเป็นอันตราย บางครั้งมารูปลักษณ์ว่าเป็นมิตร แต่ความจริงเป็นศัตรูที่นำแต่ความทุกข์ยากลำบาก นำแต่สิ่งไม่ดี ต่ำทรามมาทับถมจิตใจ จึงเป็นสภาวะที่ไม่ควรเข้าใกล้ ควรระมัดระวังป้องกัน จนกระทั่งต้องรีบทำลายให้หมดสิ้นไป ในโอวาทต่าง ๆ ของพระพุทธองค์ทรงมุ่งชี้ให้เห็นโทษของกิเลสบาปธรรม แล้วรีบปฏิบัติธรรม เจริญมรรค เพื่อทำให้หมดสิ้นไปด้วยวิธีการที่ถูกต้อง จะได้ไม่กลับกำเริบขึ้นมาอีก

อกุศลบาปธรรมมีหลายระดับ แบ่งแยกได้หลายแง่หลายมุม ตามความรุนแรงและการทำหน้าที่ของกิเลสชนิดนั้น เช่น **อวิชชา** คือความไม่รู้แจ้งในอริยสัจ ๔ เป็นกิเลสที่ทำให้สัตว์ทั้งหลายต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏฏะสงสาร หากยังมีอวิชชาเหลืออยู่ ก็ต้องเกิดต่อไปตลอด ไม่มีวันที่จะหยุดความเกิดได้[๑๐], **อวิชชากับตัณหา** เป็นกิเลสที่นำให้สัตว์ไปเกิดวนเวียนอยู่ในภพต่าง ๆ หมุนกลับไปกลับมาไม่สิ้นสุด เพราะมีอวิชชาบังไม่ให้เห็นความจริง มีตัณหาเป็นเครื่องผูกไว้กับภพ[๑๑], **มิจฉาทิฏฐิ** คือความเห็นผิดจากความเป็นจริง ยึดถือผิดไปจากความจริง ไม่เชื่อกรรมและผลของกรรม ไม่เชื่อปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าเป็นต้น เป็นกิเลสที่มีโทษหนักมากที่สุด[๑๒], หรือแบ่งกิเลสตามระดับการละด้วยธรรมขั้นต่าง ๆ เช่น ตัณหาและทิฏฐิ ละด้วยการปฏิบัติสติปัฏฐาน สมถะละตัณหา วิปัสสนาละทิฏฐิ, ทุจริต ๑๐ ละโดยการงดเว้นสำรวมระวังด้วยศีล, นิวรณ์ ๕ ละแบบข่มไว้ด้วยสมาธิ, สังโยชน์ ๑๐ ละด้วยการถอดขึ้น ทำให้หมดไปโดยสิ้นเชิงด้วยอริยมรรค เป็นต้น

---

๑๐ ดูรายละเอียดใน สํ.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๙๑/๓๗๖, สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๑/๖๐๕.

๑๑ ดูรายละเอียดใน สํ.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๒๔/๑๗๒, สํ.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๒๔/๒๑๕.

๑๒ ดูรายละเอียดใน องฺ.เอกก. (บาลี) ๒๐/๓๑๐/๓๕, องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๓๑๐/๔๑.

ในคัมภีร์อภิธรรมปิฎก ธัมมสังคณี เมื่อขยายความหัวข้อธรรมบทว่า **อกุสลา ธมฺมา** ในส่วนของจิตตุปปาทกัณฑ์ อธิบายถึงจิตที่เกิดขึ้นพร้อมกับสภาวะนามธรรมอื่น ๆ อันเป็นฝ่ายอกุศลมากมาย แยกเป็นหลายหมวดอย่างพิสดาร แสดงโลภมูลจิต ๘ โทสมูลจิต ๒ และโมหมูลจิต ๒ และสภาวะที่เกิดประกอบ นำมาขยายความด้วยคำไวพจน์ต่าง ๆ และจัดสงเคราะห์อกุศลธรรมเหล่านั้นลงโดยความเป็นขันธ์ ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๒ เป็นต้น เพื่อแสดงให้เห็นว่า อกุศลเหล่านั้นเป็นเพียงสภาวะของขันธ์เป็นต้น เป็นสุญญตะคือว่างจากความเที่ยง ว่างจากสุข ว่างจากตัวตน สัตว์ บุคคล[๑๓]

ในคัมภีร์อภิธรรมปิฎก วิภังค์ ขุททกวัตถุวิภังค์ เป็นการแจกแจงกิเลสอันเป็นสภาวะที่ควรละ ควรทำให้หมดสิ้นไป ทำให้ไม่เกิดขึ้นมาอีกด้วยอริยมรรค ในวิภังค์ได้นำกิเลสชื่อต่าง ๆ ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงในพระสูตรมารวบรวมไว้เป็นหมวดหมู่ เป็นกิเลสหมวดละ ๑ คือความหลงมัวเมา

---

๑๓ ดูรายละเอียดใน อภิ.สงฺ. (บาลี) ๓๔/๓๖๕-๔๓๐/๑๐๕-๑๒๐, อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๓๖๕-๔๓๐/๑๑๐-๑๒๔.

เพราะอาศัยชาติ หลงมัวเมาเพราะอาศัยโคตรเป็นต้น จนถึงกิเลสหมวดละมากกว่า ๑๐ คือ ตัณหา ๓ ในอารมณ์ ๖ ในภายในและในภายนอก รวมเป็นตัณหา ๓๖ แบ่งกาลเป็นตัณหาที่เป็นอดีต ๓๖ ที่เป็นอนาคต ๓๖ ที่เป็นปัจจุบัน ๓๖ รวมเป็นเป็นตัณหา ๑๐๘ และทิฏฐิ ๖๒ ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในพรหมชาลสูตร รวมทั้งอธิบายลักษณะของกิเลสเหล่านั้นอย่างละเอียด[๑๔]

ในคัมภีร์รวบรวมและอธิบายเนื้อความโดยย่อฝ่ายอภิธรรม แสดงบาปอกุศลธรรมโดยสภาวะ **เป็นปรมัตถธรรม คือจิตกับเจตสิก แสดงให้เห็นว่าอกุศลเป็นสภาวะด้านนามธรรม ที่ปราศจากสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ไม่มีอัตตาไม่เป็นอัตตา** ในจิตที่จำแนกเป็น ๘๙ ดวงและเจตสิก ๕๒ ดวงนั้น บาปอกุศลเป็นเพียงสภาวะส่วนหนึ่งในจิตและเจตสิกเหล่านั้น ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗ โดยอกุศลจิตนั้นแยกเป็นโลภมูลจิต ๘ โทสมูลจิต ๒ โมหมูลจิต ๒[๑๕] อัญญสมานเจตสิก ๑๓ และอกุศลเจตสิก ๑๔[๑๖]

---

๑๔ ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๘๓๒-๙๗๗/๔๒๑-๔๘๗, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๓๒-๙๗๗/๕๓๔-๖๓๔.

๑๕ ดูรายละเอียดใน สงฺคห. (บาลี) ๔/๑-๒.

๑๖ ดูรายละเอียดใน สงฺคห. (บาลี) ๑-๕/๗.

สรุปเกี่ยวกับอกุศลได้ว่า บาปอกุศลธรรมเป็นสภาวะไม่ดี ทำให้จิตเศร้าหมองเร่าร้อน ทำให้ตกต่ำ ให้ผลเป็นความทุกข์ มีเพียงระดับเดียวเท่านั้น เป็นขั้นกามาวจร เป็นชั้นต่ำ ชั้นทราม เป็นสภาวะที่ควรละ ควรทำให้หมดสิ้นสูญไปจากจิตตสันดาน

อกรณํ – การไม่กระทำ การไม่ให้เกิดขึ้น[๑๗] ไม่มีเจตนาที่จะกระทำบาปอกุศลทางกาย ทางวาจา และทางใจ การไม่เกิดขึ้นของเจตนาร้ายทั้งหลาย เห็นการกระทำบาปเป็นสิ่งมีโทษ บาปอกุศลไม่ใช่เหตุที่จะเข้าถึงความสุขระดับต่าง ๆ ไม่ใช่เหตุที่จะเข้าถึงคุณธรรมระดับสูงขึ้น ไม่ใช่เหตุที่จะทำให้บริสุทธิ์ **เพราะจะเป็นผู้บริสุทธิ์ได้ โดยการไม่กระทำบาปเท่านั้น** ผู้ที่ยังทำบาปเบียดเบียนผู้อื่นให้เดือดร้อนอยู่ ไม่อาจจะเป็นผู้สงบจากกิเลสได้ และไม่ใช่เหตุให้ถึงนิพพาน หันหลังกลับจากการกระทำบาป ทิ้งการกระทำอันเป็นบาปได้แล้ว

---

๑๗ อกรณนฺติ อนุปฺปาทนํ; ที.ม.อ. (บาลี) ๙๐/๖๙.

สพฺพปาปสฺส อกรณํ - การไม่กระทำบาปทั้งปวง ไม่ทำบาปทุกชนิด ไม่ให้บาปชนิดต่าง ๆ เกิดขึ้น ไม่เกี่ยวข้องกับบาป เป็นผู้บริสุทธิ์ มือไม่เปื้อนเลือด วาจาไม่เปื้อนคำหยาบ ใจไม่เปื้อนกิเลส พ้นจากบาปอย่างแท้จริง ไม่เกี่ยวข้องกับบาปทางกาย ไม่เกี่ยวข้องกับบาปทางวาจา และไม่เกี่ยวข้องกับบาปทางใจ เริ่มจากการสมาทานงดเว้น สำรวมระวัง ปิดกั้นหนทาง ข่มไว้ จนถึงขุดรากถอนโคน ถอนต้นไม้ออกแล้ว เหลือแต่พื้นที่ว่างเปล่า ทำให้ไม่มี ทำให้ไม่เกิดอีกต่อไป[๑๘]

กุสลสฺส – กุศลที่เป็นไปในภูมิ ๔[๑๙] ที่เป็นกามาวจรกุศล รูปาวจรกุศล อรูปาวจรกุศลและโลกุตตรกุศล ทั้งด้านจิตและเจตสิก เป็นภาวะที่เกิดจากความฉลาด ให้ผลเป็นความสุข

---

๑๘ ดูรายละเอียดใน ม.มู. (บาลี) ๑๒/๒๔๕/๒๐๗, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๔๕/๒๖๒.
๑๙ กุสลสฺสาติ จตุภูมิกกุสลสฺส; ที.ม.อ. (บาลี) ๙๐/๖๙.

กุศลธรรมนั้น เป็นสภาวะเจตนาที่เกิดจากกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ปรุงแต่งการกระทำออกมาทางทวาร ทั้ง ๓ เรียกว่ากุศลกรรมบถ ๑๐ แยกเป็นกายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ มโนกรรม ๓[๒๐] กุศลนั้นมีหลายระดับ ผิดกับอกุศลที่มีเพียงระดับเดียวเท่านั้น เมื่อกุศลเจริญสูงขึ้น จากชั้นโลกิยะ กุศลเป็นไปเพื่อประโยชน์ ความสุข และความเจริญงอกงามของธรรม ไปเป็นชั้นเหนือโลก กุศลธรรมทั้งหมดจะเป็นไปเพื่อละกรรมต่าง ๆ แทน ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า

> บรรดาเจตนาเหล่านั้น เจตนาเพื่อละกรรมดำที่มีวิบากดำ เจตนาเพื่อละกรรมขาวที่มีวิบากขาว และเจตนาเพื่อละกรรมทั้งดำและขาวที่มีวิบากทั้งดำและขาว นี้เรียกว่ากรรมทั้งไม่ดำและไม่ขาว มีวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม[๒๑]

---

๒๐ ดูรายละเอียดใน ม.มู. (บาลี) ๑๒/๘๙/๖๔, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๘๙/๘๓-๘๔.

๒๑ องฺ.จตุกฺก. (บาลี) ๒๑/๒๓๓/๒๕๙, องฺ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๓๓/๓๔๘.

กุศลธรรมเป็นสภาวะที่เกื้อกูลต่อจิต ส่งผลดีต่อจิต ทำให้จิตสว่างไสว ปลอดโปร่ง ผ่องใส ผ่อนคลาย เบาสบาย ไม่มีความกระวนกระวาย ไม่มีความเร่าร้อนบีบคั้น ทำให้จิตมีความสะอาด มีคุณภาพและศักยภาพเพิ่มขึ้น หนุนพลังด้านดีและปัญญา ทำให้มองเห็นสิ่งต่าง ๆ ชัดเจน คิดพิจารณาไม่ติดขัด ทำให้บาปอกุศลธรรมต่าง ๆ เสื่อมถอยกำลัง ทำให้กุศลธรรมทั้งหลายเจริญขึ้น ทำให้สูงขึ้น เริ่มต้นจากจิตสูง กรรมสูง และผลวิบากที่น่าปรารถนา นำเกิดในภพภูมิที่สูง เหมือนกับถูกเชิญให้ไปเกิดในที่นั้น มีผู้คนคอยต้อนรับด้วยความยินดีปรีดา เมื่อกุศลระดับพื้นฐานต่าง ๆ สมบูรณ์ ยังเป็นสิ่งชักนำไปสู่การปฏิบัติอริยมรรค เป็นกุศลที่เป็น**นิยยานิกธรรม**นำออกจากวัฏฏะทุกข์ได้ ในพระสูตรต่าง ๆ พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงลักษณะของกุศลที่เป็นสิ่งดีงามเจริญรุ่งเรือง เช่น เป็นสิ่งที่ไม่มีโทษ ตนเองไม่ติเตียนตนเอง เคารพในตนเองได้ ไม่สร้างความเดือดร้อนเบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่เบียดเบียนทั้งสองฝ่าย ทำให้รู้สิ่งที่เป็นประโยชน์ วิญญูชนทั้งหลายมีพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้นสรรเสริญ เมื่อทำแล้วก็จะเป็นเพื่อประโยชน์และเพื่อความสุขตลอดกาลนาน[๒๒]

---

๒๒ ดูรายละเอียดใน องฺ.ติก. (บาลี) ๒๐/๖๖/๑๘๗, องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๖๒.

พระพุทธองค์ทรงแสดงกุศลธรรมไว้หลายหมวด ทรงชี้ลักษณะของกุศลชนิดนั้น ๆ และแสดงประโยชน์ คุณค่า และอานิสงส์ เหมือนพ่อค้าขายสินค้าผู้ชาญฉลาด นำประโยชน์ของสินค้าออกมาตีแผ่ บอกให้ทุกคนทราบ จะได้ซื้อสินค้าเอาไปใช้สอยทำประโยชน์ มีชื่อที่เป็นคำไวพจน์มากมายล้วนแสดงให้เห็นว่ากุศลธรรมทุกระดับล้วนมีคุณค่า **เป็นสิ่งคู่ควรแก่จิตใจของผู้มีปัญญาเฉลียวฉลาด** เป็นสิ่งควรสะสมเพิ่มพูน เก็บรักษา และทำให้เจริญงอกงามจนสมบูรณ์เต็มที่

กุศลมีหลายหมวดตามลักษณะ การทำหน้าที่ และอานิสงส์ของกุศลประเภทนั้น เช่น **บารมี ๑๐** ได้แก่ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริย ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา เป็นกุศลที่กระทำให้เป็นพระพุทธเจ้า, **บุญกิริยาวัตถุ ๓** ได้แก่ ทาน ศีล ภาวนา เป็นกุศลที่เป็นการฝึกหัดพัฒนาจิตไปตามลำดับ จากระดับที่ทำได้ง่ายไปสู่ความละเอียดยิ่งขึ้น เหมาะกับปฏิบัติตามลำดับสำหรับฆราวาส, **ศีล สมาธิ ปัญญา** เป็นกุศลที่ละเอียดประณีตยิ่งขึ้น เหมาะกับปฏิบัติตามลำดับสำหรับนักบวช, **โพธิปักขิยธรรม ๗ หมวด**

๓๗ ประการ มีสติปัฏฐาน ๔ เป็นเบื้องต้น มีอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นที่สุด เป็นกุศลชั้นสูง เป็นไปเพื่อให้ถึงนิพพาน เหมาะสำหรับผู้เห็นโทษภัยในวัฏฏะสงสาร มุ่งเดินทางออกจากวัฏฏะ

ในคัมภีร์อภิธรรมปิฎก ธัมมสังคณี เมื่อขยายความหัวข้อธรรมบทว่า **กุสลา ธมฺมา** ในส่วนของจิตตุปปาทกัณฑ์ อธิบายถึงจิตที่เกิดขึ้นพร้อมกับสภาวะนามธรรมอื่น ๆ อันเป็นฝ่ายกุศลมากมาย แยกเป็นหลายหมวดอย่างพิสดาร แสดงกามาวจรกุศลจิต ๘ รูปาวจรกุศลจิต ๕ อรูปาวจรกุศลจิต ๔ และโลกุตตรกุศลจิต ๔ โดยแยกละเอียดพิสดารตามอธิบดี ๔ ตามปฏิปทา ๔ เป็นต้น รวมทั้งสภาวะที่เกิดประกอบ นำมาขยายความด้วยคำไวพจน์ต่าง ๆ และจัดสงเคราะห์กุศลธรรมเหล่านั้นลงโดยความเป็นขันธ์ ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๒ เป็นต้น เพื่อแสดงให้เห็นว่า กุศลเหล่านั้นเป็นเพียงสภาวะของขันธ์เป็นต้น เป็นสุญญตะคือว่างจากความเที่ยง ว่างจากสุข ว่างจากตัวตน สัตว์ บุคคล[๒๓]

---

๒๓ ดูรายละเอียดใน อภิ.สงฺ. (บาลี) ๓๔/๑-๓๖๔/๒๑-๑๐๔, อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๑-๓๖๔/๒๗-๑๐๙.

ในคัมภีร์อภิธรรมปิฎก วิภังค์ ได้นำกุศลธรรมมาแจกแจงไว้โดยละเอียดหลายเรื่องด้วยกัน ได้แก่ สติปัฏฐานวิภังค์ อิทธิบาทวิภังค์ โพชฌังควิภังค์ มัคควิภังค์ ฌานวิภังค์ อัปปมัญญาวิภังค์ สิกขาปทวิภังค์ ปฏิสัมภิทาวิภังค์ ญาณวิภังค์ ทำให้เข้าใจกุศลเรื่องนั้น ๆ อย่างละเอียดลึกซึ้ง ในแง่มุมที่หลากหลาย ทั้งตามแนวพระสูตร แนวพระอภิธรรม และยังมีปัญหาถามตอบเพื่อเสริมความเข้าใจอีกด้วย[๒๔]

ในคัมภีร์รวบรวมและอธิบายเนื้อความโดยย่อฝ่ายอภิธรรม แสดงกุศลธรรมโดยสภาวะ เป็นปรมัตถธรรมคือจิตกับเจตสิก **แสดงให้เห็นว่ากุศลเป็นสภาวะด้านนามธรรมที่ปราศจากสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ไม่มีอัตตา ไม่เป็นอัตตา** ในจิตที่จำแนกเป็น ๘๙ ดวงและเจตสิก ๕๒ ดวงนั้น กุศลเป็นเพียงสภาวะส่วนหนึ่งในจิตและเจตสิกเหล่านั้น ได้แก่ กุศลจิต ๒๑ เจตสิก ๓๘ โดยกุศลจิตนั้นสามารถแยกออกได้เป็น ๔ ระดับ[๒๕] อัญญสมานาเจตสิก ๑๓ และโสภณเจตสิก ๒๕[๒๖]

---

๒๔ ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๓๕๕-๘๓๑/๒๒๙-๔๒๐, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๕๕-๘๓๑/๓๐๖-๕๓๓.

๒๕ ดูรายละเอียดใน สงฺคห. (บาลี) ๑๕-๓๔/๓-๕.

๒๖ ดูรายละเอียดใน สงฺคห. (บาลี) ๖-๘/๗.

สรุปเกี่ยวกับกุศลได้ว่า กุศลธรรมเป็นสภาวะที่ดีงาม ทำให้จิตสงบ เยือกเย็น ยกจิตให้สูงขึ้น ให้ผลเป็นความสุข มีหลายระดับ เป็นขั้นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร และโลกุตตระ หากแยกให้เข้าใจได้ง่าย สะดวกในการนำไปพิจารณาในหลักธรรมภาคปฏิบัติ แยกเป็น ๒ ระดับ คือ (๑) **ระดับโลกิยะ** ได้แก่ กามาวจรกุศลจิต ๘ รูปาวจรกุศลจิต ๕ อรูปวจรกุศลจิต ๔ รวมเป็นกุศลจิต ๑๗ และเจตสิกที่เกิดประกอบ ระดับนี้เป็นกุศลที่ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏฏะสงสาร ยังตกอยู่ภายใต้อำนาจของอวิชชา (๒) **ระดับโลกุตตระ** ได้แก่ โลกุตตรกุศลจิต ๔ และเจตสิกที่เกิดประกอบ โดยเฉพาะสภาวะที่เป็นอริยมรรค ๘ ซึ่งเป็นนิยยานิกธรรม นำจิตออกจากวัฏฏะทุกข์ได้อย่างแท้จริง ระดับนี้เป็นกุศลที่มีนิพพานเป็นอารมณ์ เผาทำลายกิเลสในจิตตสันดานให้หมดไปไม่เกิดอีกได้อย่างแท้จริง กุศลระดับโลกิยะเป็นเครื่องสนับสนุน ให้มีกำลังใจหนักแน่น ทำให้สะดวกในการเดินทาง ส่วนกุศลระดับโลกุตตระเป็นทางดำเนินไปสู่เป้าหมายอย่างแท้จริง **กุศลจึงเป็นสิ่งควรศึกษา ฝึกหัดพัฒนา สงวนรักษา ทำให้เจริญจนเต็มบริบูรณ์**

อุปสมฺปทา - การทำให้เกิด การทำให้มี การได้[๒๗] การถึงความสำเร็จ สิ่งที่ยังไม่เกิด ทำให้เกิดขึ้น สิ่งยังไม่มี ทำให้มีขึ้น สิ่งที่เกิดขึ้นแล้ว มีแล้ว ระวังรักษาไม่ให้เสื่อมถอย และทำให้เจริญงอกงามไพบูลย์ยิ่งขึ้น จนถึงจุดสูงสุด ถึงประโยชน์สูงสุดของกุศลธรรมทั้งหลาย **ในฐานะที่กุศลเป็นเครื่องมือเป็นเรือพาข้ามไปจากฝั่งที่เต็มไปด้วยความทุกข์ ไปสู่ฝั่งที่ปลอดภัยไร้ทุกข์** เริ่มต้นตั้งแต่ออกบวชจนกระทั่งบรรลุถึงอรหัตตมรรคอันเป็นกุศลชั้นสูงสุด[๒๘]

กุสลสฺสูปสมฺปทา - การทำให้กุศลทุกประการถึงพร้อม ทำกุศลให้มีความสมบูรณ์เต็มที่ตามลำดับตั้งแต่ระดับพื้นฐานจนถึงสูงสุด เช่น ถ้าเป็นฆราวาสก็บำเพ็ญตามลำดับทาน ศีล ภาวนา, เป็นพระภิกษุบำเพ็ญตามลำดับศีล สมาธิ ปัญญา แต่การจะทำให้กุศลเต็มบริบูรณ์ได้อย่างแท้จริง ต้องละฝ่ายบาปอกุศล ไม่ให้บาปอกุศลเกิดขึ้น บาปอกุศลจะดับได้จริง ต้องเห็นอริยสัจ ๔ จะเห็นอริยสัจ ๔ ต้องมีอริยมรรคซึ่งเป็นกุศลธรรมชั้นโลกุตตระ จะมีอริยมรรค

---

๒๗ อุปสมฺปทาติ ปฏิลาโภ; ที.ม.อ. (บาลี) ๙๐/๖๙.

๒๘ อุปสมฺปทาติ อภินิกฺขมนโต ปฏฺฐาย ยาว อรหตฺตมคฺคา กุสลสฺส อุปฺปาทนญฺเจว อุปฺปาทิตสฺส จ ภาวนา; ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๒๔๗.

ก็ต้องมีนิมิตเครื่องหมายเป็นตัวนำมาก่อนคือ**สัมมาทิฏฐิ**[๒๙] สิ่งที่เป็นมูลฐานและเป็นที่รวมลงของกุศลธรรมทั้งหลาย คือ**ความไม่ประมาท** อยู่อย่างไม่ปราศจากสติ[๓๐]

สจิตฺตปริโยทปนํ - การทำจิตของตนให้สะอาดหมดจด สะอาดผ่องแผ้ว ไม่มีนิวรณ์หรือกิเลสอื่น ๆ อันเป็นมลทินเครื่องเศร้าหมองเกิดอีกต่อไป[๓๑] ซึ่งการทำให้จิตของตนสะอาดหมดจดผ่องแผ้วนั้น ทำได้ด้วยอรหัตตมรรค[๓๒]

ลักษณะจิตที่บริสุทธิ์สะอาดนี้ เป็นจิตของพระอรหันต์ ผู้ดำเนินตามมรรค ปฏิบัติตามสิกขาที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ เป็นความบริบูรณ์เต็มที่ของการไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อมนั่นเอง **กุศลชั้นสูงสุดคืออรหัตตมรรค เมื่อสมบูรณ์แล้ว ก็ละกิเลสได้ทั้งหมด** การปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า มุ่งเน้นทำจิตให้สะอาดบริสุทธิ์ หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย ถึงอาสวักขยญาณ

---

๒๙ ดูรายละเอียดใน สํ.ม. (บาลี) ๑๙/๑๑๐๗/๓๘๕, สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๐๗/๖๑๗.

๓๐ ดูรายละเอียดใน สํ.ม. (บาลี) ๑๙/๑๓๙/๓๙, สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๓๙/๗๒.

๓๑ สจิตฺตปริโยทปนนฺติ ปญฺจหิ นีวรเณหิ อตฺตโน จิตฺตสฺส โวทาปนํ; ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๒๔๗.

๓๒ สจิตฺตปริโยทปนนฺติ อตฺตโน จิตฺตโชตนํ ตํ ปน อรหตฺเตน โหติ; ที.ม.อ. (บาลี) ๙๐/๖๙.

ซึ่งเป็นจุดสุดท้ายของการฝึกปฏิบัติในพระพุทธศาสนา นับเริ่มจากได้ฟังพระธรรม มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ออกบวช ปฏิบัติตามลำดับสีลสังวร อินทรียสังวร สันโดษ มีสติสัมปชัญญะ ทำสมาธิ ฌาน อภิญญา ตามลำดับ จะมีจุดที่เป็นยอดสุดคืออาสวักขยญาณ ดังพระพุทธพจน์ว่า

ภิกษุนั้น **น้อมจิตไปเพื่ออาสวักขยญาณ** รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า "นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี้อาสวะ นี้อาสวสมุทัย นี้อาสวนิโรธ นี้อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา" เมื่อเธอรู้เห็นอยู่อย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า "ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป"[๓๓]

---

๓๓ ที.สี. (บาลี) ๙/๒๔๘/๘๔, ที.สี. (ไทย) ๙/๒๔๘/๘๔.

พระพุทธพจน์ว่า "ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป" ที่มีปรากฏในท้ายพระสูตรจำนวนมากนี้ แสดงถึงปัญญาพิจารณาของพระอรหันต์ ท่านได้บำเพ็ญกุศลเต็มสมบูรณ์จนเกิดอรหัตตมรรค มีนิพพานเป็นอารมณ์ เผาทำลายกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว จิตท่านหลุดพ้นจากอาสวะ ไม่มีกิเลสใด ๆ อีกต่อไป ไม่ต้องเจริญกุศล ไม่ต้องประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อให้เกิดอรหัตตมรรคอีก ไม่ต้องมาทำลายกิเลสอีก **กิจหน้าที่ทั้งมวลที่ทำมาตามลำดับ เจริญกุศลต่าง ๆ สมถะ วิปัสสนา ศีล สมาธิ ปัญญา รวมทั้งกุศลอื่น ๆ ทั้งหมด ก็เพื่อให้เกิดอรหัตตมรรคขึ้นทำลายกิเลสนี้เอง**

อริยสาวกทราบว่า จิตนั้นเป็นสิ่งปภัสสร ไม่ได้มีกิเลสเครื่องเศร้าหมองอยู่เป็นเจ้าเรือน กิเลสเป็นเพียงสิ่งที่จรเข้ามาภายหลังเท่านั้น เป็นสิ่งสามารถละและทำให้หมดสิ้นไปได้ หากอกุศลไม่สามารถละหรือทำให้หมดสิ้นไปได้ พระพุทธองค์ก็จะไม่ทรงสอนให้ละอกุศล กุศลที่เป็นสิ่งตรงข้ามและทำลายอกุศลได้ เป็นสิ่งที่บำเพ็ญทำให้เต็มสมบูรณ์ได้ หากกุศล

เป็นสิ่งที่ไม่สามารถบำเพ็ญได้ พระพุทธองค์ก็จะไม่ทรงสอนให้บำเพ็ญกุศล จึงมีการฝึกอบรมจิตให้ประกอบด้วยศีล สมาธิ ปัญญา ดังพระพุทธองค์ตรัสว่า

> จิตนี้ผุดผ่อง และจิตนั้นแลหลุดพ้นแล้วจากอุปกิเลสที่เกิดขึ้นมาภายหลัง อริยสาวกผู้ได้สดับย่อมทราบจิตนั้นตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เราจึงกล่าวว่า "อริยสาวกผู้ได้สดับย่อมมีการอบรมจิต"[๓๔]

เมื่อได้ฝึกหัดอบรมจนเป็นพระอรหันต์ ประกอบด้วย **อเสขธรรม ๑๐ ประการ** ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัมมาญาณ สัมมาวิมุตติ ด้วยอานุภาพของธรรมเหล่านี้ จะทำลายบาปอกุศลธรรมทั้งหลายได้หมดทุกประการ และกุศลธรรมทั้งหลายทุกประการก็ถึงความเจริญสมบูรณ์เต็มที่ คือสัมมาทิฏฐิย่อมทำลายมิจฉาทิฏฐิได้ และบาปอกุศลธรรมเป็นอเนกที่เกิดเพราะมิจฉาทิฏฐิเป็นปัจจัย ก็ถูกสัมมาทิฏฐิทำลายด้วยเช่นกัน กุศลธรรมเป็น

---

๓๔ องฺ.เอกก. (บาลี) ๒๐/๕๒/๙, องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๕๒/๑๐.

อเนกที่เกิดเพราะสัมมาทิฏฐิเป็นปัจจัย ก็ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์เต็มที่[๓๕] พระอรหันต์ผู้สมบูรณ์ด้วยธรรม จึงเป็นผู้มีจิตบริสุทธิ์ผุดผ่อง เลิศกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

เอตํ พุทฺธาน สาสนํ - ข้อปฏิบัติ ๓ อย่างนี้ ได้แก่ (๑) การไม่กระทำบาปทั้งปวง (๒) การทำกุศลให้ถึงพร้อม (๓) การชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้ว เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงให้โอวาทในที่ประชุมพระสาวกแบบเดียวกัน[๓๖]

การละบาปทั้งปวง ด้วยความสำรวมระมัดระวัง ปิดกั้นไม่ล่วงละเมิดด้วยสีลสังวร การทำกุศลให้ถึงพร้อมเต็มสมบูรณ์ด้วยสมถะและวิปัสสนา และทำจิตของตนให้สะอาดหมดจดผ่องแผ้วด้วยอรหัตตผล นี้เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย[๓๗]

---

๓๕ ดูรายละเอียดใน ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๑๔๒/๑๒๖-๑๒๗, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๔๒/๑๘๑.

๓๖ สพฺพพุทฺธานํ อยํ อนุสิฏฺฐิ; ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๒๔๘.

๓๗ อิติ สีลสํวเรน สพฺพปาปํ ปหาย สมถวิปสฺสนาหิ กุสลํ สมฺปาเทตฺวา อรหตฺตผเลน จิตฺตํ ปริโยทาเปตพฺพนฺติ เอตํ พุทฺธานํ สาสนํ โอวาโท อนุสิฏฺฐิ; ที.ม.อ. (บาลี) ๙๐/๖๙.

สรุปเนื้อความของพระคาถา ตามที่ท่านพระอรรถกถาจารย์อธิบาย ดังนี้

(๑) ทำให้ไม่มีบาปใด ๆ เกิดขึ้นในจิตตสันดานได้อีก ทำลายบาป ทำบาปให้หมดไป ทำให้ไม่มี ไม่ให้เกิดขึ้นอีกต่อไป ด้วยการดำเนินตามแนวอริยมรรคที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้

(๒) ทำกุศลทุกประการให้เกิดขึ้น ดูแลรักษา และทำให้เจริญงอกงาม จนเต็มบริบูรณ์ ตั้งแต่เริ่มต้น คือมีศรัทธามาปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า จนกระทั่งเกิดอรหัตตมรรค

(๓) อรหัตตมรรคเกิดขึ้น ทำให้เกิดวิชชาที่สมบูรณ์ ทำหน้าที่ทำลายกิเลสอวิชชา ทำจิตให้บริสุทธิ์สะอาดหมดจดอย่างแท้จริง

สรุปบาลีและคำอธิบายโดยย่อ ดังตาราง

ตารางที่ ๓.๑ แสดงบาลีคาถาโอวาทปาติโมกข์และคำอธิบายโดยย่อ

บาลีพระพุทธพจน์	คำอธิบาย
สพฺพปาปสฺส อกรณํ	ทำให้ไม่มีบาปอกุศลใด ๆ เกิดขึ้นในจิตตสันดานได้อีก ทำลายบาปอกุศลและทุจริตทั้งหลาย ทำบาปให้หมดไป ทำให้ไม่มี ไม่ให้เกิดขึ้นอีกต่อไป ด้วยการปฏิบัติตามแนวอริยมรรคที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้
กุสลสฺสูปสมฺปทา	ทำกุศลทุกประการให้เกิดขึ้น ดูแลรักษา และทำให้เจริญงอกงาม จนเต็มบริบูรณ์ เจริญศีล สมาธิ ปัญญา สมถะ วิปัสสนาจนกระทั่งเกิดอรหัตตมรรค

บาลีพระพุทธพจน์	คำอธิบาย
สจิตฺตปริโยทปนํ	อรหัตตมรรคเกิดขึ้น ทำให้เกิดวิชชาที่สมบูรณ์ ทำหน้าที่ทำลายอวิชชาและกิเลสทั้งปวง ทำจิตให้บริสุทธิ์สะอาดหมดจดอย่างแท้จริง
เอตํ พุทฺธาน สาสนํ	ข้อปฏิบัติ ๓ อย่างนี้ เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงให้โอวาทในที่ประชุมพระอรหันตสาวกแบบเดียวกันนี้

จากพระคาถาแรกในโอวาทปาติโมกข์นี้ แสดงถึงความยิ่งใหญ่และพิเศษแห่งคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย สมเป็นโอวาทธรรมของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้หมดจดจากกิเลส แสดงในท่ามกลางชุมนุมพระอรหันตสาวกผู้หมดจดจากกิเลสโดยแท้

๘

การจัดหมวดหมู่พระพุทธพจน์

พระพุทธพจน์ทั้งหมดนั้น พระอรรถกถาจารย์ได้จัดแบ่งไว้หลายแบบ ในตอนเริ่มต้นของคัมภีร์อรรถกถาทั้งพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ท่านได้เล่ารายละเอียดวิธีการรวบรวมพระพุทธพจน์เริ่มตั้งแต่การสังคายนาครั้งที่ ๑ และนำสืบต่อกันมา[๑] และท่านได้จัดหมวดหมู่พระพุทธพจน์ทั้งหมดไว้ ๗ แบบ ดังนี้

พระพุทธพจน์ทั้งหมดมี ๑ อย่าง คือ รส

พระพุทธพจน์ทั้งหมดมี ๒ อย่าง คือ ธรรมและวินัย

---

๑ ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) หน้า ๕-๙๕, ที.สี.อ. (บาลี) หน้า ๓-๒๖, อภิ.สงฺ.อ. (บาลี) หน้า ๓-๒๘.

พระพุทธพจน์ทั้งหมดมี ๓ อย่าง คือ ปฐมพุทธพจน์ มัชฌิมพุทธพจน์ และปัจฉิมพุทธพจน์

พระพุทธพจน์ทั้งหมดมี ๓ อย่าง คือ ปิฎก

พระพุทธพจน์ทั้งหมดมี ๕ อย่าง คือ นิกาย

พระพุทธพจน์ทั้งหมดมี ๙ อย่าง คือ องค์ประกอบ

พระพุทธพจน์ทั้งหมดมี ๘๔,๐๐๐ อย่าง คือ พระธรรมขันธ์[๒]

และท่านได้อธิบายเพิ่มเติมไว้ดังนี้

ก. พระพุทธพจน์ทั้งหมดมี ๑ อย่าง

พระพุทธพจน์ทั้งหมดในระหว่างตั้งแต่พระผู้มีพระภาคตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณจนกระทั่งเสด็จปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ พระพุทธพจน์ที่พระองค์ตรัสพร่ำสอนเทวดา มนุษย์ นาค และยักษ์เป็นต้น

---

๒ ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) หน้า ๑๖.

ทรงประกาศไว้ตลอด ๔๕ พรรษา **พระพุทธพจน์นั้นทั้งหมดมีรสเดียวคือวิมุตติรสเท่านั้น**[๓] คำว่า วิมุตติรส นี้หมายถึงอรหัตตผลอันเป็นสภาวะที่น่ายินดี มีวิมุตติเป็นสมบัติ เพราะเป็นการสำเร็จผลขั้นเลิศสุด หรือความหลุดพ้นอันเป็นกิจหน้าที่ เพราะทำให้ถึงความหลุดพ้นอย่างเด็ดขาดแห่งกิเลสทั้งหลาย[๔] วิมุตตินี้เป็นแก่นของการประพฤติพรหมจรรย์ตามคำสอนของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า[๕] และธรรมทั้งหลายทั้งปวงมีวิมุตติเป็นแก่นสาร[๖]

---

๓ ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) หน้า ๑๖.

๔ บาลีว่า วิมุตฺติรสนฺติ อรหตฺตผลสฺสาทํ วิมุตฺติสมฺปตฺติกํ วา อคฺคผลนิปฺผาทนโต วิมุตฺติกิจฺจํ วา กิเลสานํ อจฺจนฺตวิมุตฺติสมฺปาทนโต; สารตฺถ.ฏีกา (บาลี) ๑/๗๙.

๕ (๑) ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นกิ่งและใบของพรหมจรรย์ (๒) ความสมบูรณ์ด้วยศีลเป็นสะเก็ดของพรหมจรรย์ (๓) ความสมบูรณ์ด้วยสมาธิเป็นเปลือกของพรหมจรรย์ (๔) ญาณทัสสนะเป็นกระพี้ของพรหมจรรย์ (๕) เจโตวิมุตติที่ไม่กำเริบเป็นแก่นของพรหมจรรย์; ดูรายละเอียดใน ม.มู. (บาลี) ๑๒/๓๐๗-๓๑๑/๒๗๒-๒๘๐, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๐๗-๓๑๑/๓๔๐-๘.

๖ (๑) บาลีว่า วิมุตฺติสารา สพฺเพ ธมฺมา; ดูรายละเอียดใน องฺ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๕๘/๘๕, องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๕๘/๑๒๖.

ข. พระพุทธพจน์ทั้งหมดมี ๒ อย่าง

พระพุทธพจน์ทั้งหมดถึงการนับว่าเป็น (๑) ธรรม (๒) วินัย พระวินัยปิฎกเป็นวินัย พระพุทธพจน์ที่เหลือเป็นธรรม[๗] **พระพุทธพจน์ที่ชื่อว่าวินัยเพราะกำจัดกิเลส และชื่อว่าธรรมเพราะรักษาผู้ปฏิบัติตามคำสอนไม่ให้ตกไปในอบายเป็นต้น**[๘] ธรรมกับวินัยนี้เป็นสิ่งที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ว่าเป็นศาสดาแทนเมื่อพระองค์ล่วงลับไป[๙]

ค. พระพุทธพจน์ทั้งหมดมี ๓ อย่าง นัยที่ ๑

พระพุทธพจน์ทั้งหมดมี ๓ อย่าง คือ ปฐมพุทธพจน์ มัชฌิมพุทธพจน์ และปัจฉิมพุทธพจน์

ในพระพุทธพจน์ ๓ ประเภทนั้น พระดำรัสว่า

เราตามหานายช่างผู้สร้างเรือน เมื่อไม่พบ
จึงท่องเที่ยวไปในสงสารเป็นอเนกชาติ
เพราะการเกิด เป็นทุกข์อยู่ร่ำไป

---

๗ ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) หน้า ๑๖.

๘ บาลีว่า สพฺพมฺปิ พุทฺธวจนํ กิเลสวินยเนน วินโย, ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมาเน อปายปตนาทิโต ธารเณน ธมฺโม จ โหติ; สารตฺถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๗๙.

๙ บาลีว่า โย โว อานนฺท มยา ธมฺโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญตฺโต, โส โว มมจฺจเยน สตฺถา; ดูรายละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๖/๑๓๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

นายช่างเอ๋ย เราพบท่านแล้ว
ท่านจะสร้างเรือนไม่ได้อีก
จันทันทุกซี่ของท่าน เราหักแล้ว
ยอดเรือนเราก็รื้อแล้ว
จิตของเราถึงธรรมปราศจากเครื่องปรุงแต่งแล้ว
เราได้บรรลุธรรมเป็นที่สิ้นตัณหาแล้ว[๑๐]

นี่เป็น**ปฐมพุทธพจน์** คือพระพุทธพจน์ที่พระพุทธองค์ตรัสเป็นครั้งแรก

พระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสในเวลาเสด็จปรินิพพานว่า "ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนเธอทั้งหลาย สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลาย จงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด"[๑๑] นี่เป็น**ปัจฉิมพุทธพจน์** คือพระพุทธพจน์ที่พระพุทธองค์ตรัสเป็นครั้งสุดท้าย

พระดำรัสที่ตรัสไว้ระหว่างพระพุทธพจน์ทั้ง ๒ นี้ เป็นมัชฌิมพุทธพจน์ คือพระพุทธพจน์ที่พระพุทธองค์ตรัสในท่ามกลาง[๑๒]

---

๑๐ ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๕๓-๑๕๔/๔๔, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๓-๑๕๔/๗๙-๘๐.
๑๑ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๘/๑๓๕, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๘/๑๖๖.
๑๒ ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) หน้า ๑๖-๑๗.

ง. พระพุทธพจน์ทั้งหมดมี ๓ อย่าง นัยที่ ๒

พระพุทธพจน์ทั้งหมดมี ๓ อย่างโดยจัดแยกเป็นปิฎก

ในปิฎก ๓ ประเภทนั้น พระพุทธพจน์คือปาติโมกข์ ๒ วิภังค์ ๒ ขันธกะ ๒๒ และปริวาร ๑๖ ประมวลพระพุทธพจน์ที่สังคายนาครั้งที่ ๑ และที่สังคายนาในภายหลังต่อมาทั้งหมดเข้าด้วยกัน นี้เป็น**พระวินัยปิฎก**

พระพุทธพจน์ คือ

ทีฆนิกายซึ่งเป็นที่รวมพระสูตร ๓๔ พระสูตร มีพรหมชาลสูตรเป็นต้น

มัชฌิมนิกายซึ่งเป็นที่รวมพระสูตร ๑๕๒ พระสูตร มีมูลปริยายสูตรเป็นต้น

สังยุตตนิกายอันเป็นที่รวมพระสูตร ๗,๗๖๒ พระสูตร มีโอฆตรณสูตรเป็นต้น

อังคุตตรนิกายซึ่งเป็นที่รวมพระสูตร ๙,๕๕๗ พระสูตร มีจิตตปริยาทานสูตรเป็นต้น

ขุททกนิกาย ๑๕ ประเภท ได้แก่ ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิบาต วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา ชาดก นิทเทส ปฏิสัมภิทามรรค อปทาน พุทธวงศ์ และจริยาปิฎก

นี้เป็น**พระสุตตันตปิฎก**[๑๓]

พระพุทธพจน์ คือธัมมสังคหะ วิภังค์ ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก ปัฏฐาน นี้เป็น**พระอภิธรรมปิฎก**

ในปิฎก ๓ ปิฎกนั้น ที่ได้ชื่อว่า**วินัย** เพราะเหตุผลดังนี้ (๑) มีนัยต่าง ๆ เป็นต้นว่า ปาติโมกขุทเทส ๕ กองอาบัติ ๗ มีปาราชิกเป็นต้น มาติกาและวิภังค์ (๒) มีนัยที่พิเศษ ได้แก่ อนุบัญญัติ มีประโยชน์ในการทำให้มั่นคงและผ่อนผัน (๓) ฝึกกายและวาจา เพราะห้ามความประพฤติอันไม่เหมาะสมทางกายและวาจา[๑๔]

---

๑๓ ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) หน้า ๑๗-๑๘.

๑๔ คาถาสรุปเนื้อความของวินัยมีว่า
วิวิธวิเสสนยตฺตา วินยนโต เจว กายวาจานํ
วินยตฺถวิทูหิ อยํ วินโย วินโยติ อกฺขาโต.
ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) หน้า ๑๘.

ที่ได้ชื่อว่า**สุตตะ** เพราะเหตุผลดังนี้ (๑) เพราะบ่งถึงประโยชน์ มีประโยชน์ตน และประโยชน์ผู้อื่นเป็นต้น (๒) เพราะเป็นเนื้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว พระองค์ตรัสอนุโลมตามอัธยาศัยของเวไนยสัตว์ (๓) เพราะเผล็ดประโยชน์ออกมาให้เหมือนข้าวกล้าเผล็ดผลออกมา (๔) เพราะหลั่งประโยชน์ไหลออกมาให้เหมือนแม่โคนมหลั่งน้ำนม (๕) เพราะป้องกันรักษาประโยชน์เหล่านั้นไว้เป็นอย่างดี (๖) เพราะเปรียบกับเส้นด้ายสำหรับร้อยเนื้อธรรมไว้ไม่ให้กระจัดกระจาย ใช้เป็นประมาณของวิญญูชนทั้งหลาย เหมือนเส้นด้ายใช้เป็นประมาณของช่างถากทั้งหลาย เนื้อความทั้งหลายที่ท่านรวบรวมไว้ด้วยสูตรนี้ก็ฉันนั้น ย่อมไม่เรี่ยราย ไม่กระจัดกระจายไป เหมือนดอกไม้ทั้งหลายที่คุมไว้ด้วยเส้นด้ายย่อมไม่เรี่ยราย ไม่กระจัดกระจายไป[๑๕]

---

๑๕ คาถาสรุปเนื้อความของสุตตะมีว่า

อตฺถานํ สูจนโต สุวุตฺตโต สวนโต สูทนโต
สุตฺตาณา สุตฺตสภา- คโต จ สุตฺตํ สุตฺตนฺติ อกฺขาตํ.

ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) หน้า ๑๗-๑๘.

ที่ได้ชื่อว่า**อภิธรรม** เพราะเหตุผลดังนี้ (๑) ธรรมที่มีความเจริญเป็นไปเพื่อถึงความเจริญ (๒) ธรรมที่ควรกำหนดโดยความเป็นอารมณ์ (๓) ธรรมที่ควรบูชาเป็นระดับเสกขะเป็นต้น (๔) ธรรมที่กำหนดแยกแยะละเอียดโดยสภาวะแต่ละอย่าง (๕) ธรรมที่ยิ่งใหญ่เป็นระดับมหัคคตะเป็นต้น[๑๖]

ท่านพระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายพระพุทธพจน์ทั้งหมดที่จัดเป็น ๓ ปิฎก แสดงให้เห็นลักษณะของพระพุทธพจน์ที่แตกต่างกันในแต่ละปิฎก ได้แก่ อาณาเทศนา โวหารเทศนา และปรมัตถเทศนา, ยถาปราธสาสน์ ยถานุโลมสาสน์ และยถาธัมมสาสน์, สังวราสังวรกถา ทิฏฐิวินิเวฐนกถา และนามรูปปริจเฉทกถา, สิกขา ๓, ปหาน ๓, สมบัติ ๓ และวิบัติ ๓ ตามลำดับ โดยท่านให้เหตุผลประกอบดังนี้

---

๑๖ คาถาสรุปเนื้อความของอภิธรรมมีว่า
ยํ เอตฺถ วุฑฺฒิมนฺโต สลกฺขณา ปูชิตา ปริจฺฉินฺนา
วุตฺตาธิกา จ ธมฺมา อภิธมฺโม เตน อกฺขาโต.
ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) หน้า ๑๘.

พระวินัยปิฎกเป็นอาณาเทศนา เพราะพระผู้มีพระภาคผู้ควรแก่อาณา ทรงแสดงไว้โดยความเป็นผู้มากด้วยอาณา พระสุตตันตปิฎกเป็นโวหารเทศนา เพราะพระผู้มีพระภาคผู้ฉลาดในโวหาร ทรงแสดงไว้โดยความเป็นผู้มากด้วยโวหาร พระอภิธรรมปิฎกเป็นปรมัตถเทศนา เพราะพระผู้มีพระภาคผู้ฉลาดในปรมัตถ์ ทรงแสดงไว้โดยความเป็นผู้มากด้วยปรมัตถ์[๑๗]

พระวินัยปิฎกเป็นยถาปราธสาสน์ เพราะในปิฎกนี้ พระผู้มีพระภาคทรงสั่งสอนเหล่าสัตว์ ผู้มีความผิดมากน้อยตามสมควรแก่ความผิด พระสุตตันตปิฎกเป็นยถานุโลมสาสน์ เพราะในปิฎกนี้ พระผู้มีพระภาคทรงสั่งสอนเหล่าสัตว์ผู้มีอัธยาศัย อนุสัย จริยา และอธิมุตติแตกต่างกันตามสมควร พระอภิธรรมปิฎกเป็นยถาธัมมสาสน์ เพราะในปิฎกนี้ พระผู้มีพระภาคทรงสั่งสอนเหล่าสัตว์ผู้มีความสำคัญผิดในสภาวธรรมที่เป็นเพียงกองธรรมว่า “เรา” “ของเรา” ตามสภาวธรรม[๑๘]

---

๑๗ ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) หน้า ๒๑.
๑๘ ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) หน้า ๒๑.

พระวินัยปิฎกเป็นสังวราสังวรกถา เพราะในปิฎกนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสความสำรวมน้อยใหญ่ที่เป็นฝ่ายตรงกันข้ามกับอัชฌาจารไว้ พระสุตตันตปิฎกเป็นทิฏฐิวินิเวฐนกถา เพราะในปิฎกนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสการคลี่คลายทิฏฐิอันเป็นฝ่ายตรงกันข้ามกับทิฏฐิ ๖๒ ไว้ พระอภิธรรมปิฎกเป็นนามรูปปริจเฉทกถา เพราะในปิฎกนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสการกำหนดนามและรูปอันเป็นปฏิปักษ์ต่อราคะเป็นต้นไว้[๑๙]

โดยลักษณะพิเศษ พระผู้มีพระภาคตรัสอธิสีลสิกขาไว้ในพระวินัยปิฎก ตรัสอธิจิตตสิกขาไว้ในพระสุตตันตปิฎก ตรัสอธิปัญญาสิกขาไว้ในพระอภิธรรมปิฎก[๒๐]

พระผู้มีพระภาคตรัสวีติกกมปหานไว้ในพระวินัยปิฎก เพราะศีลเป็นปฏิปักษ์ต่อวีติกกมกิเลส ตรัสปริยุฏฐานปหานไว้ในพระสุตตันตปิฎก เพราะสมาธิเป็นปฏิปักษ์ต่อปริยุฏฐานกิเลส ตรัสอนุสัยปหานไว้ในพระอภิธรรมปิฎก เพราะปัญญาเป็นปฏิปักษ์ต่ออนุสัยกิเลส

---

๑๙ ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) หน้า ๒๑.

๒๐ ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) หน้า ๒๑.

พระผู้มีพระภาคตรัสตทังคปหานไว้ในพระวินัยปิฎก ตรัสวิกขัมภนปหานและสมุจเฉทปหานไว้ในพระสุตตันตปิฎกกับพระอภิธรรมปิฎก

พระผู้มีพระภาคตรัสทุจจริตสังกิเลสปหานไว้ในพระวินัยปิฎก ตรัสตัณหาสังกิเลสปหานกับทิฏฐิสังกิเลสปหานไว้ในพระสุตตันตปิฎกกับพระอภิธรรมปิฎก[๒๑]

สมบัติในปิฎก ๓ มีดังนี้ คือ ภิกษุผู้ปฏิบัติดีในพระวินัย อาศัยศีลสมบัติย่อมบรรลุวิชชา ๓ เพราะพระผู้มีพระภาคตรัสประเภทแห่งวิชชา ๓ ไว้ในพระวินัยนั้น ภิกษุผู้ปฏิบัติดีในพระสูตร อาศัยสมาธิสมบัติย่อมบรรลุอภิญญา ๖ เพราะพระผู้มีพระภาคตรัสประเภทแห่งอภิญญา ๖ ไว้ในพระสูตรนั้น ภิกษุผู้ปฏิบัติดีในพระอภิธรรม อาศัยปัญญาสมบัติย่อมบรรลุปฏิสัมภิทา ๔ เพราะพระผู้มีพระภาคตรัสประเภทแห่งปฏิสัมภิทา ๔ ไว้ในพระอภิธรรมนั้น[๒๒]

---

๒๑ ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) หน้า ๒๑.
๒๒ ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) หน้า ๒๔.

วิบัติในปิฎก ๓ มีดังนี้ คือ ภิกษุผู้ปฏิบัติไม่ดีในพระวินัย มีความเข้าใจว่าไม่มีโทษในการสัมผัสอุปาทินนรูปเป็นต้น ที่พระผู้มีพระภาคทรงห้ามไว้ เสมอเหมือนกับการสัมผัสวัตถุมีเครื่องปูลาดและเครื่องนุ่งห่มอันมีสัมผัสเป็นสุขที่ทรงอนุญาตไว้เป็นต้น ดังที่พระอริฏฐะกล่าวว่า "เรารู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้ว จนกระทั่งว่าธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็นธรรมก่ออันตราย ก็หาสามารถก่ออันตรายแก่ผู้ซ่องเสพได้จริงไม่"[๒๓] แต่นั้นก็จะถึงความเป็นคนทุศีล ภิกษุผู้ปฏิบัติไม่ดีในพระสูตร เมื่อไม่รู้คำอธิบายในพระพุทธพจน์เป็นต้นว่า "ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่"[๒๔] ย่อมถือผิด ที่พระผู้มีพระภาคทรงหมายถึงตรัสไว้ว่า "บุคคลชื่อว่ากล่าวตู่เราด้วยทิฏฐิที่ยึดถือไว้ผิด ชื่อว่าทำลายตนเอง และชื่อว่าประสบสิ่งมิใช่บุญเป็นอันมาก"[๒๕] แต่นั้นย่อมถึงความเป็นคนมิจฉาทิฏฐิ ภิกษุผู้ปฏิบัติไม่ดีในพระอภิธรรม เมื่อคิดธรรมพล่านไป ย่อมคิดถึงเรื่องอจินไตย แต่นั้นย่อมถึงความฟุ้งซ่านแห่งจิต

---

๒๓ ม.มู. (บาลี) ๑๒/๒๓๔/๑๙๖, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๓๔/๒๔๕.
๒๔ องฺ.จตุกฺก. (บาลี) ๒๑/๕/๖, องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๕/๗.
๒๕ ม.มู. (บาลี) ๑๒/๒๓๖/๑๙๙, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๓๖/๒๕๐.

สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย อจินไตย ๔ ประการนี้ บุคคลไม่ควรคิด ใครคิดพึงมีส่วนแห่งความเป็นบ้า ความเดือดร้อน"[๒๖]

ภิกษุผู้ปฏิบัติไม่ดีในพระวินัย พระสูตรและพระอภิธรรมเหล่านี้ ย่อมถึงวิบัติ มีความเป็นคนทุศีล เป็นคนมิจฉาทิฏฐิ และความฟุ้งซ่านแห่งจิตตามลำดับ[๒๗]

ตารางที่ ๔.๑ แสดงลักษณะพิเศษของปิฎก ๓

ปิฎก	พระวินัยปิฎก	พระสุตตันตปิฎก	พระอภิธรรมปิฎก
เทศนา	อาณาเทศนา	โวหารเทศนา	ปรมัตถเทศนา
สาสน์	ยถาปราธสาสน์	ยถานุโลมสาสน์	ยถาธัมมสาสน์
กถา	สังวราสังวรกถา	ทิฏฐิวินิเวฐนกถา	นามรูปปริจเฉทกถา

๒๖ องฺ.จตุกฺก. (บาลี) ๒๑/๗๗/๙๑, องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๗๗/๑๒๒.
๒๗ ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) หน้า ๒๔.

ปิฎก	พระวินัยปิฎก	พระสุตตันตปิฎก	พระอภิธรรมปิฎก
สิกขา	อธิสีลสิกขา	อธิจิตตสิกขา	อธิปัญญาสิกขา
ปหาน	วีติกกมปหาน	ปริยุฏฐานปหาน	อนุสัยปหาน
ปหาน (อีกนัยหนึ่ง)	ตทังคปหาน	วิกขัมภนปหาน	สมุจเฉทปหาน
ปหาน (อีกนัยหนึ่ง)	ทุจจริตสังกิเลสปหาน	ตัณหาสังกิเลสปหาน	ทิฏฐิสังกิเลสปหาน
สมบัติ	วิชชา ๓	อภิญญา ๖	ปฏิสัมภิทา ๔
วิบัติ	ทุศีล	มิจฉาทิฏฐิ	ความฟุ้งซ่านแห่งจิต

จ. พระพุทธพจน์ทั้งหมดมี ๕ อย่าง

พระพุทธพจน์ทั้งหมดมี ๕ นิกาย ได้แก่ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกาย

(๑) ทีฆนิกาย คือนิกายที่รวมพระสูตรขนาดยาวมี ๓๔ สูตร มีพรหมชาลสูตรเป็นต้น

(๒) มัชฌิมนิกาย คือนิกายที่รวมพระสูตรขนาดปานกลาง มี ๑๕ วรรค จำนวน ๑๕๒ สูตร มีมูลปริยายสูตรเป็นต้น

(๓) สังยุตตนิกาย คือนิกายที่รวมพระสูตรซึ่งจัดเป็นสังยุตมีเทวตาสังยุตเป็นต้น จำนวน ๗,๗๖๒ สูตร มีโอฆตรณสูตรเป็นต้น

(๔) อังคุตตรนิกาย คือนิกายที่รวมพระสูตรซึ่งจัดตามหัวข้อธรรมเพิ่มขึ้นนิบาตละ ๑ ข้อ จำนวน ๙,๕๕๗ สูตร มีจิตตปริยาทานสูตรเป็นต้น

(๕) ขุททกนิกาย คือพระพุทธพจน์ที่เหลือจาก ๔ นิกายทั้งหมด พระวินัยปิฎกและพระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด รวมทั้งพระพุทธพจน์ ๑๕ ประเภท ได้แก่ ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิบาต วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา ชาดก นิทเทส ปฏิสัมภิทามรรค อปทาน พุทธวงศ์ และจริยาปิฎก[๒๘]

---

๒๘ ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) หน้า ๒๕-๒๖.

ฉ. พระพุทธพจน์ทั้งหมดมี ๙ อย่าง

พระพุทธพจน์ทั้งหมดมี ๙ ประการ ได้แก่ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัพภูตธรรม และเวทัลละ

(๑) สุตตะ คืออุภโตวิภังค์ นิทเทส ขันธกะ ปริวาร มงคลสูตร รัตนสูตร นาลกสูตร และตุวัฏฏกสูตรในสุตตนิบาต และพระดำรัสอย่างอื่นของพระตถาคตที่ชื่อว่าสุตตะ

(๒) เคยยะ คือพระสูตรที่มีคาถาทั้งหมด ว่าโดยพิเศษคือสคาถวรรคทั้งหมดในสังยุตตนิกาย

(๓) เวยยากรณะ คือพระอภิธรรมปิฎกทั้งสิ้น พระสูตรที่ไม่มีคาถา และพระพุทธพจน์แม้อื่นที่ไม่ได้สงเคราะห์เข้ากับองค์ ๘ พึงทราบว่าเวยยากรณะ

(๔) คาถา คือธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา และคาถาล้วน ๆ ที่ไม่เรียกชื่อว่าพระสูตร ในสุตตนิบาต

(๕) อุทาน คือพระสูตร ๘๒ สูตรที่เป็นคาถาซึ่งเกิดจากโสมนัสสญาณของพระพุทธเจ้า

(๖) อิติวุตตกะ คือพระสูตร ๑๑๐ สูตรที่เป็นไปโดยนัยว่า แท้จริง พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้แล้วเป็นต้น[๒๙]

(๗) ชาดก คือชาดก ๕๕๐ มีอปัณณกชาดกเป็นต้น

(๘) อัพภูตธรรม คือพระสูตรที่เกี่ยวกับอัจฉริยอัพภุตธรรมทั้งหมด ซึ่งเป็นไปโดยนัยเป็นต้นว่า "ภิกษุทั้งหลาย ความเป็นอัจฉริยะไม่เคยปรากฏ ๔ ประการนี้มีอยู่ในอานนท์"[๓๐]

(๙) เวทัลละ คือพระสูตรทุกสูตรที่ถามแล้วได้ความปลาบปลื้มใจและความยินดี มีจูฬเวทัลลสูตร มหาเวทัลลสูตร สัมมาทิฏฐิสูตร สักกปัญหสูตร สังขารภาชนียสูตร และมหาปุณณมสูตรเป็นต้น[๓๑]

ช. พระพุทธพจน์ทั้งหมดมี ๘๔,๐๐๐ อย่าง

พระพุทธพจน์ทั้งปวงจำแนกออกเป็น ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ดังที่ท่านพระอานนท์แสดงไว้ว่า

---

๒๙ บาลีว่า วุตฺตํ เหตํ ภควตา; ขุ.อิติ. เล่ม ๒๕.

๓๐ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๐๙/๑๒๗, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๙/๑๕๕.

๓๑ ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) หน้า ๒๖.

“เราได้เรียนมาจากพระพุทธเจ้า ๘๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์

จากภิกษุ ๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์

จึงรวมธรรมที่เราช่ำชองคล่องปากได้ ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์”[๓๒]

ท่านพระอรรถกถาจารย์ได้แสดงลักษณะการนับธรรมขันธ์ดังนี้คือ ในพระสุตตันตปิฎก พระสูตรที่มีอนุสนธิเดียว จัดเป็น ๑ พระธรรมขันธ์ พระสูตรที่มีหลายอนุสนธิก็นับพระธรรมขันธ์ตามจำนวนอนุสนธิ คำถามปัญหาในพระพุทธพจน์ที่ประพันธ์ไว้เป็นคาถานับเป็น ๑ พระธรรมขันธ์ คำวิสัชชนาก็นับเป็น ๑ พระธรรมขันธ์, ในพระอภิธรรมปิฎก การจำแนกเป็นติกะและทุกะแต่ละหมวด และการจำแนกเป็นจิตตวาระแต่ละหมวด นับเป็น ๑ พระธรรมขันธ์, ในพระวินัยปิฎก วัตถุ มาติกา บทภาชนีย์ อันตราบัติ อาบัติ อนาบัติ และมีติกปริจเฉท ในวัตถุเป็นต้นนั้น แต่ละส่วนเป็นอย่างละหนึ่งพระธรรมขันธ์[๓๓]

---

๓๒ ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๐๒๗/๓๙๙, ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๐๒๗/๕๐๘.

๓๓ ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) หน้า ๒๗.

สรุปว่า ท่านพระอรรถกถาจารย์ได้จำแนกพระพุทธพจน์ทั้งหมดออกเป็นหลายแบบ เน้นจัดตามลักษณะของพระพุทธพจน์เป็นหลัก เอาพระพุทธพจน์ลักษณะเดียวกันจัดเป็นกลุ่มเดียวกัน ท่านจัดหมวดหมู่พระพุทธพจน์ทั้งหมดไว้ ๗ รูปแบบ ดังนี้

๑. จัดตามวัตถุประสงค์หลักของคำสอน พระพุทธพจน์ทั้งหมดมี ๑ คือ วิมุตติรส

๒. จัดตามลักษณะของคำสอนโดยเป็นสภาวะที่รักษาผู้ปฏิบัติธรรมไม่ให้ตกไปทางต่ำ มีแต่สูงเจริญก้าวหน้าขึ้นไปโดยฝ่ายเดียว และเป็นสิ่งกำจัดทำลายกิเลส พระพุทธพจน์ทั้งหมดมี ๒ คือ ธรรม และวินัย

๓. จัดตามช่วงเวลาในการแสดงธรรมของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระพุทธพจน์ทั้งหมดมี ๓ คือ ปฐมพุทธพจน์ มัชฌิมพุทธพจน์ และปัจฉิมพุทธพจน์

๔. จัดตามเนื้อหาหลักของพระพุทธพจน์ อันประกอบด้วยส่วนที่ว่าด้วยเรื่องวินัยบัญญัติกฎระเบียบต่าง ๆ ส่วนที่ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่เหมาะสมกับบุคคลนั้น ๆ ในสถานที่นั้น ๆ ในเวลานั้น ๆ และส่วนที่ว่าด้วยเนื้อธรรมล้วน ๆ พระพุทธพจน์ทั้งหมดมี ๓ คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก

๕. จัดตามปริมาณเนื้อหาพระพุทธพจน์ที่ทรงแสดงยาวหรือสั้น และจัดตามหมวดหมู่ธรรม พระพุทธพจน์ทั้งหมดมี ๕ คือ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกาย

๖. จัดตามลักษณะองค์ประกอบของพระพุทธพจน์ เป็นแบบสูตร แบบทำนองเสนาะ แบบอธิบายเป็นคำร้อยแก้ว แบบคาถา เป็นอุทานของพระพุทธเจ้า เป็นคำที่พระสาวกนำมาสอนต่อ เป็นประวัติการบำเพ็ญบารมี แสดงธรรมอันน่าอัศจรรย์ และการถามตอบ พระพุทธพจน์ทั้งหมดมี ๙ คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัพภูตธรรม และเวทัลละ

๗. จัดตามจำนวนหัวข้อธรรม พระพุทธพจน์ทั้งหมดมี ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์

บรรณานุกรม

(๑) หนังสือภาษาบาลี-ไทย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฏกํ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

_______. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_______. **อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอฏฺฐกถา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๓๓.

_______. **ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฎีกา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๓๖.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **ธัมมปทัฏฐกถาบาลี**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

(๒) ดุษฎีนิพนธ์

สุภีร์ ทุมทอง. "การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการอธิบายพระพุทธพจน์ตามแนวเนตติปกรณ์" **ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑.

สำหรับท่านที่มีความต้องการที่จะขอรับหนังสือ หรือ ซีดี/ดีวีดี ของอาจารย์สุภีร์ ทุมทอง สามารถดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ในเว็บไซต์ www.ajsupee.com หรือท่านสามารถดำเนินการตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

(๑) ขอรับได้ฟรี ผ่านระบบขอรับสื่อธรรมะออนไลน์ จากเว็บไซต์ www.ajsupee.com ซึ่งท่านสามารถขอรับหนังสือได้ครั้งละ ๕ เล่ม และ ซีดี/ดีวีดี ได้ครั้งละ ๘ แผ่น โดยการเลือกหนังสือ หรือ ซีดี/ดีวีดี ที่ต้องการผ่านระบบขอรับหนังสือออนไลน์ ยืนยันการขอรับ และกรอกชื่อที่อยู่ผู้รับ ซึ่งสามารถตรวจสอบสถานะการส่งได้ผ่านทางหน้าเว็บไซต์

(๒) ขอรับได้ฟรีทางไปรษณีย์ ซึ่งท่านสามารถขอรับหนังสือได้ครั้งละ ๕ เล่ม และ ซีดี/ดีวีดี ได้ครั้งละ ๘ แผ่น โดยการส่งชื่อ-นามสกุล ที่อยู่ของผู้รับ, ชื่อหนังสือ, ชื่อซีดี/ดีวีดี ที่ต้องการ พร้อมทั้งระบุวัตถุประสงค์ในการขอรับสื่อธรรมะไปที่อีเมล์ : suriyan2t@gmail.com หรือทาง Line ID : ajsupee.com หากมีข้อสงสัย สามารถติดต่อสอบถามรายละเอียดเพิ่มเติมได้ที่คุณสุริยัน โทร. ๐๘-๐๕๕๓-๕๕๕๓

(๓) ติดต่อขอรับได้ที่ชมรมจริยธรรม ตึกประสาทวิทยาชั้น ๒ โรงพยาบาลศรีธัญญา อ.เมือง จ.นนทบุรี โทร. ๐๒-๙๖๘-๙๙๕๔ ติดต่อคุณสุคนธ์

(๔) ติดต่อขอรับได้จากชมรมกัลยาณธรรม ตามรายละเอียดในเว็บไซต์ http://www.kanlayanatam.com

ประวัติ

อาจารย์สุภีร์ ทุมทอง

วันเดือนปีเกิด

๑๓ พฤษภาคม ๒๕๑๕
บ้านหนองฮะ ต.หนองฮะ อ.สำโรงทาบ จ.สุรินทร์

การศึกษา

- เปรียญธรรม ๔ ประโยค
- ประกาศนียบัตรบาลีใหญ่ วัดท่ามะโอ จ.ลำปาง
- ปริญญาตรี วิศวกรรมศาสตรบัณฑิต สาขาวิศวกรรมไฟฟ้า มหาวิทยาลัยขอนแก่น
- ปริญญาโท พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ปริญญาเอก พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

งานปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๖๒)

- กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิวิทยาลัยสงฆ์ มจร. วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส จ.นครปฐม
- วิปัสสนาจารย์ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทยฯ
- อาจารย์สอนพิเศษปริญญาตรี วิชาพระอภิธรรมปิฎก และปริญญาโท สาขาวิปัสสนาภาวนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส จ.นครปฐม และห้องเรียนวัดพิชัยญาติการาม
- บรรยายธรรมตามสถานที่ต่าง ๆ ทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด
- เผยแผ่ธรรมทางเว็บไซต์ www.ajsupee.com

รายชื่อผู้ร่วมบริจาค

ที่	ชื่อ - นามสกุล	จำนวนเงิน
๑	ผู้ฟังธรรม บ้านจิตสบาย ๑๔ ม.ค. ๖๑	๑,๐๙๐
๒	คุณธิดา แฮมเมอร์เล่	๑๐,๐๐๐
๓	คุณสุพัตรา ดวงมณี	๕๐๐
๔	คุณสุนทรี โกฉิม	๕๐๐
๕	ไม่ออกนาม	๑,๐๐๐
๖	คุณชมภู กาญจนาทร และครอบครัว	๑,๐๐๐
๗	ผู้เข้าปฏิบัติ ยุวพุทธิกสมาคมฯ ๒๔-๒๘ ก.พ. ๖๑	๑๒,๑๐๐
๘	คุณอุทัย แก้วกำเนิด	๑,๐๐๐
๙	คุณกัลยาณี ฉายรักษา	๑,๐๐๐
๑๐	คุณปัญจรัตน์ ชูตาภา	๑,๐๐๐
๑๑	คุณอัญฑิการ์ ธรมธัช โรงสะอาดและครอบครัว	๕๐๐
๑๒	คุณศรีสมร ชยสมบัติ	๑,๐๐๐
๑๓	คุณธนิดา บุลสุข	๒,๐๐๐
๑๔	คุณนฤมล มีลาภ	๑,๐๐๐
๑๕	จากฐณิชาฌ์รีสอร์ท ๔ มี.ค. ๖๑	๓,๕๐๐

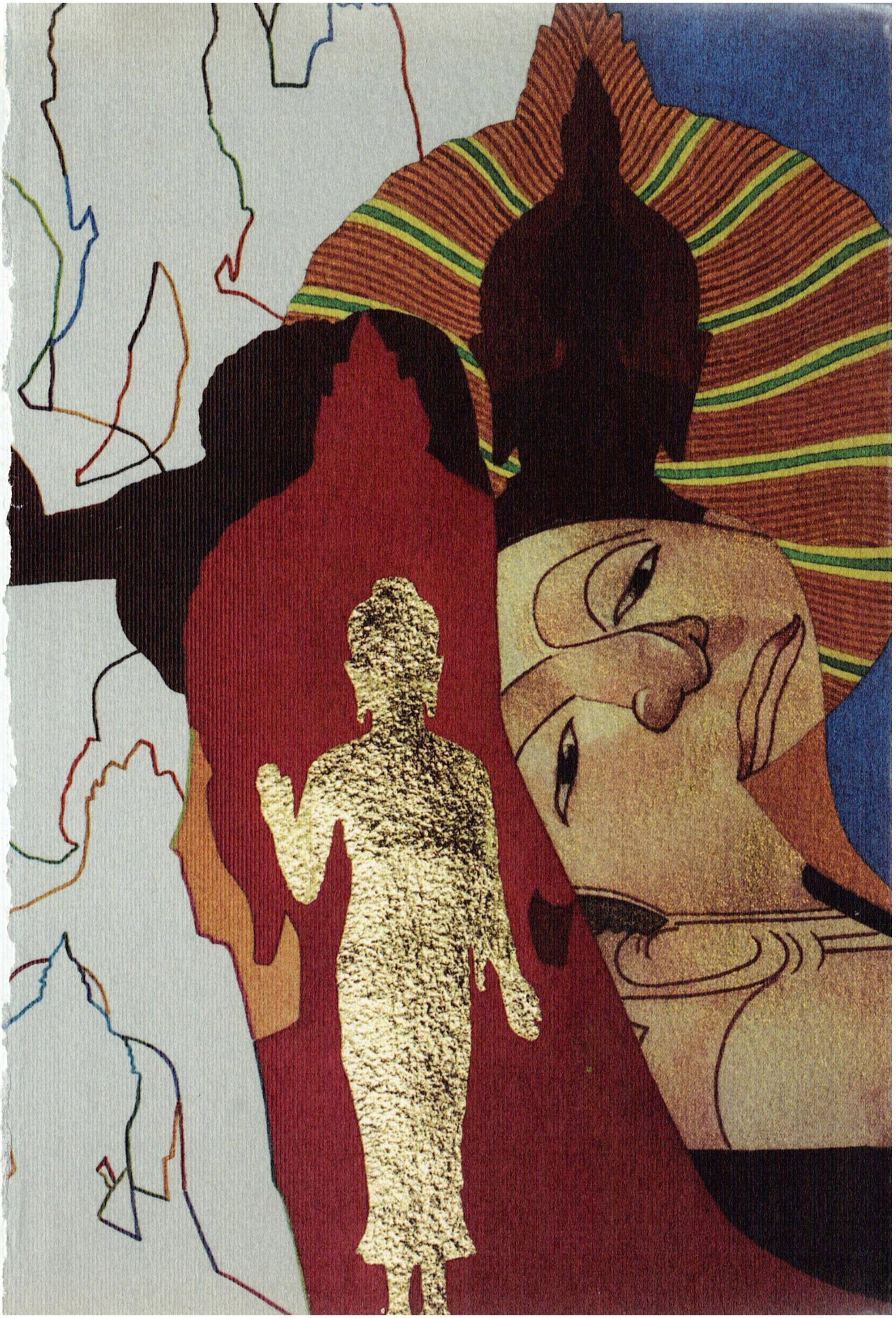
๑๖	ผู้ฟังธรรม มูลนิธิมายาโคตมี ๒๔ มี.ค. ๖๑	๑,๖๖๐
๑๗	คุณสุนันท์ แก้วทับทิม	๑,๐๐๐
๑๘	คุณแม่อนงค์ ทองพันชั่ง	๑,๐๐๐
๑๙	คุณวันชื่น คุณจินตนา ธรรมไพโรจน์	๑,๐๐๐
๒๐	จากฐณิชาณ์รีสอร์ท ๑ เม.ย. ๖๑	๒,๒๔๐
๒๑	รศ.ดร.มานะ อมรกิจบำรุง	๑,๐๐๐
๒๒	คุณชมภู กาญจนาทร และครอบครัว	๑,๐๐๐
๒๓	คุณธนิดา บุลสุข	๑,๐๐๐
๒๔	ผู้ฟังธรรม มูลนิธิมายาโคตมี ๒๘ เม.ย. ๖๑	๑,๕๐๐
๒๕	คุณธนิดา บุลสุข	๑,๐๐๐
๒๖	คุณอัจฉรา อังคีรสนันท์	๕๐๐
๒๗	คุณโกสัลล์ ล่ำซำ	๒,๐๐๐
๒๘	คุณสรพงษ์ ไพทูรย์พงษ์	๑,๐๐๐
๒๙	ผู้ฟังธรรม กระทรวงคมนาคม ๙ พ.ค. ๖๑	๒,๙๐๓
๓๐	คุณรสรินทร์ พีระธำรงสิทธิ์และครอบครัว อุทิศให้คุณปราชญ์ ศรีบุศกรณ์	๓,๐๐๐
๓๑	คุณสมบูรณ์ ศศิธร ปริญญ์ ปราชญ์ ศรีบุศกรณ์	๒๐,๐๐๐

๓๒	คุณบรรจง คุณกฤษณา โฆษิตจิรนันท์	๕,๐๐๐
๓๓	ผู้เข้าปฏิบัติ อาศรมมาตา ๑๒-๑๖ พ.ค. ๖๑	๒,๑๐๐
๓๔	คุณปัญจรัตน์ ชูตาภา	๒,๐๐๐
๓๕	คุณพัชรี จันโททัย	๑,๐๐๐
๓๖	คุณกฤษณา จริงจิตร	๖๐๐
๓๗	คุณสิบพร สิห์โสภณ	๕,๐๐๐
๓๘	ดร.อดิศักดิ์ ธีรานุพัฒนา	๒,๐๐๐
๓๙	คุณเชิงชาย ชิดพยัคฆ์	๑,๐๐๐
๔๐	คุณปัญจรัตน์ ชูตาภาและมารดา	๕,๕๐๐
๔๑	พ.ญ.อรวรรณ ศิลปกิจ	๒,๐๐๐
๔๒	ทญ.ภารณี	๑,๐๐๐
๔๓	ผู้ฟังธรรม สุรัตนธรรมสถาน ๒๐ พ.ค. ๖๑	๑,๘๖๐
๔๔	คุณชมภู กาญจนาทร และครอบครัว	๑,๐๐๐
๔๕	คุณศุภกฤต สำราญชัยกร	๔,๐๐๐
๔๖	คุณอดิศักดิ์ ราชทยานนท์	๒,๐๐๐
๔๗	ผู้ฟังธรรม มูลนิธิมายาโคตมี ๒๖ พ.ค. ๖๑	๑,๓๔๐
๔๘	ทพ.ไพฑูรย์ จินดาโรจนกุล	๑๐,๐๐๐

๔๙	รศ.ดร.มานะ อมรกิจบำรุง	๑,๐๐๐
๕๐	ไม่ออกนาม	๑,๖๐๐
๕๑	คุณธนิดา บุลสุข	๑,๐๐๐
๕๒	คุณอณุ เกษชุมพล	๒,๐๐๐
๕๓	คุณวีณา กรนิติ คุ้มวงศ์	๖๔๐
๕๔	คุณจิตรา ละม้าย	๒๐๐
๕๕	พ.ญ.เรวดี กนกวุฒิ	๒,๐๐๐
๕๖	ผู้เข้าปฏิบัติ ยุวพุทธิกสมาคมฯ ๒๗ มิ.ย.-๑ ก.ค. ๖๑	๑๕,๗๑๐
๕๗	คุณธนิดา บุลสุข	๑,๐๐๐
๕๘	คุณชมภู กาญจนาทร และครอบครัว	๑,๐๐๐
๕๙	ผู้เข้าปฏิบัติ ฐณิชาณ์รีสอร์ท ๑๗-๑๙ ก.ค. ๖๑	๘,๐๐๐
๖๐	ผู้เข้าฟังธรรม บ.โตโยต้า ไดฮัทสุฯ ๒๔ ก.ค. ๖๑	๓,๕๖๐
๖๑	ผู้เข้าปฏิบัติ ศูนย์วิปัสสนาสุรินทร์ ๒๖-๒๘ ก.ค. ๖๑	๒,๒๐๐
๖๒	ผู้ฟังธรรม มูลนิธิมายาโคตมี ๑๑ ส.ค. ๖๑	๒,๓๖๐

๖๓	ผู้ฟังธรรม วิทยาการจัดการ ม.พะเยา ๑๘ ส.ค. ๖๑	๑,๐๐๐
๖๔	ผู้ฟังธรรม ยุวพุทธิกสมาคมฯ ๑๙ ส.ค. ๖๑	๑,๕๐๐
๖๕	รศ.ดร.วิไล เทียนรุ่งโรจน์ หนุนภักดี	๒,๐๐๐
๖๖	ผู้ฟังธรรม มูลนิธิมายาโคตมี ๒๕ ส.ค. ๖๑	๑,๗๐๐
๖๗	ผู้ฟังธรรม ยุวพุทธิกสมาคมฯ ๒๖ ส.ค. ๖๑	๒,๕๕๐
๖๘	ผู้เข้าปฏิบัติ วังรีรีสอร์ท ๓-๕ ก.ย. ๖๑	๗,๒๐๐
๖๙	คุณวันชื่น คุณจินตนา ธรรมไพโรจน์	๑,๐๐๐
๗๐	คุณธนิดา บุลสุข	๒,๐๐๐
๗๑	คุณปัญจรัตน์ ชูตาภา	๒,๐๐๐
๗๒	คุณผจงจิต จิตตะมัย	๑,๐๐๐
๗๓	คุณศศินาฏ แสงแก้ว	๓,๐๐๐
๗๔	ครอบครัวทิพยาภานุภาพ	๑,๕๐๐
๗๕	คุณปวีณ์นุช สกุลเต็มและครอบครัว	๕๒๐
๗๖	คุณชูเกียรติ มเหลักข์อิทธิชัย	๑,๐๐๐
๗๗	คุณปัญจรัตน์ ชูตาภา	๒,๐๐๐
๗๘	คุณวีรนันท์ โอปิลันทพงษ์	๕,๐๐๐

๗๙	คุณวารุณี โฆษิตวัฒนาพานิชย์	๕๐๐
๘๐	ผู้ฟังธรรม ยุวพุทธิกสมาคมฯ ๙ ก.ย. ๖๑	๒,๙๐๐
๘๑	ดร.นวลศิริ เปาโรหิตย์	๓,๐๐๐
๘๒	ผู้เข้าปฏิบัติ ยุวพุทธิกสมาคม ๑๔-๑๘ ก.ย. ๖๑	๒๐,๐๐๐
๘๓	ผู้ฟังธรรม มูลนิธิมายาโคตมี ๒๒ ก.ย. ๖๑	๑,๓๑๐

อุทเทสแห่งสติปัฏฐาน ✿ สุภีร์ ทุมทอง

พระพุทธองค์ทรงแสดง
ข้อปฏิบัติอันเป็นมรรคเบื้องต้น
เป็นทางดำเนินให้ถึงนิพพาน
ผู้ที่เห็นโทษภัยในวัฏฏะสงสาร
ต้องการถึงนิพพานจะต้องดำเนินตามทางนี้
ซึ่งมีอานิสงส์ในการนำสิ่งไม่น่าปรารถนา ๔ ประการออกไป
ได้แก่ (๑) โสกะ (๒) ปริเทวะ (๓) ทุกข์ (๔) โทมนัส
นำสิ่งที่มีคุณค่าน่าปรารถนามาให้ ๓ ประการ
ได้แก่ (๑) ความบริสุทธิ์ของจิต
(๒) อริยมรรค (๓) พระนิพพาน